พลเอก หลวงกัมปนาทแสนยากร

อดีตองคมนตรี

“พ่อของปชา”

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พลเอก หลวงกัมปนาทแสนยากร

(กำปั่น อุตระวณิชย์) ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

วันที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๑๘

พลเอกหลวงกัมปนาทแสนยากร

ชาตะ ๑๑ มกราคม ๒๔๔๒

มรณะ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘

ตั้งศพบำเพ็ญกุศล

ณ บ้านเลขที่ ๒๓/๔ ซอยสังขะวัฒนะ ๒
ถนนลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ บำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทาน

แก่ศพ

พลเอกหลวงกัมปนาทแสนยากร (กำปั่น อุตระวณิชย์) ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม.

อดีตองคมนตรี

ณ บ้านเลขที่ ๒๓/๔ ซอยสังขะวัฒนะ ๒ ถนนลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร

วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๑๘ เวลา ๑๗.๐๐ น.	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานน้ำหลวงอาบศพและเครื่องเกียรติยศประกอบศพ ณ บ้านเลขที่ ๒๓/๔ ซอยสังขะวัฒนะ ๒ ถนนลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร พระราชทานโกศไม้สิบสองประกอบศพ ฉัตรเครื่องสูงทองแผ่ลวดตั้งประดับ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลาพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมกำหนด ๗ คืน
วันที่ ๑๗ สิงหาคม ๒๕๑๘ เวลา ๑๖.๓๐ น.	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ บำเพ็ญพระราชกุศล ๗ วัน พระสงฆ์ ๗ รูป สวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระ ๔ รูปสวดธรรมคาถา พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม
วันที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๑๘ เวลา ๑๐.๔๕ น.	พระสงฆ์ ๗ รูป ที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนรับพระราชทานฉัน แล้วพระสงฆ์อีก ๑๐ รูปบังสุกุล ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพวงมาลาของหลวง และของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถวางที่หน้าโกศ

วันที่ ๒๘ กันยายน ๒๕๑๘ เวลา ๑๖.๓๐ น.	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ บำเพ็ญพระราชกุศล ๕๐ วัน พระสงฆ์ ๗ รูป สวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระ ๔ รูปสวดธรรม-คาถา พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม
วันที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๑๘ เวลา ๑๐.๔๕ น.	พระสงฆ์ ๗ รูป ที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนรับพระราชทานฉัน แล้วพระสงฆ์อีก ๑๐ รูปบังสุกุล
วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๑๘ เวลา ๑๖.๓๐ น.	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ บำเพ็ญพระราชกุศล ๑๐๐ วัน พระสงฆ์ ๗ รูป สวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระ ๔ รูปสวดธรรมคาถา พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม
วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๘ เวลา ๑๐.๔๕ น.	พระสงฆ์ ๗ รูป ที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนรับพระราชทานฉัน แล้วพระสงฆ์อีก ๑๐ รูปบังสุกุล
วันพุธที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๑๘ เวลา ๑๖.๓๐ น.	บำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานในการออกเมรุ ณ บ้านเลขที่ ๒๓/๔ ซอยสังขะวัฒนะ ๒ ถนนลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร พระสงฆ์ ๗ รูป สวดพระพุทธมนต์ จบ มีพระธรรมเทศนากัณฑ์ ๑ พระ ๔ รูป สวดธรรมคาถา พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม วันนี้ แต่งกายเครื่องแบบปรกติขาว ไว้ทุกข์
วันพฤหัสบดีที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๑๘ เวลา ๑๐.๔๕ น.	พระสงฆ์ ๗ รูป ที่สวดพระพุทธมนต์แต่วันก่อนถวายพรพระ แล้วรับพระราชทานฉัน เช้าวันนี้ แต่งกายเครื่องแบบปรกติขาว ไว้ทุกข์

เวลา ๑๔.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูป บังสุกุล แล้วเชิญโกศศพขึ้นรถยนต์รัวอประเทียบ จากบ้านเลขที่ ๒๓/๔ ซอยสังขะวัฒนะ ๒ ถนนลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร ไปยังวัดเทพศิรินทราวาส ตั้งกระบวนแห่ศพเวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา ๑๗.๐๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินไปยังพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานผ้าไตรให้ทายาทเชิญไปทอดที่โกศศพ พระสงฆ์ ๑๐ รูป บังสุกุลเสร็จแล้ว เสด็จพระราชดำเนินขึ้นเมรุ พระราชทานเพลิง สมควรแก่เวลาเสด็จพระราชดำเนินกลับ

บ่ายวันนี้ แต่งกายเครื่องแบบครึ่งยศ ไว้ทุกข์

วันศุกร์ที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๑๘ พระราชทานผ้าไตรและภัตตาหารสามหาบ ใน

เวลา ๗.๐๐ น. การเก็บอัฐิ

แต่งกายเครื่องแบบปรกติขาว ไว้ทุกข์

ชีวะประวัติ

พลเอกหลวงกัมปนาทแสนยากร (กำปั้น อุตระวณิชย์) เกิดเมื่อวันที่ ๑๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๒ ที่บ้านบางลำภูล่าง อำเภอคลองสาน จังหวัดธนบุรี บิดาชื่อ นายโต มารดาชื่อ นางเชย ปู่ชื่อ หลวงอุดรพันธ์พาณิชย์ (ตุ้ย อุตระวณิชย์) สกุลเดิมของพลเอกหลวงกัมปนาทแสนยากร คือ อุตระ-วณิชย์ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๔ คน คือ

นายเพิ่ม อุตระวณิชย์

พลเอกหลวงกัมปนาทแสนยากร (กำปั้น อุตระวณิชย์)

นางชื่น ปุณยานันท์

นายเทียบ อุตระวณิชย์ (ถึงแก่กรรมแล้ว)

พลเอกหลวงกัมปนาทแสนยากร เข้ารับราชการเป็นนักเรียนนายร้อย เมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๘ ในโรงเรียนนายร้อยทหารบก และสำเร็จได้รับพระราชทานสัญญาบัตรยศทหารเป็นนายร้อยตรี เมื่อวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖

พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้ทำการสมรสกับนางสาวชุ่ม เกษสมัย บุตรนายช่วง นางพลอย เกษสมัย ทูลกระหม่อมอัษฎางค์ (กรมหลวงนครราชสีมา) องค์รัชทายาทสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาเสด็จไปเป็นองค์ประธานสวมมงคลคู่บ่าวสาว และพระราชทานน้ำสังข์ ณ ที่บ้านนายช่วง นางพลอย เกษสมัย คลองบางขุนเทียน จังหวัดธนบุรี

บุตร ธิดา ที่เกิดจาก นางชุ่ม กัมปนาทแสนยากร มี ๖ คน คือ

๑. พลตำรวจตรีบันเทิง กัมปนาทแสนยากร ปัจจุบันดำรงตำแหน่งผู้ช่วยผู้บัญชาการตำรวจสอบสวนกลาง

๒. นายแพทย์ไชยยันตร์ กัมปนาทแสนยากร ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง ผู้เชี่ยวชาญประจำองค์การอนามัยโลก (WHO) ประจำอยู่ที่ประเทศอินเดีย

๓. พันเอกประชุม กัมปนาทแสนยากร ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง ประจำกองการยุทธพิเศษ กรมยุทธการทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด

๔. นางสมศรี กันธมาลา ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง รองเลขาธิการ สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท กระทรวงมหาดไทย

๕. นางสมทรง มุตตามระ ปัจจุบันทำงานที่บริษัทไทยยิบซั่ม

๖. นายบันลือ กัมปนาทแสนยากร ปัจจุบันดำรงตำแหน่งหัวหน้าส่วนพัฒนาตลาดและผลิตภัณฑ์ บริษัทค้าวัสดุก่อสร้าง จำกัด

และมี บุตร ธิดา เกิดจากภรรยาอื่น ๆ อีก ดังนี้

เกิดจากนางพูลศรี กัมปนาทแสนยากร (ถึงแก่กรรมแล้ว) ๔ คน

๑. พันตรีนฤนาท กัมปนาทแสนยากร ปัจจุบันดำรงตำแหน่งอาจารย์โรงเรียนเสนาธิการทหารบก

๒. นางกาญจนา เชาวนโยธิน ปัจจุบันทำงานเป็นพยาบาลที่แพทย์หลวงสวนจิตรลดา

๓. นางอรวรรณ อินทรทัต ปัจจุบันทำงานที่องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

๔. นางกัลยา ชโยดม ปัจจุบันประกอบอาชีพส่วนตัว

เกิดจากนางศรีไทย กรรมสิทธิ์ ๑ คน

นางสาวกรรณิกา กัมปนาทแสนยากร ปัจจุบันทำงานบริษัทไทยเอนจิเนียริ่งค์คอนซัลแตนท์ จ.ก. (ที.อี.ซี.)

เกิดจาก นางเฉลี่ยว สุดสิงขร ๑ คน

นางสาวศรัณยา กัมปนาทแสนยากร ปัจจุบันทำงานที่กองดุริยางค์ทหารบก

เกิดจาก นางยุพิน กัมปนาทแสนยากร ๒ คน

๑. นางสาวกัลยารัตน์ กัมปนาทแสนยากร ปัจจุบันทำงานที่บริษัทเดินอากาศไทย

๒. นายเฉลิมวงศ์ กัมปนาทแสนยากร ปัจจุบันกำลังศึกษาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ ในประเทศสหรัฐอเมริกา

พลเอกหลวงกัมปนาทแสนยากร มีบุตร ธิดา รวมทั้งสิ้น ๑๔ คน มีหลานปู่ และหลานตา รวมทั้งสิ้น ๓๐ คน

เดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ พลเอกหลวงกัมปนาทแสนยากร ได้เข้ารับการผ่าตัดต่อมลูกหมากที่โรงพยาบาลรามาธิบดี หลังจากผ่าตัดได้ ๒ – ๓ วัน มีอาการทางสมองแทรกทำให้โคม่าอยู่หลายวัน แต่ต่อมาอาการดีขึ้นโดยลำดับจนกลับบ้านได้ และมีความสามารถเกือบเหมือนปรกติ นอกจากกำลังขาไม่มีแรง ต้องออกกำลังทุกวัน และหัดเดิน ส่วนอาการเกี่ยวกับระบบขับถ่ายปัสสาวะซึ่งเกี่ยวกับต่อมลูกหมากก็ดีขึ้น สามารถบังคับได้

วันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ พลเอกหลวงกัมปนาทแสนยากร มีอาการต่าง ๆ ปรกติ หลังจากนอนหลับพักผ่อนหลังอาหารกลางวัน ได้ตื่นขึ้นมาประมาณ ๑๔.๑๕ น. รู้สึกกระหายน้ำ หลังจากดื่มน้ำแล้วสักครู่หนึ่งก็มีอาการไอและแล้วก็สิ้นใจ โดยอาการสงบ ซึ่งแก้ไขไม่ทัน รวมอายุได้ ๗๕ ปี ๗ เดือนพอดี

ประวัติเกี่ยวกับการปฏิบัติราชการ

ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรยศทหาร ดังนี้

วันที่	๓	ธันวาคม	พ.ศ. ๒๔๖๖	เป็น	นายร้อยตรี
วันที่	๗	พฤษภาคม	พ.ศ. ๒๔๗๑	เป็น	นายร้อยโท
วันที่	๒๔	เมษายน	พ.ศ. ๒๔๗๔	เป็น	นายร้อยเอก
วันที่	๑	เมษายน	พ.ศ. ๒๔๗๘	เป็น	นายพันตรี
วันที่	๑	เมษายน	พ.ศ. ๒๔๘๓	เป็น	นายพันโท
วันที่	๑๕	กันยายน	พ.ศ. ๒๔๘๖	เป็น	นายพันเอก
วันที่	๑	มกราคม	พ.ศ. ๒๔๙๑	เป็น	นายพลตรี
วันที่	๔	พฤษภาคม	พ.ศ. ๒๔๙๗	เป็น	นายพลโท
วันที่	๑	มกราคม	พ.ศ. ๒๕๐๒	เป็น	นายพลเอก

ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์ ดังนี้

วันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นหลวงกัมปนาทแสนยากร ถือศักดินา ๘๐๐ ลาออกจากบรรดาศักดิ์เมื่อ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๕ กลับใช้บรรดาศักดิ์ตามเดิมเมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้ทำงานในตำแหน่งต่าง ๆ ดังนี้

วันที่	๓	ธันวาคม	พ.ศ. ๒๔๖๖	นายร้อยตรีประจำกรมทหารบกราบที่ ๖
วันที่	๑	มิถุนายน	พ.ศ. ๒๔๖๗	ประจำกอง ร.ร. นายร้อยชั้นมัธยม
วันที่	๑	เมษายน	พ.ศ. ๒๔๖๘	ประจำกรมทหารพรานในกองพลทหารบกที่ ๖
		พฤษภาคม	พ.ศ. ๒๔๖๙	ประจำกรมทหารพรานในกองพลทหารบกที่ ๗
วันที่	๑	พฤษภาคม	พ.ศ. ๒๔๗๐	นายทหารคนสนิทของผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๑๖

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๑ นายทหารคนสนิทของผู้อำนวยการแผนกโรงเรียนเสนาธิการทหารบก

วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ นายทหารคนสนิทของเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก

วันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ครูวิชาทหารกรมยุทธศึกษาทหารบก

วันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ผู้บังคับกองร้อยโรงเรียนเท็ฆนิคทหารบก

วันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๙ ผู้บังคับกองโรงเรียนนายร้อยทหารบกร้อย ๓

วันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๑ รองผู้บังคับการโรงเรียนเท็ฆนิคทหารบก

วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๑ รองผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยทหารบก

วันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๓ ผู้บังคับการโรงเรียนเตรียมทหารบก

วันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ เสนาธิการจังหวัดทหารบกสงขลา

วันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ ผู้บังคับการจังหวัดทหารบกสงขลาและรักษาราชการเสนาธิการจังหวัดทหารบกสงขลาอีกตำแหน่งหนึ่ง

วันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๔ ประจำกรมเสนาธิการทหารบก

วันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ รองผู้บังคับการมณฑลทหารบกที่ ๖

วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๙ รองผู้บังคับการมณฑลทหารบกที่ ๒

วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๑ ผู้บัญชาการกองพลที่ ๔

วันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ ผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า

วันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๖ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการภาค ๕

วันที่	๓ กันยายน	พ.ศ.	๒๕๐๐	มีพระราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็น
และวันที่	๑ มกราคม	พ.ศ.	๒๕๐๑	รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย (๒ สมัย)

ยศและตำแหน่งพิเศษ

วันที่	๒๘ พฤษภาคม	พ.ศ.	๒๔๘๒	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นราชองครักษ์เวร
วันที่	๓๐ พฤศจิกายน	พ.ศ.	๒๔๙๔	สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประเภทที่สอง
วันที่	๑๗ กรกฎาคน	พ.ศ.	๒๔๙๕	เป็นราชองครักษ์พิเศษ
วันที่	๒๐ ตุลาคม	พ.ศ.	๒๕๐๑	เป็นที่ปรึกษากองอำนวยการฝ่ายพลเรือน กองบัญชาการคณะปฏิวัติ
วันที่	๕ กุมภาพันธ์	พ.ศ.	๒๕๐๓	มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้เป็นองคมนตรี

ไปราชการทัพ

ได้ไปราชการสนามในกรณีฉุกเฉินคราวสงครามมหาเอเซียบูรพา ตั้งแต่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๕ ถึง ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๘

รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ชั้นสูงสุด ประเภทต่าง ๆ ดังนี้

๑. ปฐมจุลจอมเกล้า (ป.จ.)	วันที่ ๕ พฤษภาคม	๒๕๐๗
๒. มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก (ม.ป.ช.)	วันที่ ๕ ธันวาคม	๒๕๐๕
๓. มหาวชิรมงกุฎไทย (ม.ว.ม.)	วันที่ ๕ ธันวาคม	๒๕๐๐
๔. รัตนาภรณ์ ๑ (ภ.ป.ร.,)	วันที่ ๑๕ มีนาคม	๒๕๐๙

งานพิเศษ

๑. ประธานกรรมการมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ในพระบรมราชูปถัมภ์

๒. ประธานกรรมการบริษัทไทยยิบซั่ม จำกัด

๓. ประธานกรรมการผลิตภัณฑ์ไทยยิบซั่ม จำกัด

คุณพ่อ กับ ลูกชาย ลูกสาว ลูกเขย ลูกสะใภ้ และหลาน

วันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๘ มีพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็น
และวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๙ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย (๒ สมัย)

บทบาทด้าน[illegible]

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. [illegible] มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็น[illegible]

วันที่ [illegible] พฤศจิกายน พ.ศ. [illegible] สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประเภทที่ ๒

วันที่ [illegible] ธันวาคม พ.ศ. [illegible] [illegible]

วันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. [illegible] [illegible]

วันที่ [illegible] [illegible] พ.ศ. [illegible] [illegible]

[illegible]

ได้[illegible]

ได้ไป[illegible] ตั้งแต่วันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ถึง ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๙

[illegible] ดังนี้

๑. [illegible] (ป.[illegible]) วันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๔๘๗
๒. [illegible] (ม.ป.ช.) วันที่ ๑ ธันวาคม ๒๔๘๙
๓. [illegible] (ม.ว.ม.) วันที่ ๑ ธันวาคม ๒๔๙๐
๔. [illegible] (ต.ป.ก.) วันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๐๕

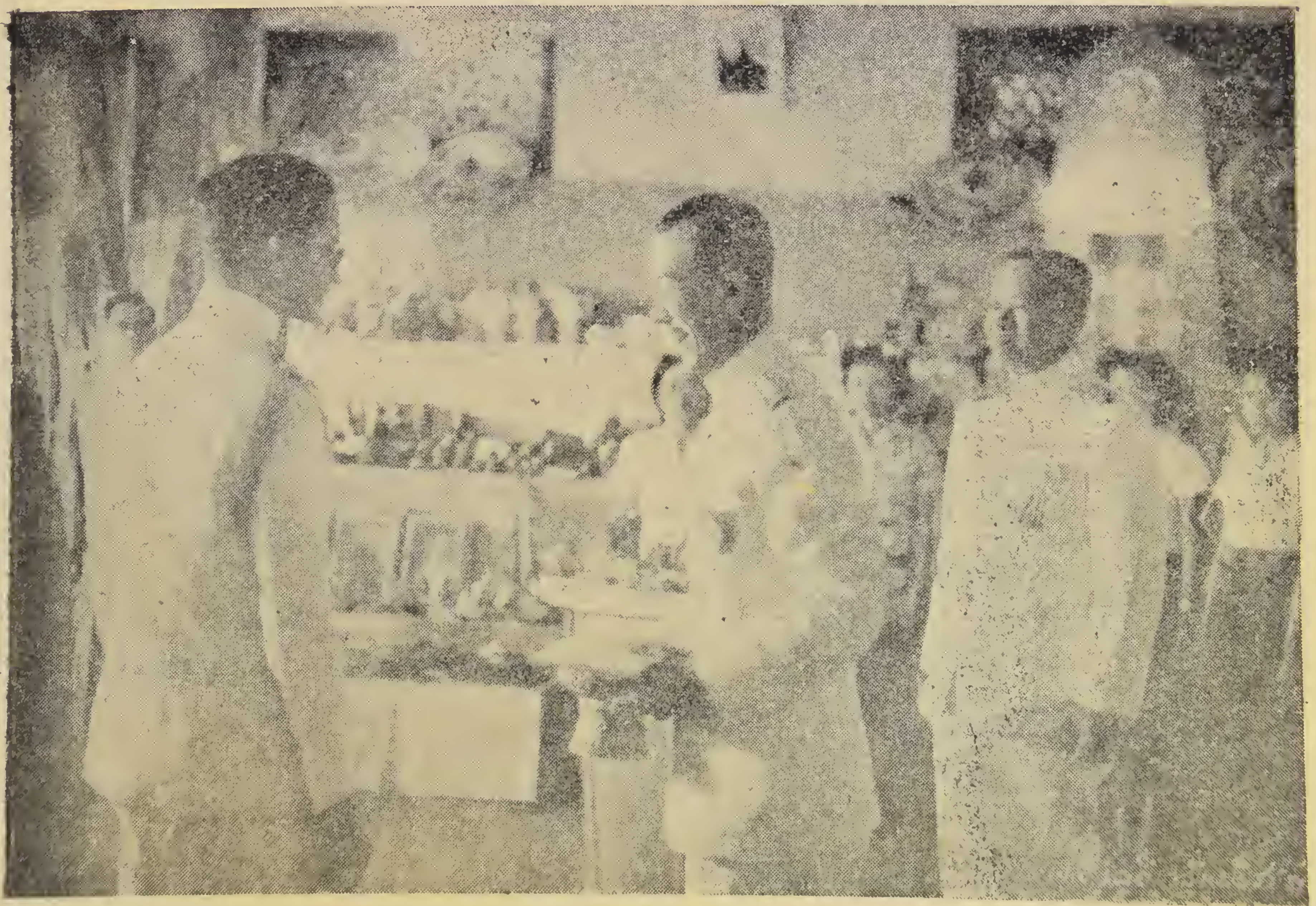
[illegible]

๑. [illegible]
๒. [illegible]
๓. [illegible]

รำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณ

ลูก ๆ เคยได้รับคำบอกเล่าจากคุณพ่ออยู่เสมอว่า ในชีวิตของคุณพ่อมีผู้ที่มีพระเดชพระคุณอย่างล้นเหลืออยู่ ๒ พระองค์ คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และทูลกระหม่อมอัษฎางค์เดชาวุฒิ (กรมหลวงนครราชสีมา) กล่าวคือทูลกระหม่อมอัษฎางค์ ฯ ทรงชุบเกล้าชุบกระหม่อมให้คุณพ่อได้ร่ำเรียนจนกระทั่งจบโรงเรียนนายร้อยทหารบก ซึ่ง **เป็นหนทางให้ได้รับราชการทหารจนกระทั่งมียศถึงพลเอก** และบั้นปลายของชีวิตก็มีล้นเกล้าล้นกระหม่อมพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบันทรงพระเมตตาชุบเลี้ยง ไว้วางพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่งถึงกับ**พระราชทานตำแหน่งองคมนตรี** ซึ่งเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติอันสูงสุดแก่ตัวคุณพ่อและวงศ์ตระกูลของเรา

ทูลกระหม่อมอัษฎางค์เดชาวุฒิ (กรมหลวงนครราชสีมา ฯ)

องค์รัชทายาทรัชกาลที่ ๖

พระยาโบราณราชธานินท์ มาเฝ้าเยี่ยมที่ๆพักกองบัญชาการเรือขบวนเสด็จที่บ้านโรงม้า อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง ในระหว่างที่ทูลกระหม่อมอัษฎางค์ ฯ ตามเสด็จรัชกาลที่ ๖ หม่อมแผ้วหมอบเฝ้าอยู่ด้วย.

โดยที่คนรุ่นหลัง ๆ ไม่ใคร่จะรู้จักทูลกระหม่อมอัษฎางค์ ฯ เพราะท่านทิวงคต ตั้งแต่มีพระชนมายุเพียง ๓๖ พระชันษาเท่านั้น ทิวงคต (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๐ ก่อนรัชกาลที่ ๖ สวรรคต เก้าเดือนสิบหกวัน) ลูก ๆ จึงได้อัญเชิญพระบรมฉายาลักษณ์ของทูลกระหม่อมอัษฎางค์ ฯ ลงไว้ในหนังสือเล่มนี้ด้วย เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้รู้จัก

สมัยที่คุณพ่อเป็นเด็ก การปกครองประเทศอยู่ในสมัยสมบูรณายาสิทธิราช ผู้ที่มีโอกาสได้ร่ำเรียนสูง ๆ ส่วนใหญ่จะมีแต่พวกเชื้อพระวงศ์ ลูกผู้มีบรรดาศักดิ์ แต่เป็นเรื่องไม่น่าจะเป็นไปได้ ที่คุณพ่อซึ่งเป็นสามัญชนมีฐานะค่อนข้างยากจน ได้มีโอกาสมาร่ำเรียนในวังสวนกุหลาบอยู่กับทูลกระหม่อมอัษฎางค์ ฯ

ผู้ที่รู้เรื่องเกี่ยวกับพระอัทธยาศัยของทูลกระหม่อมอัษฎางค์ ฯ ดีผู้หนึ่ง คือ คุณหญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนีย์ สมัยนั้นคุณหญิงแผ้วดำรงตำแหน่งชายาของทูลกระหม่อมอัษฎางค์เดชาวุฒิ (กรมหลวงนครราชสีมา) (หม่อมแผ้วนครราชสีมา) คุณหญิงได้กรุณาเล่าให้ฟังถึงสภาพความเป็นอยู่ ที่ทูลกระหม่อมพระองค์นี้ทรงชุบเลี้ยงคุณพ่อในวังสวนกุหลาบตั้งแต่สมัยที่เป็นนักเรียนในกรมทหารราบที่ ๒๑

หม่อมแผ้วเคยเห็นคุณพ่อตั้งแต่คุณพ่ออายุประมาณ ๑๐ กว่าขวบ คุณย่านำเข้ามาถวายตัวฝากไว้ในวังสวนกุหลาบ เพื่อประสงค์จะให้ได้ร่ำเรียนวิชาต่าง ๆ ที่กุลบุตรเขาทำกัน ต่อนั้นมาทูลกระหม่อมอัษฎางค์พระองค์นี้ได้ส่งตัวให้เข้าเรียนในกรมทหารราบที่ ๒๑ ในวังของพระองค์ท่านนั่นเอง ตอนนั้นใคร ๆ ที่รู้จักคุณพ่อจะรู้จักในนาม " คุณกำปั่น "

หม่อมแผ้วอธิบายว่า **ทูลกระหม่อมอัษฎางค์ ฯ นั้นถึงแม้จะเป็นพระโอรสในสมเด็จพระพันปีหลวง เป็นองค์รัชทายาทรัชกาลที่ ๖ แต่พระองค์ทรงมีพระอัทธยาศัยไม่ถือพระองค์ ทรงพระกรุณาต่อพสกนิกร ไม่ว่าระดับใด ๆ ไม่ถือชั้นวรรณะ ใครตกทุกข์ได้ยาก ไม่ว่าจะเป็นคนบ้านนอกหรือคนกรุง ท่านจะพระราชทานความช่วยเหลือทุกโอกาส โดยไม่มีการถือพระองค์เลย**

ในสมัยนั้นพระองค์ท่านทรงเป็นเจ้าของโรงเรียนในวังสวนกุหลาบ ซึ่งมีเด็ก ๆ ทั้งผู้หญิงผู้ชายอายุประมาณ ๑๐ ปีขึ้นไปเรียนอยู่ด้วยกันประมาณ ๖๐๐ กว่าคน เด็ก ๆ เหล่านั้นเป็นลูกสามัญชนก็มี ลูกผู้มียศถาบรรดาศักดิ์ก็มี ลูกหลานเจ้านายเชื้อพระวงศ์ตั้งแต่หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ หม่อมหลวงก็มี เด็กเหล่านี้จะอยู่กินเหมือนกัน ไม่แบ่งชั้นวรรณะ มีการสอนภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ทั้งเด็กผู้หญิงผู้ชายได้เรียนเหมือน ๆ กัน เด็กคนใดสนใจที่จะเรียนวิชาทหารก็เลือกเรียนได้ มีการสอนทั้งทหารบก ทหารเรือ และตำรวจ ผู้ใดสนใจการลคร โขน การดนตรี เครื่องสาย ก็จะมีครูมาฝึกสอนวิชาเหล่านั้นให้ เวลาบ่ายทุกคนต้องหัดว่ายน้ำ ในวังมีคลองขุดยาวรอบวังซึ่งใช้เป็นที่ฝึกหัดว่ายน้ำได้ เด็กในโรงเรียนทุกคนต้องว่ายน้ำเป็น

คุณพ่อเป็นเด็กเรียบร้อย เฉลียวฉลาด สนใจวิชาทหาร ทูลกระหม่อมพระองค์นี้จึงได้ส่งให้เข้าเรียนในกรมทหารราบที่ ๒๑ การเรียนและความเป็นอยู่ในกรมทหารราบที่ ๒๑ เหมือนกรมทหารของแผ่นดิน มีโรงทหารซึ่งเรียกว่า "เรือนยาว" ให้อยู่เป็นหมู่ ๆ หมู่ละ ๑๐ คนขึ้นไป มีเตียง ที่นอน คนละเตียง มีตู้ใส่เสื้อผ้าอยู่ใต้เตียง เด็กผู้ชายที่อยู่ในกรมทหารราบที่ ๒๑ นี้ เช้า ๆ ต้องฝึกหัดทหาร สี่โมงเช้าก็เข้าห้องเรียนหนังสือ พอได้เวลาเที่ยง ปืนเที่ยงในวังสวนกุหลาบจะยิงให้สัญญาณว่าเป็นเวลาเที่ยงแล้ว จะเป่าแตรกินข้าว หลังอาหารกลางวันจะพักผ่อน คนใดมีเวรยามก็ไปอยู่ตามป้อมยาม มีปืนไม้เล็ก ๆ ติดหอกปลายปืนเป็นอาวุธประจำตัว

"คุณพ่อของหลานเป็นเด็กดี เรียนดี มีวินัย มีความกล้าหาญในสิ่งที่ควร มีความกตัญญูกตเวที และจงรักภักดีต่อทูลกระหม่อมเป็นอย่างดีที่สุด ด้วยเหตุนี้ทูลกระหม่อม ฯ จึงทรงโปรดและชุบเลี้ยง ส่งให้เข้าเรียนในโรงเรียนนายร้อยทหารบก"

นักเรียนนายร้อยที่ทูลกระหม่อมฯ ทรงส่งเสียรุ่นเดียวกับคุณพ่อเท่าที่หม่อมแผ้วจำได้ มีลูกหลานเชื้อพระวงศ์หลายคน เช่น ท่านลายฉลุทอง ม.จ. ประเสริฐศรี เป็นต้น ระหว่างเป็นนักเรียนนายร้อย ทูลกระหม่อม ฯ จะประทานเงินเดือนให้ใช้จ่ายเดือนละ ๔ บาท ปีหนึ่ง ๆ จะประทานเสื้อ ๖ ตัว กางเกงแพรจีน ๖ ตัว

บรรดาผู้ที่ได้รับการส่งตัวให้เข้าเรียนในโรงเรียนนายร้อยทหารบก จะได้รับการยกย่องมีฐานะสูงกว่าเด็กอื่น ๆ ที่ยังอยู่ในกรมทหารราบที่ ๒๑ เป็นต้นว่า คำนำหน้าจะต้องใช้คำว่า "ท่าน" วันเสาร์อาทิตย์เมื่อโรงเรียนนายร้อยปิดทุกคนกลับมาอยู่ที่วังสวนกุหลาบกับทูลกระหม่อม ทูลกระหม่อมทรงปลูกเรือนหลังใหญ่พระราชทานให้อยู่เป็นพิเศษคนละห้อง ๆ มีห้องรับแขกและห้องอ่านหนังสือเป็นส่วนตัว มีคนทำความสะอาดปฏิบัติทำห้องให้ ไม่ต้องทำเอง ถึงเวลาอาหารจะมีสำรับเงินตั้งโต๊ะให้ และมีคนเชิญ ทั้งนี้เพราะทูลกระหม่อม ฯ **ทรงต้องการยกย่องคนประพฤติดีเรียนดี โดยไม่เลือกชั้นวรรณะเพื่อให้เห็นเป็นตัวอย่างสำหรับเด็กคนอื่น ๆ ที่อยู่ในวังจะได้ทำตามอย่าง**

ประมาณห้าโมงเย็นของวันเสาร์หรืออาทิตย์ พวกนักเรียนนายร้อยเหล่านี้จะต้องมาเข้าเฝ้าทูลกระหม่อมโดยพร้อมหน้า **พระองค์ท่านจะทรงคุย ถามทุกข์สุขและการเรียนของทุก ๆ คนเยี่ยงบิดากับบุตร** และบางคนที่มีเรื่องขำ ๆ มาเล่าถวาย เช่น ม.ร.ว. เสนาะ ลดาวัลย์ เธอเป็นคนที่มีอารมณ์ขันมักจะเล่าเรื่องตลก ๆ ถวาย พระองค์ท่านจะทรงพระสรวล เฮฮากันไป โดยไม่ถือพระองค์เลยแม้แต่น้อย

หม่อมแผ้วเล่าต่อไปว่า เมื่อท่านนักเรียนนายร้อยของทูลกระหม่อมพระองค์นี้ เรียนจบการศึกษาเป็นนายร้อยตรี ทูลกระหม่อมทรงประทานเงินให้คนละ ๔ ชั่ง กระบี่คนละ ๑ อัน เครื่องแบบนายทหารคนละ ๒ ชุด เครื่องใช้ส่วนตัวทุกอย่างนับตั้งแต่หมวกถึงรองเท้า ถุงเท้า พร้อมด้วยหีบเหล็กใส่เสื้อผ้าคนละ ๑ ใบ ซึ่งถือเสมือนหนึ่งว่าท่านเหล่านี้กำลังจะออกไปพ้นอก อยู่กับสังคมภายนอกด้วยตนเองแล้ว

"เมื่อคุณกำปั่น ออกจากวังไปแล้วจะมาเข้าเฝ้าเสมอ เสมือนหนึ่งลูกมาหาพ่อไม่ลืมบุญคุณ และมีความประพฤติปฏิบัติตนดี ไม่เคยทำความเสื่อมเสียให้เป็นที่รบกวนพระยุคลบาท พระองค์ท่านจึงทรงโปรดคุณกำปั่นมาก ถึงกับเป็นเจ้าภาพขอผู้หญิงแต่งงานให้ และทรงเสด็จไปรดน้ำ สวมมงคลให้ถึงที่บ้านในสวน แม้จะต้องเสด็จลงเรือไปไกลถึงในสวน พระองค์ท่านก็ทรงเต็มพระทัยเสด็จไป ฉันก็ตามเสด็จไปด้วยในวันนั้น" หม่อมแผ้วยังจำความหลังในวันแต่งงานของคุณพ่อกับคุณแม่ได้ดี

"ทูลกระหม่อมพระองค์นี้โปรดคนซื่อสัตย์สุจริต คนรู้จักคุณคน คุณพ่อของหลาน แม้จะเป็นสามัญชนแต่จิตใจสูง รู้จักที่ควรและไม่ควร สมควรที่จะยกย่องสรรเสริญ และควรเป็นตัวอย่างที่ดีต่ออนุชนรุ่นหลังต่อไป ด้วยเหตุนี้ฉันขอให้วิญญาณที่ประเสริฐของคุณหลวงกัมปนาท ฯ จงไปประสพสุขในสัมปรายภพด้วยเทอญ" หม่อมแผ้วกล่าวถึงคุณพ่อของเราในที่สุด

ลูก ๆ ขอขอบคุณในความกรุณาของคุณหญิงแผ้วที่ให้ความรู้ในเรื่องอดีตของคุณพ่อ ซึ่งทำให้ลูก ๆ ได้รู้จักทูลกระหม่อมอัษฎางค์เดชาวุฒิมากยิ่งขึ้น

จากคำบอกเล่าของคุณหญิงแผ้ว เกี่ยวกับทูลกระหม่อมอัษฎางค์เดชาวุฒิทรงอุปการะเลี้ยงดูคุณพ่อเสมอด้วยบิดาเลี้ยงดูบุตร นอกจากทรงปลูกฝังให้การศึกษาแล้วยังทรงติดตามปลูกฝังให้มีเหย้าเรือน ทั้งที่คุณพ่อมิได้ใช่ลูกผู้ดีมีชาติตระกูลสูง **ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระองค์มิได้ดูคนที่ชาติกำเนิด แต่ดูคุณค่าของคนที่คุณธรรมความดี**

ด้วยพระมหากรุณาธิคุณของทูลกระหม่อมอัษฎางค์เดชาวุฒิที่ทรงประทานต่อคุณพ่อของพวกเราในช่วงแรกของชีวิต และพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบันที่ทรงพระราชทานต่อคุณพ่อในช่วงท้ายของชีวิตนั้น พวกลูก ๆ ขอน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณอย่างซาบซึ้งและด้วยความเคารพคารวะอย่างสูงสุด.

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ

คำไว้อาลัย

พลเอก หลวงกัมปนาทแสนยากร

ผมได้พบ พลเอก หลวงกัมปนาทแสนยากร ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๙๗ เมื่อผมเป็นอธิบดีกรมประชาสงเคราะห์ ได้ไปราชการทางภาคเหนือและเยี่ยมคำนับท่านที่จังหวัดลำปาง ขณะนั้น ท่านดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการภาค ๕ ต่อมาท่านได้มาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ผมได้ทำงานใกล้ชิดกับท่านเมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งท่านเป็นประธานกรรมการบริหาร มูลนิธิราชประชานุเคราะห์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในวันที่ ๒๖ กันยายน ๒๕๐๖ ซึ่งผมได้ร่วมงานกับท่าน ถึง ๑๒ ปี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานกำเนิดแก่มูลนิธิราชประชานุเคราะห์ เมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๐๖ หลังจากเกิดมหาวาตภัยภาคใต้เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ และได้โปรดเกล้าฯ ตั้งให้ผมเป็นนายกมูลนิธิ หลังจากนั้น ได้มีพระราชกระแสรับสั่งให้ผมเข้าเฝ้าเป็นการส่วนพระองค์ ที่วังสวนจิตรลดา ฯ พร้อมกับบัญชีรายชื่อผู้ที่เห็นสมควรแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการบริหารชุดแรก ซึ่งในขณะนั้น ผมได้ย้ายจากกรมประชาสงเคราะห์ไปดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดที่จะให้แต่งตั้ง พลเอก หลวงกัมปนาทแสนยากร เป็นประธานกรรมการบริหารของมูลนิธิ ผมได้กราบบังคมทูลว่า พลเอก หลวงกัมปนาทแสนยากร เป็นผู้เหมาะสมทุกประการ แต่ผมรู้สึกไม่สบายใจอยู่บ้าง เพราะ พลเอก หลวงกัมปนาทแสนยากร เคยเป็นผู้บังคับบัญชาของผมมา และดำรงตำแหน่งเป็นองคมนตรีในขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงรับสั่ง ซึ่งผมจำได้จนกระทั่งบัดนี้ว่า "ไม่เป็นไรดอก คุณหลวงกัมปนาทเป็นคนดี"

ดังนั้น พลเอก หลวงกัมปนาทแสนยากร จึงดำรงตำแหน่งประธานกรรมการบริหารคนแรกของมูลนิธิมาแต่เริ่มตั้งมูลนิธิ พ.ศ. ๒๕๐๖ และได้รับเลือกตั้งเป็นประธานกรรมการมาทุกสมัย จนกระทั่งวาระสุดท้ายแห่งชีวิตท่าน คือ วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘ แต่เมื่อผมได้ทำงานกับท่านโดยใกล้ชิด ๑๒ ปี ผมจึงได้ทราบซึ้งถึงนิสสัยใจคอของท่านว่าท่านเป็นคนดี และผมทำงานกับท่านด้วยความสบายใจ เหตุผลก็คือ ท่านแยกการงานของมูลนิธิออกจากเรื่องส่วนตัว

งานของมูลนิธินั้นตามตราสารของมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ ได้ให้อำนาจนายกมูลนิธิไว้หลายประการ เช่น นายกมูลนิธิเป็นผู้แต่งตั้งและเห็นชอบในการแต่งตั้งคณะกรรมการบริหาร และมีอำนาจควบคุมกำกับงานของมูลนิธิ คณะกรรมการบริหารมีอำนาจออกระเบียบ หรือข้อบังคับสำหรับมูลนิธิได้ โดยความเห็นชอบของนายกมูลนิธิ นายกมูลนิธิมีสิทธิที่จะเข้าประชุมคณะกรรมการบริหาร และเมื่อเข้าประชุมด้วยก็ให้เป็นประธานในที่ประชุม เป็นต้น

ในฐานะที่ท่านดำรงตำแหน่งประธานกรรมการบริหาร ท่านได้ปฏิบัติงานของมูลนิธิตามที่ตราสารกำหนดไว้ทุกประการ มิได้คำนึงถึงในเรื่องส่วนตัวที่ว่า ผมอ่อนทั้งคุณวุฒิ วัยวุฒิ และตำแหน่งหน้าที่การงาน และเคยเป็นผู้ใต้บังคับบัญชาท่านมาก่อน งานใดที่จะต้องเสนอนายกมูลนิธิเพื่ออนุมัติ หรือให้ความเห็นชอบ ท่านก็ปฏิบัติตามตราสารโดยเคร่งครัด ท่านทำงานด้วยความศรัทธาเสียสละอย่างแท้จริง ท่านทำงานด้วยจิตใจอันเต็มเปี่ยมไปด้วยความจงรักภักดีอย่างล้นพ้นแด่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระราชทานกำเนิด และทรงดำรงตำแหน่งบรมราชูปถัมภ์แห่งมูลนิธินี้ท่านเป็นผู้นำความเจริญก้าวหน้ามาสู่มูลนิธิเป็นอันมาก ทำให้มูลนิธิบริหารงานสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของมูลนิธิ และตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงพระราชทานกำเนิดแก่มูลนิธิทุกประการ ท่านรู้จักแยกงานของมูลนิธิออกจากเรื่องส่วนตัว ท่านจึงเป็นคนดีจริงดั่งพระราชกระแสรับสั่ง

สำหรับตัวท่านนั้น ท่านเป็นผู้มีนิสสัยใจคอเยือกเย็น สุขุม คัมภีร-ภาพกอร์ปด้วยความเมตตากรุณาแก่บุคคลทุกชั้น จึงได้รับความเคารพรักและนับถือจากผู้ร่วมงาน และใกล้ชิดกับท่านเป็นอย่างสูง โดยเฉพาะผม ท่านได้ให้ความเมตตาเสมอมา ตั้งแต่เมื่อครั้งที่เคยรับราชการร่วมกันในกระทรวงมหาดไทย และผมเองมีความเคารพรักท่านเหมือนอย่างญาติผู้ใหญ่ ท่านเคยให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์แก่ผม ทั้งในชีวิตราชการและส่วนตัวเป็นอันมาก เมื่อท่านจากไปโดยไม่มีวันกลับเช่นนี้ ย่อมนำมาซึ่งความเสียใจและอาลัยอย่างสุดซึ้งแก่ผม แก่ผู้ที่ร่วมงานและผู้อยู่ใกล้ชิดกับท่านโดยทั่วกัน

ด้วยเดชะบุญกุศลและคุณงามความดีทั้งหลายที่ท่านได้ประกอบไว้ จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของท่านประสพแด่สุคติสุขในสัมปรายภพเทอญ.

ปกรณ์ อังศุสิงห์

บ้านสนคู่ เลขที่ ๒๑
ซอยสันติสุข (๓๘) ถนนสุขุมวิท
กรุงเทพมหานคร

แด่ท่าน พล.อ. หลวงกัมปนาทแสนยากร

ท่านเจ้าภาพขอให้ผมเขียนคำไว้อาลัยแด่ท่าน พล.อ. หลวงกัมปนาทแสนยากร อดีตองคมนตรี และประธานกรรมการบริหารมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ในพระบรมราชูปถัมภ์ ผู้ถึงแก่อสัญกรรมไปแล้ว เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘ เพื่อรวมพิมพ์ชำร่วยเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ ทั้งนี้ ก็เพราะผมได้เคยร่วมราชการรับใช้ท่าน พล.อ. หลวงกัมปนาทแสนยากรมาผู้หนึ่ง ซึ่งผมยินดีรับสนองด้วยความเต็มใจ

ผมได้เคยร่วมราชการรับใช้ท่าน พล.ต. หลวงกัมปนาทแสนยากร (ยศครั้งนั้น) ครั้งแรกที่จังหวัดลำปาง เมื่อปี ๒๔๙๕ โดยท่านย้ายไปดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการภาค ๕ และผมย้ายจากจังหวัดตาก ไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัดลำปาง (ชื่อตำแหน่งในครั้งนั้น) ในเวลาใกล้เคียงกัน ผมได้ร่วมราชการรับใช้ท่านอยู่เป็นเวลาประมาณ ๓ ปี จนถึงปี ๒๔๙๗ ผมจึงย้ายจากท่านไปดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดนครราชสีมา

ที่ภาค ๕ (ลำปาง) เราเรียกท่านว่า "ท่านภาค" ท่านมีหน้าที่ควบคุมตรวจตราดูแลรับผิดชอบการปกครองรวม ๘ จังหวัดด้วยกันคือ เชียงใหม่ เชียงราย แพร่ น่าน แม่ฮ่องสอน ลำพูน อุตรดิตถ์ และลำปาง สถานที่ว่าการภาค ๕ ตั้งอยู่ที่จังหวัดลำปาง เพราะเป็นศูนย์กลางทางปกครองของภาคเหนือในขณะนั้น ในการปฏิบัติหน้าที่ของ "ท่านภาค" เท่าที่ผมสังเกตเห็นปรากฏว่า ท่านมักเดินทางไปตรวจเยี่ยมแนะนำให้คำปรึกษาแก่พวกผมผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ นายตำรวจ และข้าราชการทั่วไปทุกจังหวัด ในเขตภาคของท่านอยู่เสมอ และบางจังหวัดก็ไปหลายครั้ง ท่านพยายามออกไปดูรู้เห็นกิจการข้อเท็จจริง เกี่ยวแก่บุคคลและท้องที่ต่าง ๆ ที่ปกครองด้วยตนเองอยู่เนือง ๆ ท่านจึงมีประสบการณ์ในงานปกครองมากขึ้นโดยลำดับ

ในเวลามีประชุมผู้ว่าราชการจังหวัดประจำเดือน ที่ภาค ๕ (ลำปาง) โดยปกติมีเดือนละครั้ง พวกผมผู้ว่าราชการจังหวัดด้วยกัน มักได้พูดคุยกันเกี่ยวแก่ปฏิปทาของท่าน ซึ่งต่างก็ชมเชยท่านทุกคนว่า "ท่านภาค" ของเราเป็นคนดีมาก น่าเคารพนับถือจริงๆ ท่านเป็นสุภาพบุรุษ มีความเมตตากรุณา มีใจเป็นธรรม มีความละเอียดรอบคอบ ขยันตรวจงาน หมั่นประชุมผู้ใต้บังคับบัญชา มีอัธยาศัยนุ่มนวลต่อผู้น้อยและเป็นกันเอง ไม่ถือตัวน่าเคารพอย่างยิ่ง ซึ่งตรงกันข้ามกับชื่อของท่านว่า "กัมปนาทแสนยากร" ฟังดูครั้งแรกแล้วน่ากลัวมาก โดยเหตุนี้บรรดาข้าราชการทุกฝ่าย ตลอดจนราษฎรในปกครองของท่านทั้ง ๘ จังหวัด จึงมีความเคารพรักท่านอย่างจริงใจ และพูดสรรเสริญท่านอยู่เสมอ เมื่อท่านขอร้องให้ปฏิบัติเรื่องใด ก็ได้รับความร่วมมือด้วยดี

สำหรับที่จังหวัดลำปาง ซึ่งเป็นที่ตั้งที่ว่าการภาคนั้น ผมในฐานะผู้ว่าราชการจังหวัดที่ตั้งภาค ก็ได้มีโอกาสรับใช้ท่านโดยใกล้ชิด เพราะมีการงานเกี่ยวข้องอยู่มาก ผมได้สังเกตเห็นปฏิปทาของท่านเช่นเดียวกับผู้ว่าราชการจังหวัดอื่น ๆ ดังกล่าวข้างต้นทุกประการและมีอีกประการหนึ่งที่ผมรู้สึกอยู่ในใจขณะนั้นว่า "ท่านภาค" ของเราเป็นคนมีสัจจะ และ "ถ่อมตัว" มาก การงานสิ่งใดที่ท่านไม่รู้ ท่านก็บอกว่าไม่รู้และสอบถามผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาตรงๆ แม้ผู้นั้นจะเป็นผู้น้อยเพียงใดก็ตาม ท่านไม่คำนึง ท่านมุ่งจะเอาความรู้ให้ได้ ท่านเป็นทหาร เคยเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าฯ มาก่อน ท่านเป็นคนละเอียดและต้องการรู้จริงเพื่อสอนคนอื่นด้วย การที่ท่านโอนจากกระทรวงกลาโหมมาอยู่กระทรวงมหาดไทย ซึ่งว่าไปแล้วก็เท่ากับท่านโอนจาก "ฝ่ายบู๊" มาเป็น "ฝ่ายบุ๋น" ลักษณะงานที่ทำต่างกัน ก็ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองที่ท่านจะต้องประสพปัญหาต่างๆ อยู่บ้างในระยะแรกๆ

โดยเหตุนี้ ในระยะแรกๆนั้น เมื่อมีเรื่องสำคัญ หรือปัญหาในทางปฏิบัติที่จะต้องพิจารณาดำเนินการ นอกจากท่านจะปรึกษากับท่านรองผู้ว่าราชการ

ภาคและเจ้าหน้าที่ภาคของท่านแล้ว เพื่อความรอบคอบในทางปฏิบัติยิ่งขึ้น ท่านมักเรียกผมไปพบ สอบถามเรื่องราวต่าง ๆ ประกอบการพิจารณาอีกทางหนึ่งด้วย และท่านมักพูดเสมอว่าท่านเพิ่งย้ายมาเป็นภาคใหม่ ๆ ยังไม่ทราบเรื่องเดิมดีพอ จึงต้องขอความเห็นทางจังหวัด เพื่อประกอบการพิจารณาก่อนที่จะตกลงใจสั่งการอย่างหนึ่งอย่างใดลงไป เพื่อให้จังหวัดต่าง ๆ ถือปฏิบัติตาม เช่น ในเรื่องเกี่ยวกับการป้องกันปราบปรามการค้าฝิ่นเถื่อน และเรื่องเกี่ยวแก่การป้องกันปราบปรามการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ซึ่งเกิดขึ้นมีอยู่มากในภาคเหนือขณะนั้น ตลอดจนข้อบกพร่องบางประการของ พ.ร.บ. ป่าไม้ ซึ่งใช้อยู่ว่า จะสมควรแก้ไขประการใดบ้าง เป็นต้น ผมก็ได้เรียนชี้แจงให้ท่านทราบโดยละเอียดตามสติปัญญาทุกเรื่อง แล้วท่านก็พิจารณาสั่งการปฏิบัติไปตามความเห็นของท่านเอง และจังหวัดต่าง ๆ ก็ดำเนินปฏิบัติตาม เป็นผลให้การปกครองบ้านเมืองในเขตภาคเหนือสมัยนั้นดำเนินไปด้วยความสงบเรียบร้อยเป็นส่วนใหญ่ สมตามนโยบายของรัฐบาล

ผมอยู่ร่วมราชการรับใช้ "ท่านภาค" ที่ลำปาง ประมาณ ๓ ปีก็ย้ายจากท่านไปดังกล่าวไว้แล้วข้างต้น แต่ก็ได้สดับตรับฟังข่าวของท่านอยู่เสมอ เมื่อมีการยุบภาคต่าง ๆ ลงภายหลัง ตามนโยบายของทางราชการสมัยนั้นแล้ว ท่านได้ย้ายเข้าไปอยู่กระทรวงมหาดไทย และต่อมาไม่ช้าท่านก็ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสูงขึ้น คือ เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ท่านได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีดังกล่าวติดต่อกันถึง ๒ สมัย คือสมัยนายพจน์ สารสิน เป็นนายกรัฐมนตรี และ สมัย พล.อ. ถนอม กิตติขจร (ยศขณะนั้น) เป็นนายกรัฐมนตรี

เมื่อท่านพ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยแล้วท่านได้โอนกลับไปรับราชการสังกัดกระทรวงกลาโหมตามเดิม และต่อมาไม่ช้าในปี๒๕๐๓ ท่านก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งองคมนตรี ซึ่ง

เป็นตำแหน่งอันมีเกียรติยศสูงสุดตำแหน่งหนึ่ง และสูงสุดในชีวิตของท่านด้วยจนถึงกลางปี ๒๕๑๘ รวมเป็นเวลาประมาณ ๑๕ ปี จึงพ้นจากตำแหน่งดังกล่าวนั้น

ในขณะที่ท่านดำรงตำแหน่งองคมนตรีอยู่นั้น ในปี ๒๕๐๖ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานเงินเบริจาคโดยเสด็จพระราชกุศล ช่วยผู้ประสพวาตภัยภาคใต้ก้อนหนึ่ง จำนวน ๓ ล้านบาทให้เป็นทุนประเดิมตั้งมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ขึ้น เพื่อช่วยผู้ประสบวาตภัยภาคใต้และสาธารณภัยทั่วไป ที่ได้รับความทุกข์ยากเดือดร้อน ในการนี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ศาสตราจารย์ปกรณ์ อังศุสิงห์ เป็นนายกมูลนิธิ และพล. อ. หลวงกัมปนาทแสนยากร เป็นประธานกรรมการบริหารมูลนิธิคนแรก ซึ่งท่านก็ได้รับสนองพระราชประสงค์ ปฏิบัติหน้าที่ของท่านอย่างดียิ่งติดต่อกันมาจนถึงแก่อนิจกรรมลง รวมเวลาประมาณถึง ๑๒ ปี

นอกจากนั้น ในทางสังคมสงเคราะห์ทั่วไป ในระยะเวลาใกล้เคียงกันนั้นเอง ท่านยังได้รับเลือกตั้งจากที่ประชุมใหญ่ สมาชิกของสภาสังคมสงเคราะห์แห่งชาติ ให้ดำรงตำแหน่งอันมีเกียรติ คือ ประธานสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์สมัยหนึ่งด้วย

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เกี่ยวแก่มูลนิธิราชประชานุเคราะห์ฯ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ผมได้มีโอกาสร่วมงานโดยได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการในคณะของท่านผู้หนึ่ง และในฐานะที่ผมดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมประชาสงเคราะห์อยู่ในขณะนั้น ก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรองประธานกรรมการบริหารของมูลนิธิโดยตำแหน่งด้วย ผมร่วมปฏิบัติงานอยู่จนครบเกษียณอายุออกจากราชการ จึงได้ลาออกจากตำแหน่งรองประธานกรรมการคงเป็นเพียงกรรมการของมูลนิธิร่วมอยู่จนถึงปัจจุบัน

ผมขอกล่าวเรื่องการบริหารงานมูลนิธิไว้ในที่นี้ เพื่อเป็นเกียรติแก่ท่านด้วยว่า ท่านประธานกรรมการบริหารมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ในพระบรมราชูปถัมภ์ ผู้ล่วงลับไปแล้วนี้ ผมเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ ของมูล

นิธิอย่างดีที่สุด ท่านพยายามดำเนินปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ทุกประการ เป็นที่นิยมเชื่อถือของประชาชนทั่วประเทศ นับตั้งแต่แรกตั้งมาจนถึงปัจจุบัน ขณะนี้มูลนิธิราชประชานุเคราะห์ฯ ได้บำเพ็ญประโยชน์ช่วยเหลือประชาชนผู้ประสบสาธารณภัย เช่น อุทกภัย วาตภัย อัคคีภัย อย่างกว้างขวางมาก และมูลนิธิมีฐานะเป็นปึกแผ่นที่สุดมูลนิธิหนึ่ง ท่าน พล อ. หลวงกัมปนาทแสนยากร ได้บริหารงานด้วยใจรักและเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อมูลนิธิทุกประการ ท่านได้เดินทางไปเผยแพร่กิจการของมูลนิธิ และช่วยเหลือผู้ประสบสาธารณภัยในท้องที่ต่าง ๆ ครั้งแล้วครั้งเล่าตลอดปี ท่านได้เดินทางไปประชุมข้าราชการพ่อค้าคหบดีและประชาชนด้วยตนเองทั้ง ๗๑ จังหวัดทั่วประเทศไทย ต้องลำบากตรากตรำจนสุขภาพทรุดโทรมป่วยเจ็บลง เกี่ยวแก่โรคความดันโลหิตสูง ในระยะหลัง ๆ นี้ มีอาการ ๓ วันดี ๔ วันไข้ อยู่ร่วม ๒ ปีแต่ท่านก็อดทนเพราะถือเป็นหน้าที่ต้องทำ จังหวัดที่ท่านยังไม่ได้ไปประชุม ก็มีแต่จังหวัดยโสธร ซึ่งตั้งขึ้นใหม่เมื่อเร็ว ๆ นี้ จังหวัดเดียวเท่านั้นเอง แต่ท่านก็ให้เจ้าหน้าที่เตรียมกำหนดการเดินทางไว้แล้ว เพื่อว่ามีอาการดีขึ้นแข็งแรงขึ้นเมื่อใด ท่านก็จะเดินทางไปจังหวัดยโสธรทันที เพื่อให้ครบถ้วนทุกจังหวัดไม่มีขาดเลย นี่คือความหวังตั้งใจของท่าน

ในระหว่างป่วยเจ็บอยู่ ใครไปเยี่ยมท่านที่บ้านหรือที่โรงพยาบาล ท่านก็มักปรารภเรื่องนี้ให้ฟังทุกคน ผู้หวังดีก็ได้แต่ขอให้ท่านพักผ่อนมาก ๆ รักษาโรคให้หายดีเสียก่อน ท่านก็ขอบใจ แต่อดระบายความรู้สึกให้ฟังไม่ได้ว่าท่านเป็นห่วงงานนี้อยู่อย่างไร ท่านเคยเล่าให้ผมฟังว่า ในการเดินทางไปเผยแพร่กิจการมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ฯ ในจังหวัดต่าง ๆ อย่างตรากตรำจนป่วยเจ็บลงบ่อย ๆ นั้น ความทราบถึงพระเนตรพระกรรณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ยังได้ทรงรับสั่งถามและทรงเตือนว่า "คุณหลวงทำมามากแล้ว ป่วยเจ็บลง ก็ควรหยุดพักเสียบ้าง" ดังนี้ นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณยิ่ง

สรุปว่า ในสายตาของผมที่ได้ร่วมงานและรับใช้ท่านมาเป็นเวลานาน ถ้านับตั้งแต่ต้นจนท่านล่วงลับไปก็เป็นเวลาถึง ๒๓ ปี ผมเห็นว่า ท่าน พล. อ. หลวงกัมปนาทแสนยากร เป็นบุคคลที่ทำอะไรทำจริง และทุ่มเทชีวิตให้แก่การงานในหน้าที่ของท่านโดยเต็มความสามารถ นับว่าเป็นบุคคลหาได้ยาก ท่านเป็นคนรักงาน รักหน้าที่ มีความซื่อสัตย์สุจริต และรักเกียรติยศชื่อเสียงวงศ์ตระกูลอย่างยิ่ง สมควรเป็นตัวอย่างแก่อนุชนรุ่นหลังได้ดีผู้หนึ่ง ท่านเคยเล่าให้ผมฟังครั้งหนึ่งว่า ท่านได้พูดอบรมเตือนใจลูก ๆ ของท่านว่า "ในชีวิตของพ่อ แม้จะยากจน ไม่มีเงินทองเหมือนคนอื่น แต่พ่อก็มีเกียรติ มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อแผ่นดิน และมีความจงรักภักดีต่อพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยิ่งชีวิต ไว้เป็นเกียรติและมรดกให้แก่ลูก ๆ ทุกคน ขอให้ลูกทุกคนจงระลึกถึงข้อนี้ด้วย" ดังนี้ ผมฟังแล้วรู้สึกตื้นตันใจที่สุด

อย่างไรก็ตาม ชีวิตเป็นอนิจจํ บัดนี้ ท่าน พล. อ. หลวงกัมปนาทแสนยากร คนดีที่สุดคนหนึ่งของเมืองไทย ก็ได้ล่วงลับไปแล้วตามกฎธรรมดาของสังขารทั้งหลาย ไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้ คงเหลือแต่คุณงามความดี "ประดับไว้ในโลกา"

ในที่สุดนี้ ผมขอตั้งจิตอธิษฐาน ขอให้ดวงวิญญาณของท่าน พล. อ. หลวงกัมปนาทแสนยากร อดีตองคมนตรี และประธานกรรมการบริหารมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ในพระบรมราชูปถัมภ์ ผู้ล่วงลับไปแล้ว ผู้ได้ประกอบคุณงามความดีอันยิ่งใหญ่ไว้แก่ชาติบ้านเมือง และเป็นที่เคารพยิ่งของผม จงไปสู่สุคติในสัมปรายภพ เทอญ.

สุวรรณ รื่นยศ

พ่อของเรา

พ่อเรามีลูกหลายคน แต่พ่อเลี้ยงลูกคล้ายครอบครัวคนไทยสมัยเก่า คือ ไม่เคยคลุกคลีเล่นหัวกับลูก ๆ เหมือนกับเพื่อน "พ่อแม่ต้องเป็นที่เคารพของลูกไม่ใช่เพื่อนเล่น" พ่ออาจจะมีความคิดว่าหากแสดงความรักลูกให้ลูกเห็น จะทำให้ลูกเหลิงถือว่าพ่อรักตัวมาก ไม่เจียมตัว พ่อจะเล่นหัวกับลูกที่ยังตัวเล็ก ๆ อุ้มชูได้เท่านั้น แต่พอโตขึ้นพ่อก็ปฏิบัติเช่นเดียวกับลูกที่โตแล้วคนก่อน ๆ ฉะนั้นจึงดูคล้ายกับว่าความรักของพ่อกับลูกที่โตแล้ว ช่างห่างเหินกัน แต่โดยแท้ที่จริงแล้วลูกทุกคนรู้ว่า พ่อรักลูกเหนือสิ่งอื่นใด เหนือกว่าใคร ๆ รักและห่วงใยเสมอกันทุกคน

พ่อมีความจริงใจที่เป็นมนต์ขลังสอนลูกให้รำลึกอยู่เสมอคือ พ่อจนไม่มีสมบัติสิ่งใดที่จะให้ลูกนอกจากการศึกษาเท่านั้น พ่อจะติดตาม อบรมสั่งสอนให้ลูก ๆ รักดี ประพฤติตนให้อยู่ในทำนองคลองธรรม ให้มีฐานะสร้างฐานะได้ด้วยตนเอง พ่อจะดูพวกเราอยู่ห่าง ๆ ไม่ยื่นมือเข้ามาโอบอุ้ม ใช้อิทธิพลดึงลูกหนุนลูกเหมือนพ่อของบางคนที่ช่วยลูกของตนในยามที่ตนมีอำนาจหน้าที่ ๆ สามารถช่วยได้ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้พ่อจะไม่ใช้อำนาจและบารมีเข้ามาช่วยฉุดลูก ๆ ในการทำงาน แต่บารมีของพ่อก็สามารถทำให้ผู้อื่นที่คิดจะมารังแกลูกขยาดเกรงเหมือนกัน ไม่กล้าจะรังแกกันง่าย ๆ ซึ่งบารมีพ่อนั้นเปรียบได้เสมือนกับกลดที่กางกั้นแดดกั้นฝนสำหรับลูก ๆ ในยามจำเป็น

ลูกทุกคนรู้ว่า "พ่อของเรา" ไม่ต้องการสิ่งตอบแทนเป็นเงินทองจากลูก ทั้ง ๆ ที่พ่อไม่ร่ำรวย พ่อมีแต่เงินเดือน พ่อก็ไม่ต้องการรบกวนผู้ใด แม้แต่ลูก ๆ ของพ่อ พ่อต้องการแต่เพียงให้ลูก ๆ รักษาเกียรติ ที่พ่อมีอยู่ไว้ให้ดี ไม่ทำลายชื่อเสียงวงศ์ตระกูล ซึ่งลูกทุกคนก็พยายามที่จะปฏิบัติตามอย่างที่พ่อต้องการเพื่อตอบแทนคุณพ่อ ทั้งนี้เพราะ พวกเรารู้ดีว่าการที่พวกเรามีฐานะความเป็นอยู่

สามารถเป็นตัวเป็นตนได้ก็เพราะ พระคุณของผู้ให้กำเนิดคือพ่อและแม่ และความเจริญของลูกทุก ๆ ด้าน จะเป็นความสุขและภาคภูมิใจของพ่อแม่ด้วย ซึ่งเป็นการตอบแทนบุญคุณทางหนึ่งเหมือนกัน

นับว่าเป็นบุญอย่างหนึ่งที่ลูก ๆ ของพ่ออยู่ในฐานะที่ช่วยตัวเองได้ทั้งนั้น ประพฤติตนอยู่ในโอวาท และเกือบจะพูดได้เต็มปากว่าลูก ๆ ของพ่อสามารถที่จะดำรงวงศ์ตระกูล "กัมปนาทแสนยากร" ไว้ได้ด้วยดีอย่างที่พ่อปรารถนา

การเกิดแก่เจ็บตายเป็นเรื่องธรรมดาโลก ทุกคนหลีกเลี่ยงไม่พ้น แต่ความรักของพ่อที่มีต่อลูก และลูกมีต่อพ่อนั้นก็เป็นความจริงที่หลีกเลี่ยงไม่พ้นเช่นกัน

โอกาสที่ลูก ๆ จะได้ตอบแทนคุณแก่พ่อ ดูช่างน้อยเหลือเกิน เพราะพ่อไม่ต้องการที่จะเรียกร้องสิ่งใดจากลูก พ่อเกรงใจ เกรงว่าจะรบกวนลูก

อาการป่วยของพ่อระยะหลังเรื้อรังมานาน นายแพทย์บางคนก็บอกว่าพ่อขาดกำลังใจ ขาดความอบอุ่นทางใจมากกว่าอย่างอื่น ลูก ๆ ทุกคนก็พยายามทุกวิถีทางที่จะช่วยให้กำลังใจ ทำให้สบายใจขึ้น ทั้ง ๆ ที่บางคนต้องละเว้น อดกลั้น หลีกเลี่ยงในบางสิ่งก็ตาม ทั้งนี้ก็เพื่อช่วยสร้างความสบายใจให้แก่พ่อเป็นโอกาสสุดท้าย เพราะลูก ๆ รู้ดีว่า วันสุดท้ายนั้นจะต้องมาถึงไม่ช้านานนัก

คำสอนและคำวิงวอนของพ่อ ให้พี่น้องปรองดองสามัคคีกันนั้น พวกเราก็พยายามจดจำและถือปฏิบัติ ผมเองในฐานะลูกคนโต ก็ได้ทำทุกอย่าง ให้ความรักแก่น้อง ๆ เสมอหน้ากัน ไม่มีอคติ ซึ่งคุณพ่อคงจะได้เห็นและเข้าใจในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ และแม้ขณะนี้ คุณพ่อได้จากพวกเราไปแล้วแต่ก็คงมีญาณที่จะทราบได้ว่าพวกเรา "ลูกของพ่อ" ก็จะถือมั่น ยึดมั่นในคำสอนของพ่อต่อไป.

จากลูก

พล.ต.ต. บันเทิง กัมปนาทแสนยากร

คำไว้อาลัยคุณพ่อ

เช้ามืดวันที่ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๑๘ ลูกได้ฝันไปว่าได้ไปบ้านคุณพ่อและอาบน้ำให้คุณพ่อ ในความฝันที่ลูกอาบน้ำนั้นคุณพ่อหน้าตาสดชื่นแจ่มใส ลูกตื่นขึ้นมาก็ไม่ได้คิดอะไรมากนัก เช้าวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘ ลูกก็ไปทำงานตามปกติ และได้ไปเล่าให้เพื่อนที่บริษัท ฯ ฟังว่า เมื่อเช้ามืดฝันแปลก ฝันว่าไปอาบน้ำคุณพ่อ เพื่อนก็ไม่ได้ทักทายอะไร พอตกบ่ายสองโมงวันนั้นเอง ลูกก็ได้ทราบข่าวว่าคุณพ่อเสียเสียแล้ว หัวใจลูกวูบลง มือเท้าสั่นทำอะไรไม่ถูก เสียใจเป็นที่สุด เพราะคุณพ่อไม่ได้เจ็บไข้ ลูกไม่ได้เตรียมใจไว้ก่อน ซึ่งเมื่อเดือนสิงหาคม ๒๕๑๗ คุณพ่อป่วยที่โรงพยาบาลรามา ฯ นั้น ลูก ๆ ทุกคนคิดว่าคุณพ่อจะไม่รอด แต่คุณพ่อก็กลับหายดีกลับบ้านตามปกติ เพียงแต่เดินเองไม่ค่อยไหวเท่านั้น และก่อนหน้านี้เพียงอาทิตย์เดียวลูกยังไปเยี่ยมคุณพ่อกับพี่ ๆ คุณพ่อก็คุยดียังพูดว่าบ้านเมืองตอนนี้ยุ่ง ๆ นะ ดังนั้นข่าวคุณพ่อเสียลูกจึงตกใจสุดขีด และลูกก็ได้ไปอาบน้ำคุณพ่อจริง ๆ ตามความฝัน แต่เป็นการอาบน้ำศพและเห็นหน้าคุณพ่อเป็นครั้งสุดท้าย ช่างเป็นความฝันที่แปลกเสียจริง ๆ

ย้อนถึงอดีตที่ผ่านมาลูกจำความได้ ครอบครัวเราอยู่ที่บ้านพักมฆวาฬ มีคุณพ่อ คุณแม่ คุณน้าพูนศรี (ภรรยาคนที่ ๒) คุณพ่อมีลูกมากลูก ๆ ก็อยู่รวมกันมีความสุขดี คุณพ่อสอนให้มีความสามัคคีกัน ดังนั้นน้อง ๆ ที่อยู่รวมกันแม้จะต่างมารดา เราก็รักกันมากเหมือนพี่น้องคลานตามกันมา คุณน้าพูนศรีก็ได้เลี้ยงดูลูกมาเหมือนกับแม่จริง ๆ ลูกจำได้ว่าครั้งหนึ่งคุณพ่อไปตัดไส้ติ่งที่โรงพยาบาลพระมงกุฎ ฯ คุณแม่เฝ้าคุณพ่อที่โรงพยาบาล ฯ ลูกอยู่กับคุณน้าพูนศรี แต่ด้วยความซนสตางค์แดงได้ติดคอลูก คุณน้าพูนศรีทำอย่างไรก็ไม่ออกยิ่งล้วงเข้าไปก็ดูเหมือนจะลึกลงไปอีก คุณน้าพูนศรีจึงพานั่งรถสามล้อไปโรงพยาบาลพระมงกุฎ ฯ กว่าจะถึงโรงพยาบาล ฯ ก็แทบตาย พอถึงโรงพยาบาล ฯ ลูกจำได้ว่าคุณพ่ออุตส่าห์เดินกระย่องกระแย่งมาดูลูก ซึ่งสมัยนั้นการผ่าตัด หมอเขาไม่ให้ลุกขึ้นเดิน ลูกจึงซึ้ง

อยู่แก่ใจจนบัดนี้ว่า คุณพ่อเป็นคนที่รักลูก และเอาใจใส่มาก จนเติบโตขึ้นมาครอบครัวเราได้อยู่รวมกันที่บ้านพัก หลังโรงเรียนนายร้อย ขณะนั้น คุณพ่อเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อย จปร. เหตุการณ์น่าเศร้าเกิดขึ้นคือคุณน้าพูนศรีป่วยเป็นวัณโรค สมัยนั้นยังไม่มียารักษาเหมือนสมัยนี้และได้จากพวกเราไป ทำให้ครอบครัวของเราเศร้าอย่างมาก คุณพ่อก็เสียใจมาก ถ้าวิญญาณมีจริงป่านนี้ก็คงไปพบกันแล้ว ต่อจากนั้นคุณพ่อย้ายไปต่างจังหวัดลูก ๆ เรียนหนังสืออยู่กรุงเทพ ฯ กับคุณแม่ คุณพ่อก็ไม่เคยทอดทิ้ง ถึงแม้ลูก ๆ จะอยู่ห่างไม่ได้รับความอบอุ่นเท่าที่ควร แต่คุณพ่อก็ดูแลลูกทุกครั้งที่ลงมากรุงเทพ แม้แต่เครื่องประดับเล็ก ๆ น้อย ๆ ของผู้หญิงคุณพ่อก็หามาให้ลูกสาวโดยทั่วกัน ซึ่งนับว่าคุณพ่อเป็นผู้ชายที่รอบรู้อะไร ๆ ไปเสียทุกอย่าง เมื่อลูก ๆ โตขึ้นต่างมีครอบครัวแล้ว คุณพ่อก็ยังดูแลถามทุกข์สุขอยู่เสมอและรักหลานที่เกิดมาทุก ๆ คน เมื่อยามลูกยังเด็ก ๆ คุณพ่อเคยพูดว่าถ้าลูก ๆ แต่งงาน เราจะปลูกบ้านเป็นแบบเกือกม้าแล้วพ่อแม่ปลูกอยู่กลาง ลูกหลานเต็มบ้านก็จะมีความสุขสดชื่นดีในยามแก่ ๆ แต่ด้วยดวงชะตาและกฎแห่งกรรม (ซึ่งลูกเชื่อดวงชะตามาก) เหตุการณ์ไม่ได้เป็นอย่างที่คุณพ่อคิดฝันไว้ ต่างคนต่างก็แต่งงานอยู่คนละทิศละทาง แต่ด้วยความรักระหว่างพี่น้องพวกเราไม่ได้แยกจากกันเลย พบปะสังสรรค์กันเป็นประจำ และพากันไปเยี่ยมคุณพ่อโดยมากเป็นวันหยุด คุณพ่อก็ดูมีความสุขดีเวลาลูก ๆ ไปคุยอะไรต่ออะไร แต่ลูกบางคนที่มีงานมากบางทีหายหน้าไป คุณพ่อก็ถามว่า ทำไมเขาเป็นอะไรไม่เห็นมาหาพ่อนานแล้ว คุณพ่อเป็นคนขี้เกรงใจคน แม้แต่ลูก ๆ คุณพ่อก็เกรงใจ ซึ่งลูกคิดขึ้นมาแล้วยังตื้นตันใจสงสารอยู่จนบัดนี้ คือหลังจากคุณพ่อออกจากโรงพยาบาลรามา ฯ เมื่อเดือนกันยายน ๒๕๑๗ พี่สมศรี พี่ ๆ น้อง ๆ หลายคน ได้สั่งอาหารที่วิลล่าฟลอล่าให้ไปส่งตอนเย็นเป็นประจำ ลูก ๆ ทราบดีว่าคุณพ่อชอบอาหารฝรั่ง ทานอยู่พักเดียวเท่านั้น คุณพ่อก็บอกว่าเบื่อแล้วลูก ลูก ๆ ก็ยังไม่ยอมเลิก ก็ยังซื้อให้ทานอยู่เรื่อย ๆ คุณพ่อก็ขอบอกเลิกอีก บอกว่าพ่อเบื่อจริง ๆ ลูกก็ไม่ขัดใจ แต่ลูกทราบถึงในใจคุณพ่อดี คุณพ่อเคยบอกว่า "อาหารแพงเกรงใจที่พวกเราจะมาจ่ายให้พ่อ"

คุณพ่อเป็นคนขี้เกรงใจแม้แต่ลูก ลูกก็จะตอบแทนบุญคุณคุณพ่อ ดังนั้นเมื่อเลิกอาหารส่งประจำแล้ว ลูกที่ไปเยี่ยมก็จะซื้ออาหารฝรั่งที่คุณพ่อชอบติดมือไปด้วย คุณพ่อก็จะทานได้ทีละมาก ๆ ทุกที

ด้วยความดีของคุณพ่อ ลูกก็ตอบแทนบุญคุณของคุณพ่อด้วยการปฏิบัติตนตามคำสอนของคุณพ่อทุก ๆ อย่าง คำสอน ๒–๓ ประโยค ที่ลูกยังจดจำได้เสมอว่า "จงพูดน้อย แต่ฟังมาก ๆ นะลูกนะ" และ "ลูกจะต้องคิดเสียก่อนที่จะพูด"

ลูกภูมิใจมากที่เกิดมาเป็นลูกของคุณพ่อ ลูกไม่เคยอายใครเลยที่ว่าคุณพ่อจน แต่คุณพ่อของลูกเป็นคนรวยด้วยเกียรติยศ ลูกภูมิใจที่ได้ยินคนชมว่า "คุณหลวงกัมปนาท ฯ ท่านเป็นคนมือสะอาดเหลือเกิน"

ฉะนั้น ด้วยวิญญาณอันบริสุทธิ์และกุศลผลบุญที่คุณพ่อเคยสร้างสมมา ตลอดจนเคยรับใช้ประเทศชาติมาด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ลูกจึงขอให้วิญญาณของคุณพ่อจงสถิตย์อยู่ ณ ที่สูงสุด และถ้าชาติหน้ามีจริงลูกขอให้ลูกเกิดเป็นลูกของคุณพ่ออีก.

จากลูก

สมทรง มุตตามระ

พระคุณของคุณพ่อ

คุณพ่อเป็นผู้ที่มีพระคุณต่อลูก ๆ มากที่สุด โดยเฉพาะลูกที่กำพร้าแม่มาแต่เด็กเช่นลูก ถึงแม้งานราชการของคุณพ่อจะมีมากเพียงใด คุณพ่อก็ยังสละเวลาคอยดูแล อบรมสั่งสอนอยู่เสมอไม่เคยลืมลูก เมื่อครั้งกบฏแมนฮัตตัน ตอนนั้นคุณพ่อมีตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อย ลูกกำลังเรียนที่โรงเรียนราชินี (ล่าง) ปากคลองตลาด วันที่เกิดกบฏ คุณพ่ออยู่ในสถานที่นั้นด้วย คุณพ่อรีบมารับลูกด้วยตัวเองเพราะเกรงว่าลูกจะได้รับอันตรายหากปล่อยให้คนรถไปรับที่โรงเรียนโดยลำพัง

คุณพ่อเป็นทั้งพ่อและแม่ของลูกได้ในเวลาเดียวกัน เมื่อลูกเรียนสำเร็จชั้นมัธยม คุณพ่อเรียกไปถามว่าชอบเรียนอะไร ลูกก็บอกว่าอยากเรียนพยาบาล คุณพ่อพยักหน้าและเตือนลูกว่า "พ่อไม่ขัดใจหรอก ถ้าเรียนได้ก็ดีจะได้พยาบาลพ่อเมื่อพ่อแก่ แต่การเรียนพยาบาลเป็นวิชาชีพที่หนักมากจะต้องมีความอดทน อดกลั้นกับอารมณ์ของคนหลายประเภท และขอให้จำไว้เสมอว่าถ้าตัดสินใจเรียนแล้วต้องเรียนให้สำเร็จ"

เมื่อลูกเรียนสำเร็จแล้วต้องการจะไปทำงานในชนบท จึงได้สมัครไปทำงานที่สถานีกาชาดจังหวัดอุดรธานี ลูกจำได้ว่าท่านหัวหน้าพยาบาลได้ถามคุณพ่อก่อนว่าจะอนุญาตให้ไปอยู่ต่างจังหวัดหรือ คุณพ่อเป็นนักประชาธิปไตยไม่ขัดใจหากสิ่งที่ลูก ๆ จะทำแล้วเป็นเรื่องที่ไม่ผิด โดยเฉพาะเมื่อสิ่งนั้นเป็นหน้าที่คุณพ่อจะไม่ขัดเลยกลับสนับสนุน แต่ด้วยความเป็นห่วงคุณพ่ออุตส่าห์พาลูกไปส่งถึงจังหวัดอุดรธานี เพื่อไปดูแลสถานที่อยู่ของลูกว่ามีสภาพอย่างไร จะกินจะอยู่กับใคร ระหว่างนั่งรถไฟไปด้วยกันตลอดทาง จะสอนเรื่องการประพฤติตัวของลูกผู้หญิง เรื่องการคบเพื่อนผู้ชาย สำหรับเรื่องนี้คุณพ่อเป็นห่วงลูกสาวของคุณพ่อทุกคน

เมื่อลูกทำงานใช้สภากาชาดครบ ๒ ปีแล้ว คุณพ่อได้นำลูกไปสมัครงานที่แพทย์หลวงสวนจิตรลดา จนกระทั่งลูกแต่งงาน และไปเมืองนอก วันนั้นคุณพ่อได้ไปส่งถึงบันไดเครื่องบิน เตือนให้ลูกและลูกเขยนึกถึงประเพณีไทยให้มาก อย่าหลงนิยมประเพณีฝรั่งและหลงเงินดอลล่าร์ จนลืมเมืองไทยบ้านเกิดเมืองนอน

ลูกกลับมาจากเมืองนอกคุณพ่อไม่ค่อยแข็งแรงแล้ว ความดันโลหิตสูง และในบางครั้งโลหิตขึ้นเลี้ยงสมองไม่พอ ขาไม่ค่อยมีแรงเดินไม่ค่อยสะดวกต้องมีคนคอยพยุง ลูกอยากจะหาโอกาสปรนนิบัติคุณพ่อตามที่คุณพ่อเคยพูดไว้เมื่อตอนเข้าเรียนพยาบาล แต่ด้วยเหตุผลบางประการเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของคุณพ่อทำให้ลูกไม่ได้มีโอกาสรับใช้ปรนนิบัติคุณพ่อตามที่ใจปรารถนา

พระคุณของคุณพ่อและภาพของคุณพ่อครั้งสุดท้ายที่ประทับอยู่ในความทรงจำของลูกอยู่ทุกวันนี้คือภาพที่คุณพ่อเดินกระย่องกระแย่งมีคนพยุงเดินเข้ามาในบ้านลูก ถึงแม้คุณพ่อจะเดินไม่ค่อยสะดวก ก็ยังอุตสาห์ไปในงานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ของลูกไปพร้อมกับคุณแม่ใหญ่ (คุณแม่ชุ่ม) ในวันนั้น ทั้งนี้เพื่อให้กำลังใจและแสดงความยินดีแก่ลูกที่สามารถสร้างฐานะจนมีบ้านช่องของตนเองได้

บ่อยครั้งที่คุณพ่อได้ข่าวว่าผู้ใดเสียชีวิตอย่างสบายไม่ทรมาน คุณพ่อมักจะพูดว่า "ถ้าพ่อจะตายก็ขอให้ตายอย่างนั้นเถิด อย่าทรมานเลย" แล้วคุณพ่อก็ได้ไปอย่างที่คุณพ่อปรารถนา คุณพ่อไม่ต้องได้รับการทรมานอย่างใดเลย ลูกขออัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ได้โปรดนำดวงวิญญาณอันประเสริฐของคุณพ่อไปสู่สุคติในสัมปรายภพด้วย

ลูก

กาญจนา เชาวนโยธิน

หัวข้อเตือนลูก คุณพ่อเขียนไว้ในโอกาสที่จะต้องย้ายไปเป็นเสนาธิการจังหวัดทหารบกที่จังหวัดสงขลาเมื่อประมาณเดือนกรกฎาคม ๒๔๘๓ ซึ่งเป็นครั้งแรกที่ครอบครัวของเราต้องแยกเป็นสองบ้าน คุณพ่อเกรงว่าลูกอยู่ไกลสายตาจะประพฤติตนเหลวไหล จึงเขียนคำสั่งสอนไว้เป็นข้อความสั้น ๆ เป็นข้อ ๆ อ่านเข้าใจง่าย ใส่กรอบติดรูปไว้ เพราะสมัยนั้นลูก ๆ ก็ยังไม่โตนัก ถึงแม้ว่าตอนที่คุณพ่อย้ายกลับเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ เป็นผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อย ฯ อยู่รวมกันเป็นครอบครัวเดียว คำสอนและรูปแผ่นนี้ก็ยังคงแขวนไว้อยู่ในกรอบให้น้อง ๆ รุ่นหลังได้อ่าน ได้เห็นทุก ๆ วัน ทั้งนี้คงมีเจตนาจะให้เตือนสติลูกไว้เสมอ ๆ พวกเราเห็นคำสอนนี้ตั้งแต่เล็กจนโตเป็นหนุ่มเป็นสาว และถึงแม้ไม่ต้องอ่าน ก็แทบจะพูดได้เลยว่า มีข้อความอะไรบ้าง ดังนั้น พวกลูกจึงนำมาพิมพ์พร้อมทั้งรูปพ่อสมัยนั้นด้วย ตามสภาพของจริง

หัวข้อเตือนลูก

ในโอกาสที่พ่อจะต้องไปปฏิบัติราชการประจำที่ต่างจังหวัด และไม่สามารถเอาลูกไปอยู่กับพ่อได้ทุกคน ทั้งนี้เพราะลูกจะต้องเรียนหนังสือ พ่อคำนึงว่าโรงเรียนในต่างจังหวัด วิชาจะแข็งสู้โรงเรียนในเมืองหลวงไม่ได้ หากลูกติดตามพ่อไปอยู่ต่างจังหวัดด้วย เมื่อลูกโตขึ้นจะเรียนสู้คนอื่น ๆ ไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ พ่อจึงจำใจต้องทิ้งลูกไว้ในกรุงเทพ ในระหว่างที่พ่ออยู่ห่างไกลลูกไม่ได้ดูแลตักเตือนอบรมสั่งสอนลูกโดยใกล้ชิด พ่อจึงเขียนคำสอนนี้ไว้เพื่อเตือนให้ลูกถือปฏิบัติ ดังนี้

๑. ลูกต้องระลึกอยู่เสมอว่า พ่อจน พ่อไม่มีสมบัติอะไรให้ลูก และพ่อไม่คิดที่จะสะสมสมบัติไว้ให้ลูกด้วย มีแต่การศึกษาเท่านั้น ที่พ่อตั้งใจจะให้แก่ลูกให้มากที่สุดเท่าที่ลูกจะสามารถรับได้ ลูกคนใดฉลาดก็จงพยายามศึกษาเล่าเรียนให้ได้สูงสุด ในระหว่างที่พ่อยังมีชีวิตอยู่และมีกำลังพอที่จะส่งเสียลูกได้ พ่อจะพยายามขวนขวายที่จะส่งเสียลูกให้ถึงที่สุด

๒. ลูกจะต้องไม่ถือตัวว่าเป็นลูกคุณหลวง คุณพระ ประพฤติตนเสเพล สุรุ่ยสุร่าย เย่อหยิ่ง อวดดี วางตัวเหนือผู้อื่น การประพฤติตนเช่นนี้จะทำให้ไม่มีใครคบค้าสมาคมด้วย จะทำให้ลูกลำบากต่อไปในภายภาคหน้า

๓. ลูกจะต้องทำงานได้ทุกอย่าง ไม่เลือกงาน ไม่ว่างานนั้นจะเป็นงานต่ำหรืองานสูง ยากหรือง่ายเพียงใดก็ตาม ลูกจะต้องมีความมานะอดทน หากลูกสามารถทำงานเป็น และทำได้ทุกอย่าง ลูกจะไม่รู้สึกเดือดร้อนมาก ไม่ว่าลูกจะอยู่ในฐานะใด ๆ ในอนาคต และลูกจะเป็นนายคนที่ดีได้ ผู้ที่ทำงานไม่เป็นจะเป็นนายคนที่ดีได้ยาก เพราะไม่รู้จะใช้เขาอย่างไร

๔. ลูกจะต้องมีความกตัญญูกตเวที รู้คุณคน ผู้ใดมีบุญคุณต่อเรา ลูกต้องระลึกจดจำอยู่เสมอ และคิดที่จะตอบแทนบุญคุณเขาเมื่อมีโอกาส พ่อเชื่อว่าผู้ที่มีความกตัญญูกตเวทีจะเป็นผู้ที่เจริญต่อไปในภายภาคหน้า

๕. พ่อไม่หวังสิ่งตอบแทนใด ๆ จากลูก นอกจากขอให้ลูกเป็นผู้มีความประพฤติดี เล่าเรียนดี ปฏิบัติตนอยู่ในโอวาทของพ่อ พ่อจะถือว่าเป็นการกตัญญูกตเวทีต่อพ่ออย่างหนึ่งแล้ว และถ้าลูกคนใดที่โตกว่ามีโอกาสเรียนดีกว่าน้องจะคิดช่วยเหลืออุปการะซึ่งกันและกันบ้าง พ่อก็ถือว่าเป็นการตอบแทนคุณพ่อด้วยเหมือนกัน

ลูกคนใดรักพ่อ ขอให้เชื่อฟังคำเตือนของพ่อ ประพฤติตนอยู่ในโอวาท พ่อจะมีความสุขใจเป็นอย่างยิ่ง.

จากพ่อ

หลวง กัมปนาท

(หลวงกัมปนาทแสนยากร)

๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๓

บันทึกประชุมลูก

เมื่อลูก ๆ โตขึ้นและแยกย้ายกันอยู่ เพราะมีครอบครัวบ้าง หรือบางคนก็เรียนต่ออยู่ต่างประเทศบ้าง คุณพ่อพยายามที่จะรวมลูก ๆ ให้พบปะกันเสมอ จนกระทั่งประมาณเดือนกันยายน ๒๕๐๗ เป็นโอกาสที่พวกลูก ๆ อยู่พร้อมหน้ากันมากที่สุด ดูเหมือนจะขาดไปเพียง ๒ คน คือ นฤนาท ซึ่งกำลังเรียนอยู่ที่ประเทศอังกฤษ และ นายแพทย์ไชยยันต์กำลังทำปริญญาเอกอยู่ที่ประเทศสหรัฐอเมริกา คุณพ่อจึงถือโอกาสนั้นนัดประชุมลูก ๆ รวมทั้งลูกเขยลูกสะใภ้ด้วยทั้งหมดที่อยู่ในกรุงเทพ ฯ การประชุมครั้งนี้ค่อนข้างเป็นทางการ คือประชุมที่บ้านสวนที่ถนนเพชรเกษม อำเภอภาษีเจริญ และอัดเทปบันทึกเสียงไว้ด้วย เมื่อประชุมเสร็จแล้ว คุณพ่อได้จัดพิมพ์โรเนียวให้ลูก ๆ เก็บไว้ทุกคน และสั่งไว้ว่าหากพ่อตายแล้วให้นำมาพิมพ์ในงานศพพ่อด้วย เพราะพ่อเล่าประวัติตัวเองไว้

โดยที่คำสอนของคุณพ่อครั้งนี้ พูดพาดพิงถึงหลักปฏิบัติราชการของรัชกาลที่ ๖ ซึ่งมีเนื้อหาสอดคล้องต่อเนื่องกับคำสอนของคุณพ่อได้อย่างดี ลูก ๆ จึงได้นำมาพิมพ์ต่อท้ายเรื่องนี้เพื่อผู้ที่สนใจจะได้ไม่ต้องค้นหาอ่านจากที่อื่น และลูก ๆ หวังว่าคงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านบ้างตามสมควร

บันทึกประชุมลูก

๑๓ กันยายน ๒๕๐๗.

ลูกทั้งหลายพ่อตั้งใจอยากจะประชุมลูก ๆ มานานแล้ว แต่บังเอิญลูกบางคนไปเรียนที่ต่างประเทศ และบางคนก็ไปรับราชการต่างจังหวัด จึงต้องรอเรื่อยมา บัดนี้ ลูกส่วนมากได้เข้ามาในพระนคร ยังขาดอีก ๒ คน ซึ่งยังอยู่ในต่างประเทศ พ่อเห็นว่าควรประชุมกันได้แล้ว ส่วนผู้ที่ไม่ได้มาประชุม ก็ทำบันทึกประชุมส่งไปให้ทราบก็แล้วกัน

ที่พ่ออยากจะประชุมเสียในขณะนี้ก็โดยมาคิดว่า พ่อก็แก่แล้วอาจจะตายเมื่อไรก็ไม่รู้ เพราะความตายเป็นของไม่แน่นอน

ก่อนอื่นพ่อขอขอบใจลูกของพ่อทุกคน ทั้งลูกเขยลูกสะใภ้ เป็นผู้มีความประพฤติเรียบร้อยและรักใคร่กันดี แม้จะต่างมารดากันก็รักใคร่นับถือกันอย่างพี่น้องคลานตามกันมา ข้อนี้ทำให้พ่อดีใจมากและขอบใจลูกทุกคน ทำให้พ่อสบายใจ อันนี้เป็นการสนองคุณพ่อส่วนหนึ่ง เพราะการสนองคุณพ่อนั้นไม่จำเป็นที่จะต้องตอบแทนด้วยสิ่งใด นอกจากความประพฤติดีงามเท่านั้น เพราะพ่อรักลูกทุกคนด้วยความสม่ำเสมอกันและให้ความเป็นธรรมโดยทั่วกัน พ่อเคยพูดกับลูกไว้ครั้งหนึ่งเมื่อ ๑๕ ปีมาแล้ว เฉพาะลูกบางคนที่โตแล้ว พ่อจะขอนำมาพูดซ้ำอีกสักครั้งหนึ่ง เพื่อลูกบางคนที่ยังไม่ได้ฟังในครั้งนั้นจะได้ทราบไว้ด้วย ข้อความที่พ่อพูดมีดังนี้

"พ่อทำงานมาทุกวันนี้ก็เพื่อเกียรติของลูก พยายามบำเพ็ญตนด้วยดีทุกอย่าง มิได้เคยกระทำการเสื่อมเสียด้วยประการใดเลย ลูกเอาแต่เกียรติของพ่อไปก็แล้วกัน ทรัพย์สมบัติอื่นพ่อไม่มีให้ นอกจากวิชาเท่านั้น ถ้าพ่อยังมีชีวิตอยู่ลูกจะเรียนอะไรพ่อจะพยายามเจียดจ่ายให้ลูกได้เรียนจนได้ แต่พ่อก็เสียใจอยู่เสมอว่า ลูกของพ่อทุกคนมิได้เข้าเรียนในโรงเรียนอื่น ๆ เลย นอกจากโรงเรียนของ

รัฐบาล เพราะไม่ต้องเสียค่าแป๊ะเจี๊ยะและค่าเล่าเรียนทางราชการก็กรุณาช่วยเหลือออกให้ครึ่งหนึ่ง แต่ด้วยความมานะพยายามของลูกจึงเรียนได้ผลดีและสอบชิงทุนไปเรียนต่างประเทศหลายคน ด้วยความสามารถของลูกทั้งนั้น พ่อรู้สึกภูมิใจและดีใจมาก ลูกอย่าไปน้อยใจเลยว่าลูกคนอื่น ๆ เขาที่มีฐานะเท่าพ่อ เขาร่ำรวยมีบ้านช่องตึกรามใหญ่โต แต่พ่อไม่มีอะไรมีแต่เงินเดือนเท่านั้น ถ้าจะให้ร่ำรวยอย่างคนอื่นเขาก็ต้องหารายได้พิเศษโดยทางทุจริต พ่อจะทำอย่างนั้นก็ได้ แต่พ่อก็คิดถึงลูก ๆ ว่าจะพลอยเสียชื่อเสียเกียรติไปด้วยเพราะพ่อ เมื่อนึกถึงเกียรติเช่นนี้แล้วพ่อก็ไม่กล้ากระทำการใด ๆ ในทางเสื่อมเสียเลย พ่อรักเกียรติมากกว่ารักเงินเพราะเกียรติหาได้ยากมาก เราจะมีเงินสักเท่าใดก็หาซื้อเกียรติไม่ได้ แต่เงินนั้นถ้าเราพยายามกระเหม็ดกระแหม่เก็บหอมรอมริบไว้ไม่สุรุ่ยสุร่ายเกินไป นาน ๆ เข้าเราก็พอจะมีเงินพอสมควร แต่ไม่ร่ำรวยพอมีใช้ อย่างพ่อมีเกียรติสูงแต่ไม่ร่ำรวย บ้านที่อยู่ขณะนี้ก็ต้องกู้เงินจากกลาโหมเขามาปลูกมิฉะนั้นก็ไม่มีบ้านจะอยู่ ต้องผ่องส่งเขา ๑๕ ปี แต่พ่อก็ภูมิใจว่าเรามีเกียรติพูดกับใครได้เต็มปากไม่ต้องหลบหน้าหลบตาใคร พ่อกล้าที่จะพูดกับลูกได้ว่า นามสกุลของเราบริสุทธิ์จริง ๆ คนที่รู้จักก็ให้ความเคารพนับถือโดยทั่วไป ตลอดจนลูก ๆ ทุกคนก็พลอยได้รับความนิยมนับถือไปด้วย ลูก ๆ จะเข้าไปหาใครพอเขารู้ว่าเป็นลูกพ่อ เขาก็ยินดีช่วยเหลือด้วยดีทุกอย่าง นี่แหละลูกควรจะพอใจและภูมิใจว่า เพราะพ่อทำความดีไว้ให้แก่ลูก ๆ นั้นเอง ฉะนั้น ขอให้ลูกทุกคนพยายามรักษาไว้ และส่งเสริมต่อไปเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของตระกูลวงศ์ของเรา อย่ากระทำการใด ๆ ในทางที่จะเสื่อมเสียเป็นอันขาด พยายามกระทำแต่ความดี การทำดีจะส่งผลดีให้แก่เราโดยแน่นอน ตามพระพุทธพจน์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสไว้ว่า "ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว" ข้อนี้เป็นความจริงที่สุด ลูกคงจะเห็นตัวอย่างอยู่แล้วมากมาย คนที่อยากรวยเร็วพยายามกอบโกยทุกอย่าง โดยไม่ได้นึกและคิดเลยว่าคนอื่นเขาจะไม่รู้ ความลับไม่มีในโลก ผลที่สุดเป็นอย่างไร ลูกก็เห็นอยู่แล้วน่าขายหน้าเขาไหมเสียหมดทั้งวงศ์ตระกูล ลูกเต้าก็พลอยเสียไปด้วย นี่แหละลูก

ตัวอย่างมีให้เห็นอยู่แล้ว ต้องจดจำเอาไว้อย่าไปคิดที่จะร่ำรวยในทางที่ผิดกฎหมายและศีลธรรมตามคนอื่น ๆ เขาเลย จงนึกไว้เสมอว่าเราตายไปแล้วก็เอาอะไรไปไม่ได้เลยแม้สตางค์แดงเดียว มีแต่คนเขาจะสาปแช่ง เท่าที่พ่อพูดมานี้ขอให้ลูกทุกคนพึงระลึกไว้เสมอ ถ้าหากจะเกิดความคิดที่จะทำการใด ๆ ในทางที่จะเสื่อมเสียแล้ว ขอให้ระลึกถึงคำเตือนของพ่อไว้ อาจช่วยระงับจิตใจของลูกได้

พ่ออยากจะเล่าประวัติของพ่อโดยย่อให้ลูกฟัง เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจของลูกไว้บ้าง เมื่อพ่อจำความได้ ปรากฏว่าคุณปู่คุณย่าของลูกยากจนลง พ่อต้องระเหระหนไปอยู่กับญาติคนโน้นบ้างคนนี้บ้าง ในที่สุดคุณย่าเลยเอาพ่อไปฝากอยู่กับท่านเจ้ามา เจ้าอาวาสวัดสามปลื้ม ขณะนั้นพ่ออายุประมาณ ๘ ขวบ และเรียนหนังสือเริ่มแรกที่โรงเรียนวัดสามปลื้ม เมื่ออายุประมาณ ๑๐ ขวบ ก็ไปอยู่บ้านคุณป้าพัน (มารดาคุณภู่ เกตุทัต) ตำบลบางจาก (ตรงข้ามวัดราชาธิวาส) เข้าเรียนหนังสือต่อที่โรงเรียนวัดภคีนีนาฏ จนถึงชั้นมัธยม ๓ ก็ต้องออกจากโรงเรียน คุณย่าของแกบอกว่าพอแล้วพ่อเสียใจมากถึงกับร้องไห้ เพราะกำลังอยากเรียน ต่อมาขุนกำจร ฯ พี่ชายคุณภู่ ศักดิ์เป็นพี่ของพ่อมาชวนพ่อ จะให้ไปเป็นโขนหลวง สมัยนั้นกำลังรุ่งเรืองมาก (สมัยรัชกาลที่ ๖) พ่อไม่ยอมไปบอกว่าพ่อไม่ชอบ ท่านก็ถามพ่อว่า ถ้าอย่างนั้นแกอยากจะเป็นอะไร พ่อก็บอกว่าพ่ออยากเป็นทหาร ท่านก็บอกว่าถ้าอย่างนั้นฉันจะเอาไปถวายตัว ทูลกระหม่อมอัษฎางค์ (กรมหลวงนครราชสีมา) จะเอาไหม เพราะท่านมีทหารเด็ก และเรียนหนังสือด้วย พ่อก็ตกลงทันที ท่านก็นำพ่อเข้าถวายตัวเป็นทหารของท่าน หน่วยทหารของท่านเรียกว่า กรมทหารราบที่ ๒๑ (ทหารหลวงมีเพียงกรมทหารราบที่ ๒๐) ได้เบี้ยเลี้ยงวันละ ๒๕ สตางค์ เงินเดือน ๔ บาท เท่าทหารหลวง การหัดเข้าเวรยาม เหมือนทหารหลวงทุกอย่าง แต่หัดปืนไม้ พอหัดมาได้ ๖ เดือนก็มีการสอบทหารใหม่ ทูลกระหม่อมมาทรงสอบเอง พอสอบแถวชิดเสร็จแล้วก็สอบราชการสนาม ทูลกระหม่อม ฯ สมมุติให้พ่อเป็นยามรักษาด่าน ห้ามไม่ให้

ใครเข้ามาในตำบลนี้ แล้วท่านรับสั่งว่า "ฉันเป็นพลเมืองคนหนึ่ง" แล้วท่านทรงพระดำเนินเข้ามา พ่อก็ห้ามว่า "เข้าไม่ได้" ท่านรับสั่งว่า "บ้านฉันอยู่ในนี้" พ่อไม่ยอมให้เข้า แล้วพระองค์ท่านก็ทรงพระดำเนินเข้ามา พ่อก็จับพระกรมัดแล้วก็ตุ๊ยพระนาภี (ท้อง) ท่าน ๑ ที (เบาๆ) ทูลกระหม่อมทรงพระสรวล รับสั่งว่า "อ้ายนี่มันดีจะให้เป็นนายสิบ"

ในปีนั้นเองทรงรับสั่งว่าใครอยากจะสมัครไปเข้าโรงเรียนนายร้อยบ้างจะส่งไปสอบ พ่อก็อยากจะสมัครไป แต่ก็ไปถามความเห็นผู้ใหญ่หลายคน บางคนก็ว่า พ่อจะไปทำไม ทูลกระหม่อมก็โปรดปราน ถ้าท่านเป็นพระเจ้าแผ่นดินเองก็คงจะได้ดี (ขณะนั้นทรงเป็นรัชทายาทอยู่แล้ว) บางคนก็ว่าไปดีกว่า พ่อก็ชักลังเลใจอยู่นาน ท้ายที่สุดพ่อมาคิดเองว่า ถ้าเราอยู่ถ้าท่านเป็นพระเจ้าแผ่นดินเราก็ได้ดี แต่เราไม่มีความรู้อะไรเลย ถ้าหากสิ้นบุญท่านแล้วเราก็จะลำบากหากเราไปเราก็จะมีความรู้ อนาคตอาจจะดีกว่า พ่อก็เลยสมัครไปและเข้าสอบ ชั้นปฐม ๑ กลัวจะเข้าไม่ได้ พอเห็นข้อสอบแล้วรู้สึกเสียใจ หากจะเข้าสอบชั้นปฐม ๒ ก็พอจะได้ นักเรียนนายร้อยขณะนั้นมี ๖ ชั้น ชั้นปฐม ๔ ชั้น มัธยม ๒ ชั้น แต่พอพ่อเรียนถึงชั้นปฐม ๓ ทางการเขาเพิ่มหลักสูตรใหม่เป็นชั้นปฐม ๖ ชั้น และมัธยม ๒ ชั้น รวมเป็น ๘ ชั้น พ่อต้องทนเรียนมา ๘ ปี นักเรียนนายร้อยสมัยนั้นเข้มงวดกวดขันที่สุด (สมัยแอ็บสลุต) ผู้บังคับบัญชาแต่ละคนดุที่สุดเพียงแต่นักเรียนชั้นสูงที่ทำหน้าที่ผู้ช่วยผู้บังคับหมวด นักเรียนก็กลัวรานไปหมดเพราะเขาใช้อำนาจได้เต็มที่ ตบหน้าก็ได้ เตะก็ได้ ขังก็ได้ พ่อต้องระวังตัวแจทีเดียว การหัดก็หนักที่สุด ทั้งเช้าทั้งเย็น พอลงหัดก็ออกวิ่งกันเรื่อยเป็นชั่วโมงๆ บางทีกว่าชั่วโมง วิ่งกันจนอยู่ตัวไม่เหนื่อย พอกลับมาถึงโรงเรียน พอเลิกแถวแล้วต้องรีบทำความสะอาดปืนเก็บเข้าราวเก็บปืน รีบไปอาบน้ำเสร็จแล้วรีบแต่งตัวไปกินอาหารเช้า กลับจากกินอาหารแล้วต้องรีบมาทำความสะอาดและเก็บของเข้าที่เช่น บนหิ้งต้องเช็ดให้สะอาดไม่มีฝุ่นเลย เสร็จแล้ววางเป้ หมวก มุ้งต้องขึงตึง

และต้องเป็นแนวเดียวกัน ที่นอนต้องทำให้เรียบ ผ้าปูที่นอนต้องขึงตึงมีเป๊กตอกให้เรียบร้อย ใต้เตียงก็ต้องกวาดขี้ผงและเอาผ้าเช็ดถูให้สะอาด แล้วเอารองเท้าวางเรียงกันให้เรียบร้อย ผ้าขาวม้าและเสื้อที่เปียกเหงื่อ เอาลงไปตากไว้ที่ราวตากผ้าข้างล่าง เสร็จแล้วเข้าห้องเรียน เมื่อเข้าห้องเรียนแล้ว ผู้ช่วยผู้บังคับหมวดเขาจะตรวจ ถ้าใครทำไม่เรียบร้อยก็ต้องถูกลงโทษ เช่น เข้าห้องขังและตัดลาไม่ให้กลับบ้านเป็นต้น บางคนเวลาเข้าเรียนก็นั่งหลับ เพราะมันเหนื่อยจากการหัดมา พอครูเห็นเขาก็จดชื่อส่งผู้บังคับหมวด ๆ ก็สั่งขังทันที การเข้าห้องขังนั้น เข้าเฉพาะตอนกลางคืน เช้าคงออกมาหัดและเรียนตามปกติ นี่เป็นกิจที่ต้องปฏิบัติประจำวัน

ในวันเสาร์ก่อนจะปล่อยกลับบ้าน มีการตรวจของ ทั้งของหลวงและของส่วนตัว ต้องวางให้เรียบร้อยบนเตียง ปืนต้องถอดบางส่วนออก มาวางบนเตียง เช่น ลูกเลื่อน แหนบส่งกระสุน ดาบปลายปืน และครอบปากกระบอกปืน อาวุธต้องทำสะอาดที่สุด พอเวลาผู้บังคับหมวดมาตรวจอาวุธปืนเขาตรวจละเอียดมาก เช่น ส่องดูในลำกล้องปืนว่าจะมีสนิมหรือไม่ ในรังเพลิงเขาเอาผ้าเช็ดหน้าขาวพันนิ้วเอาเข้าไปควานในรังเพลิง ถ้ามีน้ำมันค้างอยู่ หรือส่วนหนึ่งส่วนใดของปืนสกปรก เป็นอันต้องเข้าห้องขังไม่ได้กลับบ้าน ในการตรวจแต่ละครั้งใจคอไม่ดีเลย กลัวจะมีอะไรบกพร่องขึ้น ก็จะต้องถูกลงโทษ

นี่เป็นกิจการปฏิบัติประจำ นอกจากนี้ตอนปลายปีจะมีการซ้อมรบทุกปีร่วมกับกองพลทหารต่าง ๆ ขั้นต้นเป็นการซ้อมรบภายในหน่วย ต้องออกเดินทางไปตามทางรถไฟ ตอนเย็นก็หยุดพักแรม ในสนามใช้เต๊นท์ซึ่งติดตัวไป ๒ คน เอาผ้าเต๊นท์มาต่อกันแล้วกางเป็นรูปกระโจม ๓ เหลี่ยม นอน ๒ คน ข้าวต้องหุงกินกันเอง อาหารใช้อาหารกระป๋อง เช้าก็ออกเดินต่อไป ในการเดินไปนี้ก็เป็นการซ้อมรบภายในเรื่อย ๆ ไป เป็นหมวด ๆ กองร้อย แล้วรวมทั้งโรงเรียน ต่อไปจึงรวมกับกองทัพ กองพล ทำการร่วมกันต่อไป

เท่าที่พ่อเล่ามานี้เป็นแต่เพียงโดยย่อเท่านั้น ลูกพอจะมองเห็นว่าพ่อต้องลำบากตรากตรำมาอย่างไร พ่ออดทนมาในลักษณะอย่างนี้ถึง ๘ ปี นักเรียนที่เข้าในชุดเดียวกัน ๒๐๐ เศษ เหลือออกเป็นนายทหารประมาณสัก ๘๐ คน นอกนั้นลาออกกันหมดเพราะทนไม่ไหว พ่อเองบางวันคิดจะลาออก เขียนใบลาออกหลายหนแต่มาหวนคิดอีกทีว่า เราออกไปจะไปทำอะไรกิน พ่อแม่ก็ยากจนลงคิดเช่นนี้เลยตกลงฉีกใบลาทิ้งและกัดฟันทนต่อไปอีก จนสำเร็จออกเป็นนายทหารได้สมความปรารถนา ในระหว่างที่เป็นนักเรียน ๘ ปี พ่อไม่เคยถูกลงโทษเลยแม้แต่กักบริเวณก็ไม่เคย โดยพ่อระมัดระวังตัวที่สุด ในโรงเรียนนายร้อยสมัยนั้นมีการเลื่อนยศเป็นนายสิบด้วยสำหรับผู้ที่ทำความดี พ่อได้รับยศเป็นถึงนายสิบเอกซึ่งเป็นยศสูงสุดในโรงเรียนนายร้อย และพ่อได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยผู้บังคับหมวดตั้งแต่ขึ้นชั้นปฐม ๖ และขึ้นชั้นมัธยม ๑ และ ๒ ก็ได้เป็นผู้ช่วยผู้บังคับหมวดตลอดมา ผู้ที่จะได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยผู้บังคับหมวดนั้น ต้องเป็นผู้มีความประพฤติดีและมีระเบียบวินัยดี แต่การเรียนของพ่อไม่ค่อยดีนัก เพราะเป็นผู้ช่วยผู้บังคับหมวดไม่มีเวลาดูหนังสือ ต้องดูแลนักเรียน และตรวจความสะอาดเรียบร้อยของนักเรียนและบนโรงที่อยู่ กว่าจะได้เข้าห้องเรียนก็ช้ากว่านักเรียนเพราะต้องตรวจดูความสะอาดและความเรียบร้อยบนโรงดังกล่าวมาแล้ว ฉะนั้น ตอนสอบไล่ออกเป็นนายทหารพ่อได้ที่ ๕๐ เศษ ในจำนวนนักเรียนที่เป็นนายทหารพร้อมกัน ๑๐๐ เศษ ออกเป็นนายทหารตอนแรกพ่อไปอยู่กรมทหารราบที่ ๖ จังหวัดนครสวรรค์ พ่อได้พยายามปฏิบัติราชการด้วยความเรียบร้อยทุกอย่างจนเป็นที่พอใจของผู้บังคับบัญชา พ่อได้เลื่อนขั้นเงินเดือนทุกปีไม่เคยติดเลย จนในที่สุดพ่อได้เป็นนายร้อยเอก ก่อนผู้ที่สอบออกเป็นที่ ๑ เสียอีก นี่เป็นการแสดงให้เห็นว่า การที่จะได้เลื่อนบำเหน็จความดีความชอบนั้น ผู้บังคับบัญชาท่านพิจารณาถึงผลงานและความประพฤติ มากกว่าผู้ที่มีความรู้สูงแต่ผลปฏิบัติงานไม่ดี

เท่าที่เล่าประวัติย่อ ๆ ของพ่อมาให้ลูกได้ทราบนี้ ก็เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้ลูกได้ระลึกอยู่เสมอว่า เมื่อพ่อเป็นเด็ก ๆ มานั้น ต้องผ่าฟันต่อความ

ลำบากยากเข็ญมาเพียงไร แต่ลูก ๆ เกิดมาเป็นลูกนายพล และมีตำแหน่งสูงถึงองคมนตรี พ่อจึงอยากขอเตือนลูก ๆ ว่า จงพยายามทำตัวให้ดีที่สุด เพื่อช่วยกันรักษาเกียรติของพ่อ ไม่ใช่ว่าเอาเกียรติไปเที่ยวเบ่งต่อคนอื่น ๆ หรือทำการใดในทางที่ผิดระเบียบผิดกฎหมาย โดยนึกเสียว่าคนอื่นเขาคงเกรงใจไม่กล้าที่จะทำอะไร อย่างนี้เป็นการทำลายเกียรติของพ่อ มีหลายคนที่ประพฤติเช่นนี้ ลูกอย่าได้นำมาเป็นตัวอย่างเป็นอันขาด

ต่อนี้ไปพ่อจะพูดถึงหลักปฏิบัติราชการ เพราะลูกส่วนมากก็ทำราชการหรือจะทำงานอย่างอื่นก็คงมีหลักคล้ายคลึงกัน คือ เราจะต้องมีทั้งผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา ฉะนั้น เราจะต้อง **ปฏิบัติตนของเราให้เป็นทั้งผู้บังคับบัญชาที่ดีและเป็นผู้ใต้บังคับบัญชาที่ดี ในขณะเดียวกัน และปฏิบัติงานในหน้าที่ให้บังเกิดผลดีที่สุด**

การที่จะเป็นผู้บังคับบัญชาที่ดีนั้น ต้องปฏิบัติตนดังนี้

๑. ต้องมีพรหมวิหาร ๔ คือ มีความเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาต่อผู้ใต้บังคับบัญชา

๒. ต้องปฏิบัติตนของตนเองให้ดีที่สุด คือ การที่จะปกครอง ผู้ใต้บังคับบัญชาให้ดีนั้น เราจะต้องปกครองตนของตนเองให้ดีเสียก่อน ไม่ปฏิบัติตนในทางที่เสื่อมเสียเป็นอันขาด ผู้ใต้บังคับบัญชาจึงจะเคารพนับถือ คำสั่งใด ๆ ที่เราสั่งให้ผู้ใต้บังคับบัญชาปฏิบัติ ตัวเราเองจะต้องปฏิบัติด้วยเสมอไปไม่ใช่ว่าเราสั่งให้เขาทำอย่างโน้นอย่างนี้แล้วตัวเราเองไม่ปฏิบัติด้วย ผู้ใต้บังคับบัญชาจะขาดความเคารพและเชื่อถือในตัวเราทันที เขาจะหาว่าเราดีแต่พูดแต่ตัวเองไม่ปฏิบัติ ข้อนี้เป็นข้อสำคัญที่สุดพ่อถือปฏิบัติโดยเคร่งครัดนัก พ่อถือว่าถ้าเราทำได้อย่างนี้แล้ว พ่อรับรองว่าเราไม่จำเป็นต้องใช้อำนาจใด ๆ เลย ผู้ใต้บังคับบัญชาจะเคารพ

และยำเกรง (ทั้งรักทั้งกลัว) ในทางตรงกันข้ามคือ เราดีแต่พูด ดีแต่สั่ง แต่ตัวเองไม่ปฏิบัติ ผู้ใต้บังคับบัญชาจะขาดความเคารพนับถือ เขากลัวต่อหน้า ลับหลังเขาก็ด่าและนินทาให้ นอกจากคนประจบสอพลอเท่านั้นที่หวังประโยชน์ส่วนตัวจึงจะเข้าประจ๋อประแจ๋ เพื่อหาประโยชน์ร่วมกัน

๓. ต้องมีความยุติธรรม ข้อนี้ก็เป็นข้อสำคัญอันหนึ่ง ในการเป็นผู้บังคับบัญชาคน ต้องให้ความเป็นธรรมสม่ำเสมอกันหมด ไม่เลือกที่รักผลักที่ชังผู้ผิดก็ต้องตักเตือนสั่งสอนด้วยเหตุผล ถ้าขืนปฏิบัติอีกก็ต้องลงโทษเพื่อให้เข็ดหลาบ ผู้ที่ทำดีต้องยกย่องสนับสนุน ถ้าเราทำด้วยความเป็นธรรมเช่นนี้แล้วแม้จะลงโทษเขาก็ไม่ถือโกรธ

๔. ต้องเป็นคนพูดจริงทำจริง ไม่เหลาะแหละ ข้อนี้จะทำให้ผู้ใต้บังคับบัญชาเคร่งครัดต่อการงานไม่กล้าหลีกเลี่ยง

การปฏิบัติตนเป็นผู้ใต้บังคับบัญชาที่ดีนั้นต้องปฏิบัติดังนี้

๑. ต้องเชื่อฟังคำสั่งของผู้บังคับบัญชาในทางที่ชอบที่ควร โดยเคร่งครัด เมื่อผู้บังคับบัญชาสั่งให้กระทำการใด ๆ จะต้องลงมือกระทำทันที และทำให้บังเกิดผลดีที่สุด

๒. ต้องมีความเคารพและอ่อนน้อมต่อผู้บังคับบัญชา เรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้งานมีระเบียบวินัย ถ้าเราแข็งกระด้างอวดดีต่อผู้บังคับบัญชาแล้ว งานการในหน่วยนั้นก็จะขาดระเบียบวินัย ผู้บังคับบัญชาก็จะขาดความไว้วางใจ ตัวเราเองก็จะไม่มีความเจริญในราชการ ข้อนี้บางคนเข้าใจว่า ถ้าทำอย่างนั้นคนทั้งหลายเขาจะหาว่าประจบสอพลอเจ้านาย เลยทำตัวเบ่งอวดดีต่าง ๆ อย่างนี้เป็นการเข้าใจผิดอย่างมาก การประจบในการงานเป็นของดี คือพยายามทำดีทุกอย่าง แต่การสอพลอเป็นการไม่ดีแน่ คนชนิดนี้แสดงว่าตนเองไม่มีความสามารถในการงานใด ๆ จึงเข้าสอพลอต่อเจ้านาย มีการนินทาทับถมคนโน้นคนนี้ ยกตนของตนเอง อย่างนี้ไม่ควรปฏิบัติเป็นอันขาด

การปฏิบัติงานในหน้าที่ให้บังเกิดผลดีที่สุด

ข้อนี้เป็นข้อสำคัญที่พ่ออยากจะเตือนลูก ความจริงเท่าที่พ่อเล่าประวัติย่อ ๆ ของพ่อมาให้ลูกทราบแล้วนั้น ก็พอจะเป็นเครื่องชี้ให้ลูกเห็นแล้วว่า ผลงานเท่านั้นจะเป็นเครื่องส่งเสริมความเจริญในหน้าที่ราชการ คือว่า เมื่อเราได้รับมอบหน้าที่การงานอะไรให้ทำแล้ว ต้องพยายามกระทำเต็มความสามารถ ให้บังเกิดผลดีที่สุด เราอย่าไปคิดว่า เรามีความรู้ดี มีปริญญาสูง ผู้บังคับบัญชาคงจะเกรงใจไม่กล้าว่ากล่าว และคงจะสนับสนุนให้มีความเจริญในหน้าที่การงาน ให้เจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้น นับว่าเป็นความเข้าใจผิดอย่างยิ่ง ความเจริญในหน้าที่การงานนั้นเขาถือผลงานเป็นใหญ่ มิได้ถือปริญญาเป็นใหญ่ ความรู้ที่เราเรียนมานั้น เป็นเครื่องประกอบความคิดที่จะปฏิบัติการงานต่าง ๆ ให้บังเกิดผลดีเท่านั้น แต่เรื่องนี้ผู้ที่ปฏิบัติงานมานานจนเกิดความชำนาญในงานนั้น ๆ ก็อาจปฏิบัติงานได้ดีเช่นเดียวกับเราก็ได้ หรืออาจจะดีกว่าด้วยซ้ำไป ฉะนั้น เรื่องการปฏิบัติงานจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะให้เกิดความชำนาญ จึงจำเป็นจะต้องพยายามปฏิบัติด้วยตนเองให้มาก ๆ จึงจะบังเกิดความชำนาญ เมื่อเราปฏิบัติได้ดังนี้แล้ว ก็จะเป็นการส่งเสริมปริญญาที่เราได้มานั้นให้เด่นขึ้น การมีแต่ความรู้แต่ทำไม่ได้แล้ว ก็ไม่มีประโยชน์อะไร อาจจะสู้คนที่ไม่มีปริญญา แต่มีความขยันหมั่นเพียรจนบังเกิดความชำนาญในงานไม่ได้

เท่าที่พ่อชี้แจงมานี้เป็นแต่เพียงย่อ ๆ เท่านั้น ขอให้ลูกไปอ่าน "หนังสือหลักราชการ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖" ซึ่งพระองค์ท่านทรงชี้แจงไว้ละเอียดดีมาก จะทำให้ลูกมีความเข้าใจยิ่งขึ้น

นอกจากนี้พ่ออยากจะขอเตือนลูก ๆ ซึ่งเป็นผู้หญิงซึ่งพ่อเป็นห่วงมาก เพราะผู้หญิงมีส่วนเสียมากกว่าผู้ชาย อย่าไปเข้าใจว่าเวลานี้บ้านเมืองเจริญแล้วทุกคนมีสิทธิเสรีภาพทัดเทียมกัน ทำอะไรก็ทำได้ ประกอบทั้งสมัยนี้อารยะธรรมของต่างประเทศระบาดเข้ามามาก บางคนก็นำเอาอย่างของเขามาปฏิบัติ เห็นเป็น

ของโก้เก๋ มีการแต่งเนื้อแต่งตัวฉูดฉาด เที่ยวเตร่ตามลำพัง ปล่อยเนื้อปล่อยตัว คบเพื่อนต่างเพศไปเที่ยวกันตามลำพัง ลงท้ายที่สุดก็เสียคน ดังปรากฏข่าวตามหน้าหนังสือพิมพ์และวิทยุประกาศอยู่บ่อย ๆ เรื่องนี้ขอให้ลูกจงคิดให้มาก ๆ ก่อนจะทำอะไรลงไป ไม่ใช่ว่าพ่อจะกักขังลูก หรือหัวโบราณเกินไป เราเป็นลูกผู้หญิงต้องสงวนตัว ถ้าทำตัวเปรี้ยวเกินไปคนเขาก็จะดูถูก ทำให้เสียชื่อเสียงและวงศ์ตระกูล ถ้าลูกคนใดไม่เชื่อพ่อ ยังขืนกระทำไปในทางที่เสื่อมเสียดังกล่าวแล้ว พ่อจะเสียใจมาก และอาจจะตัดลูกคนนั้นออกเสียจากวงศ์ตระกูลก็ได้

พ่อหวังว่าเท่าที่พ่อได้พูดกับลูกมาทั้งหมดนี้ ลูกทุกคนคงจะเข้าใจดีและคงจะเชื่อคำตักเตือนของพ่อ ถ้าลูกทุกคนเชื่อและปฏิบัติตามเท่าที่พ่อตักเตือนมานี้แล้ว พ่อจะสบายใจมาก นับว่าเป็นการสนองคุณพ่ออย่างดีที่สุด การที่ลูกจะสนองคุณของพ่อแล้ว ขอให้กระทำขณะที่พ่อยังมีชีวิตอยู่นี้เถิด พ่อจะได้เห็นและชื่นใจ เมื่อพ่อตายไปแล้วลูกจะทำอย่างไรพ่อก็ไม่เห็น

อีกอย่างหนึ่งที่พ่ออยากจะขอร้องลูก ๆ ทั้งหลายอีกสักอย่างหนึ่งว่า ในเมื่อพ่อตายไปแล้ว ขอให้ลูกจงรักกันอยู่เช่นนี้ตลอดไป และขอให้ช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามสมควร อย่าให้เหมือนลูก ๆ บางครอบครัว พอพ่อตายไปก็ทะเลาะวิวาทกัน ฟ้องร้องแย่งมรดกกัน น่าขายหน้าที่สุด แต่พ่อก็ไม่มีทรัพย์สมบัติอะไรดอก มีเท่าที่พยายามอดออมไว้ ก็พยายามเฉลี่ยให้ลูกโดยสม่ำเสมอกันด้วยความเป็นธรรมที่สุด หวังว่าลูกทุกคนคงเห็นอยู่แล้ว พ่อขอจบคำชี้แจงแก่ลูกเพียงเท่านี้ ขอให้ลูกของพ่อทุกคนจงประสพแต่ความสุขความเจริญโดยทั่วกัน.

(พลเอกหลวงกัมปนาทแสนยากร)

หนังสือหลักราชการ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในสมัยปัจจุบันนี้ ใคร ๆ ก็ย่อมทราบอยู่แล้วว่า การศึกษาจำเริญขึ้นมากกว่าในเวลาก่อน ๆ นี้เป็นอันมาก และมีตำรับตำราสอนศิลปและวิทยาแทบทุกอย่าง เหตุฉะนี้ จึงทำให้คนบางจำพวกหลงไปว่า "รู้อะไรไม่สู้รู้วิชา" และด้วยความหลงอันนี้จึงเลยทำให้หลงเลยนึกต่อไปว่า ไม่ว่าจะทำการในหน้าที่ใด ๆ ข้อสำคัญมีอยู่อย่างเดียว แต่เพียงจะพยายามให้ได้คะแนนมาก ๆ ทุกคราวที่สอบไล่ในโรงเรียน และให้ได้ประกาศนียบัตรหลาย ๆ ใบ แล้วพอออกจากโรงเรียนก็เป็นอันจะไม่ต้องพยายามทำอะไรอีกต่อไป ทั้งลาภ ทั้งยศ ทั้งทรัพย์ จำจะต้องหลั่งมาไหลมาทีเดียว

บุคคลจำพวกที่เห็นว่าวิชาเป็นแก้วสารพัดนึกเช่นนี้ เมื่อเข้าทำการแล้ว ถ้าแม้นไม่ได้รับตำแหน่งอันสูงเพียงพอแก่ที่ตนตีราคาของตนไว้ และลาภยศทรัพย์หลั่งไหลมาไม่ทันใจ ก็บังเกิดความหลากใจ แล้วก็บังเกิดความไม่พอใจ เมื่อไม่พอใจแล้วก็บังเกิดความริษยา เมื่อเกิดความริษยาขึ้นแล้วก็หมดความสุข

แท้จริงบุคคลจำพวกนี้ลืมนึกหรือไม่เคยนึกทีเดียวว่า มีสุภาษิตโบราณท่านได้กล่าวไว้แล้วว่า "วิชาท่วมหัวเอาตัวไม่รอด" คำที่ท่านกล่าวไว้เช่นนี้ ควรที่จะหวนคำนึงดูบ้างว่า ท่านมุ่งความว่ากระไร ท่านย่อมมุ่งความว่า วิชานั้นเปรียบเหมือนเครื่องแต่งตัว ซึ่งใครมีทุนแล้วก็อาจจะหาแต่งได้เท่ากัน แต่ถึงแม้ว่าจะนุ่งหางหงส์ผัดหน้าใส่ชฎาทอง ถ้าแม้ว่ารำไม่งามเขาก็ไม่เลือกเอาเป็นตัวอิเหนาเป็นแน่ละ ถ้าคนเราต้องการแต่วิชาอย่างเดียวเป็นเครื่องนำไปสู่ความเป็นใหญ่ ป่านนี้พวกครูบาอาจารย์ทุกคนคงต้องเป็นคนใหญ่คนโตไปด้วยกันหมดแล้ว แต่แท้จริง

ศิษย์ที่ดีกว่าครูมีถมไป ซึ่งถ้าจะว่าไปแล้ว ไม่ควรที่จะเป็นไปได้ เพราะครูเป็นผู้สอนวิชาให้แก่ศิษย์ เหตุใดศิษย์จึงจะวิ่งไปดีกว่าครูเล่า ถ้าลองไตร่ตรองดูข้อนี้ให้ดีหน่อยจะเห็นได้ว่า ไม่ใช่เพราะวิชาอย่างเดียวเสียแล้ว ต้องมีคุณวิเศษอื่นประกอบด้วยอีก คุณวิเศษเหล่านี้จะขอพรรณาแต่พอเป็นสังเขป ดังต่อไปนี้

๑. ความสามารถ

คำว่าสามารถนั้น มีบางคนก็เข้าใจกว้าง ๆ บางคนก็เข้าใจแต่แคบ ๆ อย่างที่แคบคือ ใครทำการได้ดีเต็มตามวิชาที่ได้เรียนรู้มาแล้ว ก็เรียกว่า เป็นคนที่มีความสามารถเสียแล้ว แต่แท้จริงควรจะใช้คำว่าชำนาญจะเหมาะกว่า เปรียบเหมือน ช่างไม้ ช่างเหล็กหรือช่างอะไร ๆ ที่ทำงานดี ๆ ก็หากล่าวไม่ว่าเขาสามารถ มักกล่าวแต่ว่าฝีมือดี และผู้ที่ขี่ม้า ขับรถเก่ง ๆ ก็หากล่าวไม่ว่าเขาสามารถ กล่าวแต่ว่าเขาชำนาญ แต่ที่ผู้ที่ได้รอบรู้วิทยาการอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว และใช้ความรู้นั้นโดยอาการอันช่ำชอง มักกล่าวกันว่าเขาสามารถ ซึ่งเป็นการส่งเสริมเกินกว่าที่ควรไปโดยแท้ อันที่จริงผู้ที่ได้เรียนการช่างไม้ จนทำการในหน้าที่ของเขาได้ดีทุกสถานแล้ว ไม่เลวไปกว่าผู้ที่ได้เรียนกฎหมายจนว่าความได้นั้นเลย เป็นแต่ชำนาญการคนละอย่างเท่านั้น แต่ถ้าจะแปลคำสามารถให้กว้างออกไป ต้องแปลว่าสิ่งซึ่งกระทำให้ความเป็นใหญ่มีมาแต่ผู้ที่มีอยู่ และจะแปลให้ดีกว่านี้ก็ยากเพราะความสามารถเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ในตำรับตำราอันใด และจะสอนให้แก่กันก็หาได้ไม่ ย่อมจะเป็นสิ่งที่บังเกิดขึ้นในตัวบุคคลเอง หาใช่เพาะขึ้นโดยหาคะแนนมาก ๆ ในเวลาสอบไล่ในโรงเรียน หรือโดยได้ประกาศนียบัตรหลาย ๆ ใบก็หามิได้ การแปลคำว่าสามารถแคบไปนั้นแหละ ทำให้เป็นเครื่องบำรุงความโทมนัส แห่งบุคคลบางจำพวกเป็นอันมาก คำว่าสามารถควรจะแปลเสียให้กว้างทีเดียวว่า "อาจจะทำการงานให้เป็นผลสำเร็จได้ดียิ่งกว่าผู้ที่มีโอกาสเท่า ๆ กัน" เช่นต่างว่าคน ๒ คน ได้เรียนหนังสือโรงเรียนเดียวกัน สอบไล่ได้ปาน ๆ กันได้ไปยุโรปด้วยกัน เรียนเท่า ๆ

กันอีกและกลับมาพร้อมกัน เข้ารับราชการพร้อมกันในหน้าที่คล้าย ๆ กัน แต่ครั้นเมื่อทำงานแล้ว คน ๑ รู้จักใช้วิชาของตนให้เหมาะแก่กาละเทศะและสมเหตุสมผล อีกคน ๑ ต้องให้นายชี้หนทางให้ทำก่อนจึงทำ เช่นนี้นับว่าคนที่ ๑ เป็นผู้มีความสามารถกว่าคนที่ ๒

ความสามารถนั้นแหละเป็นสิ่งซึ่งต้องการสำหรับคนที่จะใช้ เป็นผู้บังคับบัญชาคน ไม่ว่าในหน้าที่ฝ่ายทหารหรือพลเรือน และเมื่อผู้ใหญ่เขาจะเลือกหาผู้บังคับบัญชาคน เขาย่อมจะเพ่งเล็งดูความสามารถมากกว่าดูภูมิวิชา (ถ้าเขาคิดถูก) แต่ผู้ใหญ่ที่หลงไปเพ่งเล็งแต่ภูมิวิชาเท่านั้นก็มี ซึ่งในไม่ช้าก็ต้องรู้สึกว่าคิดผิด เพราะผู้ที่มีวิชาแต่ไม่รู้จักใช้วิชานั้นให้เป็นประโยชน์จริง ๆ ได้แล้วก็ไม่ผิดอะไรกับวานรซึ่งถือแก้วไว้ในมือ แต่จะรู้ราคาแห่งแก้วนั้นก็หามิได้

ดังนี้ก็เป็นอันสรุปความได้แล้วว่า ความสามารถเป็นลักษณะอันหนึ่งแห่งผู้บังคับบัญชาคน

๒. ความเพียร

ความเพียรเป็นคุณวิเศษซึ่งนักปราชญ์โบราณท่านสรรเสริญกันนัก จึงมีพุทธภาษิตปรากฏอยู่ว่า "ความเพียรเป็นเครื่องพาตนข้ามพ้นความทุกข์" แต่ผู้มีวิชาสมัยใหม่นี้ก็ไม่รู้สึกคุณวิเศษแห่งความเพียรอีกเหมือนกัน เพราะเหตุที่มีความเชื่อมั่นเสียแล้วว่า วิชาอาจจะพาตนไปถึงไหน ๆ ก็ได้ จึงไม่รู้สึกความจำเป็นที่จะต้องใช้ความเพียร โดยมากก็มักจะกล่าวว่า "ความเพียรเราได้ใช้แล้ว เราจึงได้มีวิชาความรู้ได้ถึงปานนี้ ถ้าเราไม่ได้มีความเพียรมาแล้วเรามิยังคงเป็นคนโง่อยู่อย่างเดิมหรือ" คำที่กล่าวเช่นนี้ เมื่อฟังดูเผิน ๆ และไม่ไตร่ตรองดูให้ดี บางทีก็หลงเห็นตามไปด้วย แต่แท้จริงที่กล่าวเช่นนั้นหาถูกไม่ การที่เรียนรู้วิชานั้นเพราะอุตสาหะพยายามโดยเฉพาะชั่วแล่น ๑ ต่างหาก คือสู้กัดฟันทนลำบากเอาพัก

หนึ่งพอให้สอบไล่ได้คะแนนสูง ๆ เพื่อหวังจะได้หาความสุข ในทางเกียจคร้านเท่านั้น ซึ่งจะเรียกว่าเพียรจริงไม่ได้ การวิ่งทางใกล้เพียง ๑๐๐ เมตร กับการวิ่งทางไกลตั้งกิโลเมตรขึ้นไป นักเลงกีฬาเขาถือว่าผิดกันอย่างไร ความอุตสาหะเรียนจนเพียงพอได้สอบไล่ได้ กับการเพียรต่อไป แม้เมื่อออกจากโรงเรียนแล้วก็ผิดกันฉันนั้น

คำว่าเพียร แปลว่า "กล้าหาญไม่ย่อท้อต่อความยาก และบากบั่นเพื่อจะข้ามความขัดข้องให้จงได้ โดยใช้ความอุตสาหะวิริยภาพมิได้ลดหย่อน"

เมื่อแปลคำว่าเพียรเช่นนี้แล้ว ก็จะแลเห็นได้เสียแล้วว่า การเพียรไม่ได้เกี่ยวกับการมีวิชามากหรือน้อย และคนที่ไม่มีวิชาเลยก็อาจที่จะเป็นคนเพียรได้และถ้าเป็นคนเพียรแล้ว บางทีก็อาจที่จะได้เปรียบผู้ที่มีวิชา แต่ขาดความเพียรนั้นได้เป็นแน่แท้

ความจริงมีอยู่เช่นนี้ แต่ผู้ที่ตีราคาตนว่าเป็นคนมีวิชา มักจะลืมคำนึงถึงข้อนี้ จึงไม่เข้าใจว่าเหตุใดผู้ที่มีวิชาน้อยกว่าตนจึงกลับได้ดีมากกว่า และลืมนึกไปว่าวิชานั้นจะเป็นสมบัติโดยเฉพาะบุคคลผู้หนึ่งผู้ใด หรือหมู่หนึ่งหมู่ใดเท่านั้นก็หามิได้ วิชาความรู้ย่อมเป็นของกลางสำหรับโลก เป็นทรัพย์อันไม่มีเวลาสิ้นสุด และไม่มีผู้ใดในโลกนี้จะกล่าวได้เลยว่าเรียนวิชาจนหมดแล้ว ผู้ที่เป็นนักปราชญ์แท้จริงไม่ว่าจะเป็นชนชาติใดภาษาใดย่อมจะรู้สึกอยู่ว่า คนเรายิ่งเรียนรู้มากขึ้นก็ยิ่งจะแลเห็นแจ่มแจ้งขึ้นทุกทีว่า ความรู้ของตนเองนั้นมีน้อยปานใด แต่ตรงกันข้ามผู้ที่โฆษณาภูมิความรู้ของตนอยู่เสมอ โดยเข้าใจว่าตนเป็นผู้มีความรู้สูงนั้นแหละเป็นคนโง่โดยแท้ จึงไม่เข้าใจความจริงอย่างที่นักปราชญ์เขาเข้าใจกัน และอาศัยความเข้าใจผิดอันนั้นเองจึงมิได้ขวนขวายสืบไป และด้วยเหตุนี้เองผู้ที่เขามิได้อวดรู้เป็นแต่ตั้งความเพียรให้สม่ำเสมอไป จึงมักเดินทันและแข่งขึ้นหน้า ผู้มีวิชาท่วมหัวเอาตัวไม่รอด

อนึ่ง ผู้ที่แสดงตนเป็นคนเพียรแล้ว ก็เหมือนแสดงให้ปรากฏว่า ถ้าแม้ได้รับมอบให้กระทำการในหน้าที่ใด ก็คงจะใช้อุตสาหะวิริยภาพโดยสม่ำเสมอเพื่อทำกิจการนั้น ๆ ให้บรรลุถึงซึ่งความสำเร็จด้วยดีจงได้ ดังนี้ เมื่อผู้ใหญ่จะเลือกหาคนใช้ในตำแหน่งผู้บังคับบัญชาคน จึงเพ่งเล็งหาคนเพียรมากกว่า คนที่มีวิชาแต่เกียจคร้านหาความบากบั่นอดทนมิได้

๓. ความไหวพริบ

ความไหวพริบเป็นลักษณะอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งต้องการสำหรับบุคคลที่จะใช้ในหน้าที่บังคับบัญชา

ความไหวพริบเป็นสิ่งซึ่งบังเกิดมีขึ้นในนิสัยแห่งบุคคลเอง จะหาตำรับตำราใดสำหรับเรียนรู้ก็หามิได้ และยากที่จะสอนกันได้ จะได้ก็แต่เพียงแนะนำหนทางให้ฝึกฝนตนเองขึ้นเท่านั้น แต่ถ้าไม่มีพื้นเดิมอยู่แล้วถึงจะแนะนำก็หาเป็นผลดีจริงไม่

ความไหวพริบแปลว่า "รู้จักสังเกตเห็นโดยไม่ต้องมีใครเตือน ว่าเมื่อมีเหตุเช่นนั้น ๆ จะต้องปฏิบัติการอย่างนั้น ๆ เพื่อให้บังเกิดผลดีที่สุด แก่กิจการทั่วไป และรีบทำการอันเห็นควรนั้นโดยฉับพลันทันท่วงที"

ความไหวพริบนั้น จะเป็นเพราะมีวิชามากน้อยก็หามิได้ เหตุฉะนี้ผู้ที่มีวิชามากแต่บกพร่องในความไหวพริบแล้ว บางทีก็สู้คนมีวิชาน้อยกว่า แต่มีความไหวพริบมากกว่าหาได้ไม่ คือถ้ามีเหตุซึ่งจำเป็นจะต้องทำการโดยทันทีทันควัน จะมีเวลามัวค้นตำรับตำราอะไรที่ไหน ต้องรีบปฏิบัติการไปให้ทันท่วงที จึงจะไม่เสียการ

ผู้ที่จะใช้เป็นผู้บังคับบัญชาคน เหมือนเป็นผู้ต้องคิดแทนคนมาก ๆ คือ จะเอาตัวรอดแต่โดยลำพังหาได้ไม่ ต้องพาคนในบังคับบัญชาของตนรอดพ้นไปได้ด้วย และอาจจะต้องใช้ความคิดเช่นนี้โดยปัจจุบันทันด่วนด้วยบ่อย ๆ เหตุฉะนี้ ในการเลือกผู้บังคับบัญชาคน จึงต้องเพ่งเล็งดูความไหวพริบของบุคคลนั้นด้วย

๔. ความรู้เท่าถึงการ

คำว่า "รู้เท่าไม่ถึงการ" เขามักใช้เป็นคำติเตียนกันว่า เป็นความบกพร่อง เพราะฉะนั้นควรจะพิจารณาดูว่า ความรู้เท่าถึงการนั้น แปลว่ากระไร

แปลว่า "รู้จักปฏิบัติกิจการให้เหมาะด้วยประการทั้งปวง" ที่จะเป็นเช่นนี้ได้ก็ต้องเป็นผู้ที่รู้จักเลือกว่า จะปฏิบัติการอย่างไรจึงจะเหมาะแก่เวลาและที่ให้สมเหตุสมผลจึงจะเป็นประโยชน์ดีที่สุด อันความคิดในทางการใด ๆ ถึงแม้ว่าจะดีปานใดก็ตาม แต่ถ้าใช้ไม่เหมาะแก่เวลา คือทำก่อนที่ถึงเวลาอันควรหรือภายหลังเวลาอันควร ก็อาจที่จะไม่ได้รับผลดีเท่าที่ควรได้รับ หรือกลับกลายเป็นผลร้ายไปก็ได้ เช่น ต่างว่าเราคิดจะนำพลเดินไปทางหาดทรายอันหนึ่ง ซึ่งเป็นทางลัดตัดไปถึงที่ซึ่งจะเอาชัยแก่ข้าศึกได้ ดังนี้ นับว่าเป็นความคิดอันดีโดยแท้ แต่ถ้าต่างว่าทางหาดนั้น เผอิญมีเวลาที่เดินได้สะดวกแต่ในขณะที่ น้ำลงแห้งทีเดียวเท่านั้นฉะนี้ แม้เราเดินไปในขณะเมื่อน้ำยังมิทันลงมากพอ หรือรั้งรอไปจนน้ำกลับขึ้นเสียใหม่อีกแล้วก็คงจะไปไม่ได้ หรือได้ก็แต่โดยต้องเสียสัมภาระบ้าง ดังนี้ นับว่าเลือกเวลาไม่เหมาะ เลยทำการซึ่งแท้จริงเป็นความคิดดีนั้นไม่ตลอดไปได้ ส่วนการเลือกที่ให้เหมาะก็คล้าย ๆ กัน เช่น คิดจะสร้างป้อมอย่างแน่นหนา และเต็มไปด้วยปืนหนัก ๆ ลงในที่ชายเลน ป้อมซึ่งแท้จริงเป็นของดีก็จะกลับกลายเป็นของที่ใช้ไม่ได้ไปดังนี้เป็นต้น

ความรู้เท่าถึงการนี้ จะมีตำรับตำราหรือครูบาอาจารย์สั่งสอนได้ ก็หาไม่ อย่างดีที่สุดที่พอจะศึกษาได้ก็แต่โดยอาศัยความอุตสาหะพากเพียรจดจำแบบอย่างของผู้อื่น ซึ่งเขาได้ปฏิบัติมาแล้วในเวลาและที่คล้ายคลึงกันเท่านั้น แต่ที่จะวางใจยึดถืออยู่แต่แบบแผนเท่านั้นก็ไม่ได้ เพราะถ้าหากว่าไปประสพเหตุการณ์ซึ่งมิได้มีอยู่ในแบบแผนแล้ว ก็จนใจไม่รู้ที่จะทำอย่างไรเสียอีก จึงเป็นอันต้องอาศัยความไหวพริบในตัวเองประกอบด้วย จึงจะเป็นผู้รู้เท่าถึงการอย่างบริบูรณ์

๕. ความซื่อตรงต่อหน้าที่

ข้อนี้เป็นข้อสำคัญสำหรับคนทั่วไป ทั้งผู้ใหญ่และผู้น้อย และจะเป็นผู้สั่งหรือผู้รับคำสั่งก็เหมือนกัน เมื่อเป็นสิ่งสำคัญเช่นนี้แล้ว ก็เป็นที่น่าประหลาดใจที่สุดที่ดูคนโดยมากเข้าใจข้อนี้น้อยเต็มที

ถ้าจะถามว่า ความซื่อตรงต่อหน้าที่แปลว่ากระไร บางทีจะได้รับคำตอบต่าง ๆ กันอย่างน่าอัศจรรย์ทีเดียว บางคนก็น่าจะตอบว่า "ไปออฟฟีศทุกวันตรงตามเวลาไม่ขาดและไม่ช้า" ซึ่งก็ต้องยอมว่าเป็นอันใช้ได้ส่วนหนึ่ง แต่จะต้องขอถามต่อไปว่า เมื่อไปถึงออฟฟีศแล้วนั้นไปทำอะไร ถ้าเพียงแต่ไปนั่งสูบบุหรี่คุยกับเกลอถึงเรื่องเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ มีนินทานายของตัวเองหรือนินทาคนอื่น เป็นต้น หรืออ่านหนังสือพิมพ์ หรือเขียน "คอร์เรสปอนเดนซ์" ส่งไปลงหนังสือพิมพ์ด่าคนเล่น ดังนี้นับว่าไม่ใช่ซื่อตรงต่อหน้าที่ เพราะที่ออฟฟีศไม่ใช่ที่สำหรับ ไปนั่งคุยกับเพื่อนหรือสำหรับด่าคนเล่น ที่ออฟฟีศเป็นที่สำหรับทำงานการ และถ้าไปออฟฟีศไม่ได้ทำงานแล้วก็เท่ากับไม่ได้ไป เพราะฉะนั้นถ้าจะยกเอาการไปออฟฟีศทุกวันเป็นพยานแห่งความซื่อตรงต่อหน้าที่เพียงพอแล้วหาได้ไม่ ต้องประกอบกับไปทำการงานเป็นประโยชน์โดยตรงตามหน้าที่ด้วยจึงจะใช้ได้

บางคนก็อาจจะตอบว่า "ซื่อตรงต่อหน้าที่แปลว่า ไม่โกงเงินหลวง" ซึ่งนับว่าเป็นคำตอบที่ใช้ได้เหมือนกัน แต่จะรับรองว่าถูกต้องบริบูรณ์ ก็ยังไม่ได้อีก เพราะเป็นแต่เว้นจากการฉ้อโกงเท่านั้น จะถือเป็นว่าได้ทำการอะไร ให้เป็นชิ้นเป็นอันไม่ได้ และถ้าจะถือเอาจากการเว้นจากโกงเป็นความชอบแล้ว ก็จะมิต้องถือต่อไปด้วยหรือว่า การโกงนั้นเป็นของปรกติจำจะต้องถือเช่นนั้น จึงจะยกความไม่โกงขึ้นเป็นความชอบได้ เพราะการทำความชอบต้องแปลว่าทำดีผิดปรกติ ก็อันที่จริงการที่ไม่โกงนั้นเพราะความละอายแก่บาปหรือกลัวบาป หรืออย่างต่ำลงไปอีกหน่อยก็เพราะกลัวติดคุกต่างหาก เพราะฉะนั้นการที่รักษาตัวของตัวจะเรียกว่าทำความชอบอย่างไร ต้องเรียกแต่ว่าประพฤติเสมอตัวอยู่เท่านั้น

ถ้าจะตอบให้ดีที่สุดควรตอบว่า "ความซื่อตรงต่อหน้าที่ คือ ตั้งใจกระทำกิจการซึ่งได้รับมอบให้เป็นหน้าที่ของตนนั้นโดยซื่อสัตย์สุจริต ใช้ความอุตสาหะวิริยภาพเต็มสติกำลังของตน ด้วยความมุ่งหมายให้กิจการนั้น ๆ บรรลุถึงซึ่งความสำเร็จโดยอาการอันงดงามที่สุดที่จะพึงมีหนทางจัดไปได้"

ตามที่กล่าวมานี้ดูก็ไม่สู้จะเป็นการยากเย็นอันใด แต่ถึงกระนั้นก็ยังมีคนอยู่บางคน ซึ่งไม่สามารถจะปฏิบัติเช่นนี้ได้ โดยมากมักเป็นเพราะเหตุที่ตีราคาตนแพงกว่าที่ผู้อื่นเขาตี เช่นเขามอบให้กวาดเฉลียง ถ้าจะตั้งใจกวาดไปให้ดีจริง ๆ ก็จะได้ดี แต่นี่หาเป็นเช่นนั้นไม่ กลับเห็นไปเสียว่า ถ้าแม้ได้เลี้ยงชะมดก็จะดีแล้วก็เลยคิดฟุ้งซ่านแต่ในการเลี้ยงชะมดซึ่งไม่ใช่หน้าที่ ละทิ้งการกวาดเฉลียงซึ่งเป็นหน้าที่ของตนแท้ ๆ นั้นเสีย คราวนี้ต่างว่าย้ายให้ไปทำหน้าที่เลี้ยงชะมดตามปรารถนา พอใจหรือ เปล่าเลย ไพล่ไปคิดถึงการรดต้นไม้ ถ้าเปลี่ยนให้ไปทำการรดต้นไม้ ก็ไพล่ไปคิดถึงการกวาดกระไดไชรูท่ออะไรต่ออะไรไปอีก บุคคลที่เป็นเช่นนี้เป็นตัวอย่างอันแท้แห่งผู้ไม่ซื่อตรงต่อหน้าที่ เปลืองสมองซึ่งเอาไปใช้ในสิ่งซึ่งไม่ใช่กิจของตนเลย ผู้ที่ซื่อตรงต่อหน้าที่แท้จริงแล้ว เมื่อรับมอบให้ทำ

การอะไรก็ต้องตั้งใจตั้งหน้าทำการนั้นไปอย่างดีที่สุด ปล่อยให้เป็นหน้าที่ผู้ใหญ่เขาวินิจฉัยว่า ความสามารถจะเหมาะเพียงเท่านั้นหรือจะพอขยับเขยื้อนเลื่อนขึ้นทำงานในตำแหน่งที่สูงกว่านั้นขึ้นไป ถ้าผู้ใดประพฤติให้ซื่อตรงต่อหน้าที่ เช่นกล่าวมาแล้วนี้ นับว่าเป็นผู้ควรวางใจให้ทำการในหน้าที่สำคัญได้ เพราะเชื่อได้ว่าหน้าที่อะไรที่มอบให้ทำคงไม่ละทิ้ง

๖. ความซื่อตรงต่อคนทั่วไป

ข้อนี้เป็นคุณวิเศษสำคัญอันหนึ่งซึ่งทำให้เป็นที่นิยมแก่คนทั่วไป เว้นเสียแต่คนโง่จึงจะเห็นเป็นความโง่ และคนโกงเห็นเป็นโอกาสสำหรับโกง

คนเราไม่ว่าจะเป็นคนสำคัญปานใด ย่อมต้องอาศัยกำลังผู้อื่นในกิจการบางอย่าง จึงมีสุภาษิตโบราณกล่าวไว้ว่า "ป่าพึ่งเสือ เรือพึ่งพาย นายพึ่งบ่าว เจ้าพึ่งข้า"

เมื่อความจำเป็นมีอยู่เช่นนี้แล้ว จึงต้องคำนึงดูว่าจะทำอย่างไร จึงจะได้ใช้กำลังของผู้อื่นนั้นโดยความเต็มใจของเขา

วิธีที่บุคคลเลือกใช้นั้น ย่อมมีต่าง ๆ กัน แล้วแต่สถิติของตนและผู้ที่ต้องการจะอาศัยกำลัง

ถ้าเป็นผู้มีทรัพย์ ก็จำหน่ายทรัพย์เป็นสินจ้าง หรือเป็นสินบนหรือเป็นเครื่องล่อใจ หรือเป็นของกำนัล สุดแท้แต่ลักษณะแห่งบุคคลที่ต้องการกำลัง

ถ้าเป็นผู้มีอำนาจและเป็นคนที่โง่หน่อย ก็ใช้แต่อำนาจและอาญาบังคับผู้น้อยให้ทำตามใจตน แต่ถ้าฉลาดหน่อยก็ใช้ยอหรือล่อด้วยเปิดหนทางให้ได้รับผลประโยชน์พิเศษ

ถ้าเป็นผู้ที่ถือตนว่ามีสติปัญญา ก็ใช้สติปัญญาหลอกลวงโดยอาการต่าง ๆ นี้คือแบบบุคคลจำพวกที่เรียกตนว่า "นักรู้การเมือง" (โปลิติก) ซึ่งมักใช้วาจาและโวหารลวงให้ตายใจแล้วจึงจะใช้ผู้อื่นเป็นเครื่องมือหรือลงที่สุดก็ "เต๊ย"

ถ้าเป็นผู้น้อย ไม่มีทรัพย์ และอ่อนในความสามารถ และต้องการกำลังช่วยเหลือของผู้ใหญ่ ก็มักใช้วิธีสอพลอ ซึ่งตามสมัยใหม่ชอบใช้ เรียกกันว่า "ป.จ." แต่ซึ่งแท้จริงไม่ตรงศัพท์เลย เพราะการประจบอาจจะกระทำได้โดยความตั้งใจซื่อตรง คือตั้งใจเพียงแสดงความอ่อนน้อมยอมอยู่ในถ้อยคำ หรือให้ใช้สอยเพราะความภักดีฉันข้ากับเจ้า บ่าวกับนาย บุตรกับบิดามารดาหรือศิษย์กับครู ดังนี้ จะปรับเอาเป็นความชั่วร้ายอย่างไร เป็นของธรรมดาต่างหาก แต่ส่วนการสอพลอนั้น มีความมุ่งหมายชั่วเป็นพื้นอยู่ คือรู้แล้วว่าความสามารถ ของตนย่อมเยา จึงเอาปากหวานเข้าแทน เพื่อช่วยพาตนไปสู่ที่ซึ่งตนมิอาจจะถึงได้โดยอาศัยความสามารถของตนโดยลำพัง เมื่อความจริงเป็นอยู่เช่นนี้แล้ว ผู้ที่ได้ดีเพราะสอพลอนั้น จะได้ดียั่งยืนอยู่ก็หามิได้ เพราะเมื่อความสามารถไม่พอแก่หน้าที่แล้ว ก็คงจะทำการไปไม่ตลอดเป็นแน่แท้ ส่วนผู้ที่มักบ่นติเตียนคนสอพลอนั้น บางคนก็บ่นเพราะเกลียดชังคนที่ไม่ซื่อตรงจริง ๆ แต่ถ้าคำบ่นนั้นมีอยู่ว่า "เราเองมันสู้เขาไม่ได้ เพราะเราไม่รู้จัก ป.จ." เช่นนี้ไซร้ ต้องเข้าใจได้ทีเดียวว่าบ่นเพราะความริษยา และถ้าต้องริษยาแล้วก็แปลว่า ขาดความเชื่อถือในความสามารถของตนเองเสียแล้วจึงรู้สึกตนว่าแพ้เปรียบคนสอพลอ ซึ่งดีแต่พูดเท่านั้นก็เป็นอันว่าตนเองก็คงดีแต่พูดเท่านั้นเหมือนกัน และที่แค้นเคืองก็เพราะตนเองไม่มีโอกาสที่จะสอพลอได้บ้างเท่านั้น ผู้ที่มีความสามารถจริง เป็นคนดีจริงอย่างบริบูรณ์อยู่แล้ว ไม่ต้องวิตกอย่างไร ๆ ก็คงต้องมีผู้แลเห็นความดี เพราะฉะนั้นการบ่นอิจฉาริษยาพวกสอพลอก็ไม่เป็นการจำเป็นอะไรเลย

ที่จริงหนทางที่ดีที่สุดที่จะดำเนินไปเพื่อให้เป็นที่นิยมแห่งคนทั้งหลายมีอยู่ คือ ความประพฤติซื่อตรงต่อคนทั่วไป รักษาตนให้เป็นคนควรเขาทั้งหลายจะเชื่อถือได้โดยรักษาวาจาสัตย์ พูดอะไรเป็นนั่น ไม่เหียนหันเปลี่ยนแปลงคำพูดไปเพื่อความสะดวกเฉพาะครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง ไม่คิดเอาเปรียบใคร โดยอาการอันเขาจะขันแข่งไม่ได้ ไม่ยกตนข่มท่าน ไม่หาดีใส่ตัวหาชั่วใส่เขา เมื่อผู้ใดมีไมตรีต่อก็ตอบแทนด้วยไมตรีโดยสม่ำเสมอ ไม่ใช้ความรักใคร่ไมตรีซึ่งผู้อื่นมีแก่เรานั้นเพื่อเป็นเครื่องประหารเขาเองหรือใคร ๆ ทั้งสิ้น

ความประพฤติซื่อตรงต่อคนทั่วไปเช่นนี้ ปราชญ์ทุกชาติทุกภาษาย่อมยกย่องว่าเป็นคุณวิเศษอันหนึ่ง ซึ่งเป็นลักษณะแห่งผู้เป็นใหญ่แท้จริง และถึงผู้ที่ยังอยู่ในตำแหน่งผู้น้อย ถ้าประพฤติได้เช่นนี้ก็ย่อมจะเป็นศรีแก่ตน ทำให้คนนิยมรักใคร่และให้ผู้ใหญ่เมตตากรุณาเป็นอันมากเหมือนกัน

๗. ความรู้จักนิสัยคน

ข้อนี้เป็นของสำคัญ สำหรับผู้ที่มีหน้าที่จะต้องปฏิบัติกิจการติดต่อกับผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่หรือผู้น้อย

ถ้าเป็นผู้น้อย เป็นหน้าที่จะต้องศึกษาและสังเกตให้รู้นิสัยของผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาของตน ต้องรู้ว่าความคิดความเห็นเป็นอย่างไร ชอบทำการงานอย่างไร ชอบหรือชังอะไร เมื่อทราบแล้วก็อาจที่จะวางความประพฤติ และทางการงานของตนเองให้ต้องตามอัธยาศัยของผู้ใหญ่นั้นได้ ที่แนะนำเช่นนี้ไม่ใช่แปลว่าให้สอพลอ เป็นแต่ผ่อนผันให้เป็นการสะดวกที่สุดแก่การเท่านั้น การที่สอพลอนั้นไม่จำเป็นเลย แต่การที่จะอวดดีกระด้างกระเดื่อง เพื่อแสดงความฉลาดหรือสามารถของตนเองก็ไม่จำเป็นเหมือนกัน และหาใช่หนทางที่ปราชญ์สรรเสริญไม่ ตรงกันข้าม ปราชญ์ย่อมสรรเสริญผู้ที่รู้จักเจียมตัว จึงได้จัดเอา "มัทวํ" เข้า

ไว้เป็นธรรมอัน ๑ ในธรรมทั้ง ๑๐ ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินจะต้องปฏิบัติเป็นนิตย์ ผู้ที่รู้จักอ่อนน้อมย่อมเป็นที่รักใคร่และเมตตาแห่งผู้ใหญ่ และถ้าประพฤติตนเป็นคนอ่อนน้อมอยู่โดยปรกติแล้ว ถึงว่าจะพูดจาทัดทานทักท้วงผู้ใหญ่บ้างในทางที่ถูก ผู้ใหญ่ก็โกรธไม่ได้เลย

ถ้าตนเป็นผู้ใหญ่ มีหน้าที่เป็นผู้บังคับบัญชาคนมาก ๆ การรู้จักนิสัยคนก็ยิ่งเป็นการจำเป็นยิ่งขึ้น เพราะคนเราไม่ใช่ฝูงแพะฝูงแกะ ซึ่งจะต้อนไปได้โดยใช้ร้อง "ฮุย ๆ" หรือเอาไม้ไล่ตี บางคนก็ชอบขู่ บางคนก็ชอบปลอบ เพราะฉะนั้นจะใช้แต่ขู่อย่างเดียวหรือยออย่างเดียวหาได้ไม่

นิสัยของคนต่างชาติก็มีต่างกัน เพราะฉะนั้น จะใช้บังคับบัญชาด้วยแบบแผนอย่างเดียวกันทั้งหมดหาเหมาะไม่ คนสมัยใหม่มักหลงในข้อนี้อยู่เป็นอันมาก และมักพอใจเอาแบบอย่างของต่างประเทศ มาใช้ในการบังคับบัญชาคนไทยตามที่เป็นมาแล้วและยังเป็นอยู่เป็นอันมาก ข้างฝ่ายทหารมักเอียงไปข้างแบบเยอรมัน คือ คิดจะเอาแต่อำนาจบังคับตะบมไป เพราะครูทหารบกเป็นเยอรมัน แต่คนไทยเรามีนิสัยผิดกับคนเยอรมัน จึงไม่ชอบการถูกบังคับอย่างนั้น ชอบให้เอาใจบ้าง พูดกันดี ๆ บ้าง ไม่ต้องดูอื่นไกล ดูแต่บ่าวในบ้านก็พอแล้ว บ่าวไทย ๆ เรารู้สึกตนว่าเป็นเพื่อนกับนายมากกว่าบ่าวฝรั่งเป็นอันมาก เพราะฉะนั้น จึงหาคนไทยยอมเป็นลูกจ้างฝรั่งได้ยาก ก็แต่บ่าวในบ้านยังเห็นตัวเกือบเท่ากับนายแล้วฉะนี้ พลทหารหรือจะยอมเห็นตัวเลวกว่านายทหาร ถ้าจะว่าไปด้วยชาติกำเนิด นายทหารหลายคนก็มิได้มีตระกูลสูงกว่าพลทหารเลย ที่ดีกว่าก็แต่ในส่วนวิชาซึ่งได้เรียนรู้มากกว่ากันเท่านั้น ความรู้สึกเช่นนี้ย่อมมีอยู่เป็นแน่นอนในใจแห่งคนโดยมาก สมด้วยพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงไว้เป็นคำโคลงว่า

ฝูงชนกำเนิดคล้าย　　คลึงกัน
ใหญ่ย่อมเพศผิวพรรณ　　แผกบ้าง
ความรู้อาจเรียนทัน　　กันหมด
ยกแต่ชั่วดีกระด้าง　　อ่อนแก้ฤๅไหว ฯ

เมื่อความจริงเป็นอยู่เช่นนี้ ทางที่ดีที่สุดที่ผู้บังคับบัญชาทหารจะทำได้ คือต้องแสดงตนเป็นเพื่อนทหาร และเป็นข้าราชการด้วยกันกับพลทหารมีหน้าที่จะต้องทำราชการอาศัยซึ่งกันและกัน ต่างกันแต่ด้วยตำแหน่งหน้าที่ คือหน้าที่นายทหารจะต้องใช้วิชาความรู้เพื่อนำพลไปสู่ที่ชัยชำนะ หน้าที่พลต้องตามไปและตั้งใจต่อสู้ราชศัตรูจนสุดกำลัง เพื่อหวังเอาชัยชำนะ เมื่อต้องอาศัยซึ่งกันและกันอยู่เช่นนี้ การที่จะให้มีข้อบาดหมางหรือเกลียดชังซึ่งกันและกันหาควรไม่

แต่การที่จะใช้ความอะลุ้มจนเกินไป ตามใจผู้น้อยทุกประการไปก็ใช้ไม่ได้เหมือนกัน ผู้ที่ใช้ความอะลุ้มมักเข้าใจว่า ถ้าทำเช่นนั้นคนจะรักใคร่มาก แท้จริงกลับกลายเป็นทำให้คนดูถูกและไม่ยำเกรง และเมื่อถึงเวลาที่จะบังคับจริง ๆ จัง ๆ บ้าง ก็เลยบังคับไม่ได้

การอะลุ้ม มีอยู่ในหมู่พลเรือนมากกว่าทหาร เพราะในทางการพลเรือนได้อังกฤษเป็นครูเป็นพื้น และวิธีบังคับบัญชาการพลเรือนของอังกฤษ เขาใช้วิธีตามใจผู้น้อยมากอยู่ แต่ที่จริงของเราออกจะตามใจเกินครูไปเสียอีก จนการงานอะไร ๆ แทบจะสำเร็จเด็ดขาดอยู่ที่ผู้น้อยทั้งสิ้น ผู้ใหญ่อยู่ข้างจะเกรงใจผู้น้อยมาก คอยแต่เงี่ยหูฟังผู้น้อยอยู่เสมอ ข้อนี้เองทำให้ผู้น้อยได้ใจ เมื่อผู้ใหญ่สั่งหรือวางการอะไรที่ไม่พอใจแล้วก็ชอบนินทาว่าให้ หรือร้ายกว่านั้นเขียนหนังสือ "คอร์เรสปอนเดนซ์" ส่งไปลงพิมพ์ว่าให้ในหนังสือพิมพ์หรืออย่างเลวที่สุดทิ้งบัตรสนเท่ห์ว่าให้

ดื้อ ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นของที่เสียวินัยและแบบแผน ในราชการทั้งสิ้น และเสื่อมเสียอำนาจและเกียรติยศของราชการ เปิดช่องให้ผู้อื่นเย้ยหยันหรือดูถูกได้ ทั้งทำให้เขาติเตียนได้ว่าไทยเราช่างไม่มีความปรองดองในหมู่กันเองเสียเลย

การที่ข้าราชการพลเรือนชั้นผู้น้อยระเริงใจเข้าใจหน้าที่ของตนผิดได้ถึงปานนี้ ก็เพราะผู้ใหญ่ได้ใช้วิธีอะลุ้มเกินไปนั้นมาเสียช้านานแล้ว ถ้าได้ใช้การรักษาวินัยเสียบ้างตั้งแต่แรกแล้ว ก็จะไม่เป็นไปได้ถึงเพียงนี้ นี่ได้ไปถือเอาธรรมเนียมอังกฤษซึ่งเหมาะแก่นิสัยอังกฤษมาใช้กับคนไทย ซึ่งไม่เหมาะกับนิสัยไทยจึงได้ไม่เรียบร้อย การยอมให้คนต่างคนมีความเห็นส่วนตัวได้นั้น เหมาะสำหรับนิสัยอังกฤษ เพราะเขาเป็นผู้ที่รู้จักกาละเทศะ ดังจะแสดงให้เห็นปรากฏได้คือในขณะเมื่อบ้านเมืองเขาสงบศึก เขาแบ่งเป็น ๔ คณะต่างฝ่ายต่างกล่าวโทษและว่ากันต่าง ๆ แต่พอเมื่อเกิดสงครามขึ้นแล้วสิ เขาทิ้งความแก่งแย่งกันได้หมดราวกับปลิดทิ้ง ในเวลานี้ไม่มีก๊กไม่มีคณะมีแต่ชาวอังกฤษซึ่งคิดตรงกันหมด ส่วนไทยเรามีนิสัยผิดกับอังกฤษ คิดเห็นไม่ได้อย่างเดียวกัน และเข้าใจไม่ได้ว่าการที่ทุ่มเถียงกันนั้น เขากระทำแต่เมื่อเป็นเวลาว่างเข้าใจว่าเมื่อยอมให้แบ่งกันเป็นก๊กเป็นพวกแล้ว ก็แปลว่าเป็นอันแบ่งกันอยู่เช่นนั้นตลอดเวลา และถึงแม้ชาติไทยเราจะถึงที่คับแค้นปานใดก็คงจะยังอนุญาตให้ไทยต่อไทยเชือดคอกันได้ตามอำเภอใจบุคคลทั้งสิ้น เมื่อความเข้าใจผิดมีได้เช่นนี้แล้ว ก็เป็นเครื่องแสดงให้แลเห็นชัดอยู่ว่าการคะเนนิสัยคนผิดอาจที่จะให้ผลร้ายได้เป็นอันมาก

เหตุฉะนี้หวังใจว่า ต่อไปเบื้องหน้าผู้ที่มีหน้าที่บังคับบัญชา ทั้งฝ่ายทหารพลเรือน จะเอาใจใส่ในทางสังเกตและรู้จักนิสัยคน ให้ดียิ่งขึ้นกว่าที่เป็นมาแล้ว เพราะเวลานี้ถึงเวลาแล้วที่จะรู้สึกโดยทั่วกันว่า เมืองเราตกอยู่ในที่ลำบากยากยิ่งกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก จะปล่อยตามบุญตามกรรมไปเช่นแต่ก่อนหาได้ไม่

๘. ความรู้จักผ่อนผัน

ข้อนี้เป็นข้อสำคัญอันหนึ่ง ซึ่งปฏิบัติให้เหมาะได้ยากกว่าที่คาดหมาย เพราะฉะนั้น จึงมีผู้ที่ปฏิบัติให้ดีจริง ๆ ได้น้อย

คนโดยมากที่มีหน้าที่บังคับบัญชาคนทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน มักเข้าใจคำว่าผ่อนผันนี้ผิดกันอยู่เป็น ๒ จำพวก คือจำพวก ๑ เห็นว่า การผ่อนผันเป็นสิ่งซึ่งจะทำให้เสียระเบียบทางการไป จึงไม่ยอมผ่อนผันเลย และแปลคำผ่อนผันว่า "เหลวไหล" เสียทีเดียว อีกจำพวก ๑ เห็นว่าการใด ๆ ทั้งปวงควรจะคิดถึงความสะดวกแก่ตัวเองและบุคคลในบังคับบัญชาของตนเป็นที่ตั้ง จึงยอมผ่อนผันไปเสียทุกอย่าง จนเสียทั้งวินัย ทั้งแบบแผน และหลักของการทีเดียวก็มี ทั้ง ๒ จำพวกนี้เข้าใจผิดทั้ง ๒ จำพวก

จำพวกที่ ๑ ซึ่งอ้างตนว่า เป็นคนเคร่งในทางรักษาระเบียบแบบแผนนั้น แท้จริงถ้าไตร่ตรองดูสักหน่อยคงจะต้องแลเห็นได้ว่า การที่จะไม่ผ่อนผันเสียเลยนั้น บางคราวอาจจะทำให้ตนได้ผลหย่อนไป หรือถึงแก่เสียการทีเดียวก็ได้ ดูแต่เถรตรงสิ การที่แกตั้งสัตย์ปฏิญาณไว้ว่าจะเดินทางให้ตรงเสมอไม่เลี้ยวเลยนั้น ที่จริงความตั้งใจของแกก็ดี แต่เพราะแกไม่ยอมผ่อนผันเลย พอแกเดินไปเจอต้นตาลขวางอยู่กลางทาง และต้นตาลมันก็ไม่หลีกทางให้แก แกก็ปีนขึ้นไปจนต้องไปโหนโตงเตงเป็นลิงอยู่ และในที่สุดกว่าจะลงได้ ก็เป็นเหตุให้ควานช้างต้องเสียช้างไปตัว ๑ และคนหัวล้านต้องตายถึง ๔ คน เพราะตาเถรตรงแกดื้อไม่ยอมหลีกต้นตาลต้นเดียวไม่ใช่หรือ การที่แกจะเดินหลีกต้นตาลไปต้นเดียวเท่านั้น ไม่เห็นจะเป็นการเสียหายมากมายอะไรเลย เพราะถ้ายังคงปรารถนาจะเดินตรงไปอีกก็ยังไปได้ การที่แกไม่ยอมหลีกจึงต้องตัดสินว่า แกดื้อไม่เป็นเรื่องเลย เรื่องนิทานเถรตรงนี้เป็นตัวอย่างอันดีแห่งผู้ที่ไม่ยอมผ่อนผัน และควรคนที่อวดตนอยู่ว่า เป็นคนถือระเบียบเคร่งนั้น จะกำหนดจดจำใส่ใจไว้บ้างจะดีกระมัง

หรือว่าจะเห็นเรื่องนิทานเถรตรงเป็นเรื่องเขาแต่งเล่น จะไม่พอใจถือเอาเป็นตัวอย่าง ก็ขอให้ลองนึกดูถึงทางการงานจริง ๆ บ้างก็ได้ เช่น ในตำรายุทธวิธีมีกำหนดไว้ว่า ในเวลาที่ยกเข้าโจมตีข้าศึก ให้แนวรบขยายแถวระยะห่างจากกันเท่านั้น ๆ ก็ถ้าต่างว่าที่มันไม่พอจะขยาย หรือถ้าขยายแล้วจะไม่มีที่กำบังตัวทหาร จะไม่ผ่อนผันบ้าง ทหารมิถูกปืนตายเปล่าหมดหรือ

ข้างฝ่ายจำพวกที่ ๒ ซึ่งเห็นความผ่อนผันเป็นของสำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่นนั้น ก็เหมือนคนซื้อลาในเรื่องนิทานเอสปปกรณัม ซึ่งเล่าเรื่องไว้ว่า ชายผู้หนึ่งไปซื้อลามาได้แล้ว ให้ลูกชายขึ้นขี่ลาเดินไปบ้าน พบคนเดินสวนทางไปเขาพูดกันว่า "ดูแน่ เด็กออกโตแล้วขึ้นไปขี่ลา ปล่อยให้พ่อต้องเดินเหนื่อยอยู่ได้" พ่อก็ไล่ให้ลูกลงแล้วตัวขึ้นขี่ลาเอง พบคนสวนไปอีกเขาพูดกันว่า "ดูแน่ ตานั่นใจดำจริง ๆ ปล่อยให้เด็กเดินไปได้แกขี่ลาเสียคนเดียว" พ่อก็เรียกให้ลูกขึ้นไปขี่ลาด้วย จนไปพบคนเดินสวนไปอีกเขาพูดว่า "ดูแน่ คนอะไรก็ไม่รู้ ช่างไม่รู้จักกรุณาแก่สัตว์เลย ลาตัวนิดเดียวดันขึ้นไปขี่อยู่ได้เป็น ๒ คน" ทั้งพ่อทั้งลูกเลยลงจากหลังลา ช่วยกันหามลาไปบ้าน พอถึงบ้านคนเขาก็หัวเราะกันครื้น ร้องว่า "แน่ดูอ้ายบ้าคู่นี้สิเอาลาเป็นนาย" เรื่องนี้พอจะเป็นเครื่องแสดงให้เห็นได้ว่า การผ่อนผันตะบันไปนั้นไม่มีผลดีอันใด และในที่สุด ก็มีแต่จะถูกเขาหัวเราะเยาะให้เท่านั้น

๙. ความมีหลักฐาน

ข้อนี้เป็นข้อซึ่งไม่น่าจะเข้าใจยาก แต่ดูก็มีคนเข้าใจน้อยหรือจะเป็นเพราะไม่ใคร่จะได้สนใจไตร่ตรองนักก็อาจจะเป็นไปได้ แท้จริงความมีหลักฐานเป็นคุณวิเศษอันหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเครื่องช่วยบุคคลให้ได้รับตำแหน่งหน้าที่อันมีความรับผิดชอบ และเมื่อได้รับแล้วจะเป็นเครื่องช่วยให้ได้มั่นคง อยู่ในตำแหน่งนั้นต่อไปอีกด้วย

คำว่ามีหลักฐานนั้นคืออะไร

บ้างก็แปลกันว่า มีเชื้อชาติสกุลสูง บ้างก็แปลกันว่ามีทรัพย์สมบัติบริบูรณ์ บ้างก็ว่ามีวิชาความรู้พอที่จะเลี้ยงตัวได้

ก็ถ้าเช่นนั้นผู้ใดที่เผอิญบกพร่องในสถานนั้น ๆ มิเป็นอันไม่มีที่หวังได้เลย หรือว่า จะเป็นผู้มีหลักฐาน ไม่ใช่เช่นนั้นเลย จริงอยู่ชาติสกุลทรัพย์สมบัติและวิชาเป็นแต่เครื่องประกอบเป็นอดิเรกลาภ และผู้ที่มีชาติสกุลสูง หรือผู้ที่มีทรัพย์สมบัติหรือมีวิชา แต่ถ้าไม่มีหลักฐานมั่นคงดีจริง ๆ แล้ว ก็อาจที่จะต้องตกต่ำหรือถึงแก่ความพินาศได้

ถ้าเช่นนั้นหลักฐานคืออะไรเล่า ตอบได้เป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

๑. มีบ้านเป็นสำนักมั่นคง คือไม่ใช่เที่ยวเกเรเกเสแอบนอนซุก ๆ ซอก ๆ หรือเปลี่ยนย้ายจากที่โน้นไปที่นี้เป็นหลักลอย บ้านที่เป็นสำนักนั้นถึงแม้ตนจะมิได้เป็นเจ้าของก็ไม่เป็นข้อเสื่อมเสียเกียรติยศอันใด จะอาศัยอยู่กับบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่หรือมูลนายอะไรก็ตาม แต่ต้องอยู่ให้เป็นที่เป็นทางพอ เมื่อมีความจำเป็นบังเกิดขึ้นก็ให้เขาตามพบเป็นพอแล้ว ถ้าไปเที่ยวระเหระหนอยู่แห่งโน้นบ้างแห่งนี้บ้าง ถึงแม้ว่าจะคุยว่าเป็นโสดแก่ตน ไม่มีใครเป็นนายก็จริง แต่ต้องไม่ลืมว่าพวกคนจรจัดที่มันไปเที่ยวนอนอาศัยศาลาวัด มันก็เป็นโสดแก่ตนเหมือนกัน แต่ใครจะเรียกมันว่าเป็นคนมีหลักฐานบ้างหรือ

๒. มีครอบครัวอันมั่นคง คือมีภรรยาเป็นเนื้อเป็นตัว ซึ่งจะออกหน้าออกตาไปวัดไปวาได้ ไม่ใช่หาหญิงแพศยามาเลี้ยงไว้ สำหรับความพอใจชั่วคราว และไม่ใช่เมียแต่ด้วยความมุ่งหมายจะปอกลอกเอาทรัพย์สมบัติของหญิง แล้วละทิ้งไปหาใหม่ การมีเมียไม่ควรที่จะเห็นเป็นของง่าย ๆ หรือของสำหรับความพอใจ

ชั่วครั้งคราว ควรคิดหาผู้ที่จะได้เป็นคู่ชีวิต และฝากเหย้าเฝ้าเรือนเป็นหูเป็นตาแทนผัวในเมื่อผัวต้องไปทำการงาน ดังนี้จึงจะเรียกว่ามีครอบครัวเป็นหลักฐาน ผู้ที่มีภรรยาเป็นหลักฐานย่อมเป็นศรีแก่ตัว และเป็นที่น่าไว้วางใจ เพราะอย่างไร ๆ ก็จำจะต้องนึกถึงบุตรภรรยานอกจากตนเอง จะประพฤติเหลวไหลไปก็ไม่สู้ถนัด แต่ผู้ที่มีเมียไม่เป็นหลักฐาน ย่อมมีแต่หนทางที่จะพากันไปสู่ความพินาศฉิบหาย จึงไม่เป็นที่น่าไว้วางใจ

๓. ตั้งตนไว้ในที่ชอบ คือไม่ประพฤติเป็นคนสำมะเลเทเมาสูบฝิ่นกินเหล้าหรือเป็นนักเลงเล่นเบี้ยและเล่นผู้หญิง ซึ่งล้วนเป็นอบายมุขบ่อเกิดแห่งความพินาศฉิบหายทั้งสิ้น ผู้ที่ประพฤติเป็นนักเลงต่าง ๆ มักพอใจอ้างว่า เอาอย่างฝรั่ง แต่จะต้องถามว่าฝรั่งอะไร เพราะฝรั่งมิใช่จะดีทั้งหมดก็หามิได้ ถ้าฝรั่งเป็นคนดีทั้งหมดแล้ว ที่เมืองฝรั่งคงไม่ต้องมีคุกมีตะราง แต่นี่คุกตะรางก็มีอยู่บริบูรณ์ทุกแห่งและไม่ใช่อยู่ว่างเปล่าด้วย มีนักโทษเต็ม ๆ ไปทุกแห่ง ถ้าใครเข้าใจว่าการอ้างว่าเอาอย่างฝรั่งเป็นเครื่องแก้ตัวพอแล้ว สำหรับจะประพฤติสำมะเลเทเมาก็นับว่าเข้าใจผิด ไม่เชื่อถามฝรั่งดี ๆ เขาดูเถิด

ยกมากล่าวแต่โดยย่อพอเป็นสังเขปเท่านี้ก็เพียงพอแล้ว และถ้าไตร่ตรองต่อไปสักนิดหน่อยก็พอจะเข้าใจว่า ความมีหลักฐานนั้นคืออะไร และจะแลเห็นได้ว่า แท้จริงทุก ๆ คนมีโอกาสเท่า ๆ กันที่จะกระทำตนให้เป็นผู้มีหลักฐาน แต่ถ้าใครไม่ถือเอาโอกาสอันนั้นแล้ว แม้ว่าต้องเสียเปรียบผู้ที่เขาได้พยายามแล้ว จะโทษใครไม่ได้เลยนอกจากตนเอง

๑๐. ความจงรักภักดี

นี้เป็นคุณวิเศษอันหนึ่ง ซึ่งได้มีผู้อธิบายมามากแล้ว เป็นอเนกประการและด้วยนัยต่าง ๆ นานา เพราะฉะนั้น ในที่นี้ไม่จำเป็นจะต้องกล่าวให้ยืดยาว

และถ้าจะกล่าวให้ยืดยาวไปก็คงจะต้องซ้ำข้อความที่ใคร ๆ ได้กล่าวมาแล้วบ้าง แต่ครั้นจะไม่กล่าวถึงเสียทีเดียวก็จะเป็นการบกพร่องไป เพราะความจงรักภักดีย่อมเป็นคุณวิเศษอันหนึ่ง ซึ่งพึงแสวงในตัวบุคคล ที่จะได้รับมอบให้กระทำการในหน้าที่ไม่ว่าใหญ่หรือน้อย และถ้ายิ่งเป็นผู้ที่ต้องกระทำการในหน้าที่ผู้บังคับบัญชาคนแล้วก็ยิ่งเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งขึ้น

ความจงรักภักดีแปลว่ากระไร

แปลว่า "ความยอมสละตนเพื่อประโยชน์แห่งท่าน" คือถึงแม้ว่าตนจะต้องได้รับความเดือดร้อนรำคาญ ตกระกำลำบากหรือจนต้องสิ้นชีวิตเป็นที่สุด ก็ยอมได้ทั้งสิ้น เพื่อมุ่งประโยชน์อันแท้จริงให้มีแก่ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

ผู้ที่จะยอมเสียสละเช่นนี้ได้โดยไม่รู้สึกเสียดายเลย ต้องเป็นผู้ที่ถึงแล้วซึ่งความรุ่งเรืองชั้นสูง จึงจะเข้าใจซึมซาบว่าตนของตนนั้น แท้จริงเปรียบเหมือนปรมาณูผงก้อนเล็กนิดเดียว ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่งภูเขาใหญ่ อันเราสมมตินามเรียกว่าชาติ และถ้าชาติของเราแตกสลายไปเสียแล้ว ตัวเราผู้เป็นผงก้อนเดียวนั้นก็จะต้องล่องลอยตามลมไป สุดแท้แต่ลมจะหอบไปทางไหน เมื่อเข้าใจเช่นนี้โดยแน่ชัดแล้วจึงจะเข้าใจได้ว่า แท้จริงราคาของตนนั้นที่มีอยู่แม้แต่เล็กน้อยปานใดก็เพราะอาศัยเหตุที่ยังคงเป็นส่วนหนึ่งแห่งชาติ ซึ่งยังเป็นเอกราชไม่ต้องเป็นข้าใครอยู่เท่านั้น และเพื่อเหตุฉะนี้ ผู้ที่เข้าใจจริงแล้วจึงไม่รู้สึกเลยว่าการเสียสละส่วนตัวใด ๆ จะเป็นข้อควรเป็นห่วงหวงแหน นี้เป็นความจงรักภักดีแท้จริง

และความจงรักภักดีแท้จริงนี้เองคือความรักชาติ ซึ่งคนไทยสมัยใหม่พอใจพูดอยู่จนติดปาก แต่ซึ่งหาผู้เข้าใจซึมซาบจริงได้น้อยนัก

ข้อความแสดงคุณวิเศษ ๑๐ ประการ ซึ่งได้กล่าวมาแล้วนี้ ได้กล่าวมาแต่โดยย่อพอเป็นเครื่องเตือนใจ ผู้ที่ตั้งหน้าจะทำการ ให้เป็นคุณประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองโดยแท้จริง ไม่ใช่รักชาติแต่ปาก

หวังใจว่าข้อความที่แสดงมาแล้วนี้ จะพอแสดงให้เห็นว่าแท้จริงผู้ที่จะเป็นใหญ่หรือมีตำแหน่งหน้าที่มั่นคงจริงแล้ว จะอาศัยแต่ความรู้วิชาอย่างเดียวเท่านั้นหาพอไม่ และเพราะเหตุที่มีผู้มักเข้าใจผิดในข้อนี้ จึงมีผู้ที่ต้องรับความไม่พอใจอยู่บ้าง แต่ถ้าแม้ผู้อ่านหนังสือนี้ใช้วิจารณญาณไตร่ตรองดูให้ดีแล้วหวังใจว่าจะเห็นจริงด้วยตามความเห็นที่แสดงมาข้างบนนี้ และเมื่อเข้าใจแล้วหวังใจว่าจะช่วยกันเพาะความเห็นในทางที่ถูกที่ควรขึ้นบ้าง เชื่อว่าคงจะเป็นคุณประโยชน์แก่เราและท่านทั้งหลายผู้มีความมุ่งดีต่อชาติไทยอยู่ด้วยกันทุกคนนั้น เป็นแน่แท้ ฯ

(พระบรมนามาภิไธย) วชิราวุธ ป.ร.

สนามจันทร์

วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๗

รำลึกถึงคำสอนของพ่อ

เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๘๓ เราอยู่กันที่บ้านพักนายทหาร หัวมุมสะพานมัฆวาฬ ข้าพเจ้าอายุประมาณ ๘ ปี ข้าพเจ้าจำได้ว่าคุณพ่อได้เรียกลูก ๆ มานั่งต่อหน้าพร้อม ๆ กัน ขณะนั้นลูกที่โตหน่อยพอรู้ประสาคงมีด้วยกัน ๔ คน คือ พี่ชาย ๓ คน และข้าพเจ้า คุณพ่อนั่งบนเก้าอี้โยก ลูก ๆ นั่งกับพื้น คุณพ่อบอกลูก ๆ ว่า พ่อจะต้องย้ายไปทำงานที่สงขลา พ่อจะไม่เอาลูก ๆ ที่กำลังเรียนหนังสือไปอยู่ด้วย จะให้อยู่กรุงเทพ ฯ กับคุณแม่ ทั้งนี้ไม่ใช่ว่าพ่อจะไม่รักลูก พ่อรักลูกทุกคนเท่ากัน พ่ออยากเอาลูกไปอยู่ด้วยใกล้ ๆ แต่พ่อเป็นห่วงการเรียนของลูกเกรงว่าจะไม่ทันเพื่อน ๆ คำพูดของคุณพ่อในครั้งนั้น ยังพิมพ์อยู่ในความทรงจำของข้าพเจ้า คุณพ่อพูดได้น่าฟังทำให้ลูกต้องน้ำตาไหล เพราะรักและเห็นใจพ่อ

"พ่อจน พ่อไม่มีสมบัติอะไรจะให้ลูกนอกจากการศึกษาเท่านั้น..........
พ่อจะไม่คิดสะสมสมบัติไว้ให้ลูก พ่อจะสะสมแต่เกียรติ.................
พ่อจะไม่ยอมให้ลูกของพ่อถูกคนตราหน้าว่าเป็นลูกคนขี้โกง ....
ลูกต้องทำงานได้ทุกอย่าง อย่าหยิบโหย่ง เหยียบขี้ไก่ไม่ฝ่อ ....
ลูกอย่าใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย เสเพล เรามีรายได้น้อย ....
ลูกอย่าหนงตน เป็นลูกคุณหลวง คุณพระ ทำตัวเหนือผู้อื่น.........."

วันนั้น คุณพ่อสอนลูก ๆ แล้ว พ่อก็มอบกรอบรูปแผ่นใหญ่พอสมควรให้ไว้กับลูก ๆ ภายในกรอบรูปนั้นมีรูปคุณพ่อ (ในครั้งนั้นเป็นพันโท) และเขียน "หัวข้อเตือนลูก" ๔-๕ ข้อ ด้วยลายมือของพ่อตัวบรรจงและลงชื่อไว้

ต่อมา ข้าพเจ้า พี่ ๆ และน้อง ๆ บางคนย้ายบ้านมาอยู่ที่หลังตลาดเจริญผล เป็นบ้านของเราเองหลังเล็ก ๆ คำสอนของพ่อในกรอบรูปแผ่นนั้น คุณแม่แขวนให้ลูก ๆ เห็นทุกวัน คุณพ่อจะมาเยี่ยมและค้างกับพวกเราเสมอทุก ๆ ครั้งที่พ่อมาค้างอยู่กับเรา คุณพ่อจะตามใจลูก พูดกับลูกน่าฟังไม่ดุด่าหรือใช้คำพูดที่ไม่สุภาพกับลูก วันหนึ่งข้าพเจ้าจำได้ว่า ข้าพเจ้าและพี่ชายคนถัดไป แอบหนีไปเที่ยวดูลิเกหลังตลาดเจริญผล กลับบ้านดึกมาก พอกลับมาถึงบ้านพบคุณพ่อยืนรอที่ประตู เราดีใจที่พบคุณพ่อและเข้าใจว่าคุณพ่อคงเป็นห่วง และอยากพบลูกเหมือนกัน แทนที่พ่อจะดุลูกว่า แก่นกะโหลกหนีเที่ยวดึก ๆ ดื่น ๆ พ่อกลับถามว่า "ลูกไปไหนมา" แล้วพ่อก็ไม่ดุว่าอะไร แต่วันต่อมาคุณแม่มาพูดกับข้าพเจ้าว่า "คุณพ่อให้บอกว่า ข้าพเจ้าจะเป็นผู้ชายมากไปแล้ว ควรทำตัวให้เป็นลูกผู้หญิงมากกว่านี้"

คุณพ่อเป็นคนที่น่ารัก น่าบูชา สำหรับลูก ๆ ทุกคน คุณพ่อแสดงความรัก ความเอาใจใส่กับลูกอย่างทั่วถึง ทั้ง ๆ ที่อยู่ห่างกัน เมื่อคุณพ่อมาหาเรา บางครั้งจะเรียกมาสอนร้องเพลงภาคเหนือ ซึ่งคุณพ่อชอบมาก บางครั้งจะมีผ้าซิ่นสวย ๆ พลอยสวย ๆ มาฝากลูก ๆ ทุก ๆ ครั้งที่ปิดเทอมคุณพ่อจะมารับลูก ๆ ไปอยู่ด้วยที่บ้านพักต่างจังหวัด จะคอยเรียกข้าพเจ้าให้เข้าไปช่วยแม่ครัวทำกับข้าว ทำขนม ทั้งนี้เพราะคุณพ่อต้องการให้ข้าพเจ้าเป็นลูกผู้หญิงจริง ๆ คุณพ่อเป็นคนค่อนข้างหัวโบราณ ถือว่าผู้หญิงต้องเป็นแม่บ้านแม่เรือน ไม่โลดโผน พ่อบอกเสมอว่า ถ้าตัวเองทำอะไร ๆ ไม่เป็น จะรู้จักสอนคนอื่นให้ทำได้อย่างไร ซึ่งเรื่องนี้ทำให้ข้าพเจ้าคิดถึงคำพูดของคุณพ่อมากขึ้น เมื่อครั้งข้าพเจ้าไปอยู่เมืองนอก นิสัยไม่ชอบทำกับข้าว คอยหลบไปเลี่ยงมาทุกครั้ง เมื่อถูกเรียก

เข้าครัวสมัยเด็ก เลยทำให้ทำอาหารไทยไม่เป็นเอาเลย แม้แต่หุงข้าวก็หุงไม่เป็น พออยู่ต่างประเทศอยากกินอาหารไทยใจจะขาด ทำอะไร ๆ ก็ไม่เป็นแม้แต่อย่างเดียว นอกจากไข่เจียว เจียวไข่ ทำให้อดนึกถึงคำพูดของคุณพ่อที่เคยพูดไว้ไม่ได้ว่าจริงอย่างที่พ่อพูด

คุณพ่อของข้าพเจ้าเป็นครูที่ดีจริง ๆ จะสอนลูกทีละน้อย ๆ ด้วยของจริงเมื่อมีโอกาส คุณพ่อไม่เคยเคี่ยวเข็ญลูก ๆ (โดยเฉพาะตัวข้าพเจ้า) ให้ขยันเรียน แต่พ่อจะพูดอยู่เสมอ ๆ ว่า พ่อไม่มีมรดกให้ลูกนอกจากการศึกษาเท่านั้นที่พ่อจะให้ได้ ข้าพเจ้าจำได้ว่า วันหนึ่งคุณพ่อพาข้าพเจ้าไปเที่ยว และกำลังรับประทานอาหารกลางวันกัน ตอนนั้นข้าพเจ้าก็ยังเด็กมาก แลเห็นผู้ชายคนหนึ่งแต่งตัวสกปรก เสื้อผ้าเก่าขาดเดินโซเซเข้ามาขอเงินคุณพ่อข้าพเจ้าเห็นพ่อพูดกับเขาแล้วส่งเงินให้ เมื่อชายผู้นั้นไปแล้ว คุณพ่อหันมาบอกกับลูกว่า "ชายคนนี้เป็นเพื่อนกับพ่อสมัยเรียนที่โรงเรียนนายร้อย เขาประพฤติตัวไม่ดี หนีเที่ยวเสเพล เพราะเขาเป็นลูกคนรวย ในที่สุดเพราะความประพฤติชั่ว จึงถูกไล่ออกเรียนไม่จบ และมีสภาพจนลง ๆ มรดกขายกินหมดแล้ว........สมัยเรียนหนังสือพ่อแทบจะไม่มีจะกิน สมัยนั้น........ชายผู้นี้หรูหราฟุ่มเฟือยมาก สมัยนี้........เขาผู้นี้ไม่มีจะกินต้องมาขอเพื่อนกิน..........."

ตัวอย่างของจริงที่คุณพ่อชี้ให้เห็น สร้างมโนภาพให้ข้าพเจ้าเห็นภาพว่า **คนรวยจะจนลงได้หากไม่มีการศึกษา ไม่ทำมาหากิน สำมะเลเทเมา....คนจนอย่างเรา ๆ อาจจะมีฐานะเท่าเทียมคนอื่น ๆ ได้ หากเราเรียนสูง ๆ ทำงานได้เงินเดือนดี ๆ และไม่สุรุ่ยสุร่าย ฟุ่มเฟือย**

คุณพ่อเป็นผู้ที่มีความอดกลั้นต่อความอยากร่ำรวยอย่างดีเลิศ มีปณิธานที่แน่วแน่ว่าจะรักษาชื่อเสียง ความซื่อสัตย์สุจริต เพื่อวงศ์ตระกูล เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ยากมากในเมื่อมีโอกาส แต่คุณพ่อพยายามอย่างยิ่งที่จะหลีกเลี่ยงโอกาสเหล่า

นี่เป็นต้นว่า เมื่อสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ คุณพ่อประจำอยู่ที่ภาคเหนือ ระยะนั้นเกลือที่เมืองเหนือหายากและแพงมาก คุณพ่อมีหน้าที่คุมรถไฟขนส่งสะเบียงให้กองทัพภาคเหนือ ขนส่งจากกรุงเทพ ฯ ถึงลำปาง เชียงใหม่ ข้าพเจ้าจำได้ว่ามีคนมาติดต่อคุณพ่อขอฝากเกลือไปขายเมืองเหนือ โดยจะให้ค่าตอบแทนด้วยทองคำ คุณพ่อขอร้องชายผู้นั้นว่าอย่ามายุ่งเกี่ยวกับคุณพ่อเลย พ่อไม่ยอมทำโดยเด็ดขาด (ทั้ง ๆ ที่อยู่ในอำนาจที่พ่อจะทำได้ไม่มีใครรู้ และไม่ได้โกงใคร แต่ขัดกับปณิธานที่พ่อตั้งไว้)

สมัยที่คุณพ่อกลับเข้ามาอยู่กรุงเทพ ฯ เป็นผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อย เราอยู่รวมกันอีกครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าเห็นลูกเพื่อน ๆ คุณพ่ออยู่บ้านใหญ่โตมีความเป็นอยู่สุขสบาย ซึ่งเปรียบเทียบกับครอบครัวของเราแล้ว เทียบกันไม่ได้เลย เราไม่มีคนใช้ เราทุกคนช่วยตัวเองทุกอย่าง พ่อเป็นเพียงนายทหารธรรมดาคนหนึ่งเท่านั้นและมีลูกหลายคนอีกด้วย แม้แต่พ่อชอบเล่นกอล์ฟ พ่อก็ต้องให้ลูกไปแบกถุง เก็บลูกกอล์ฟ (ความจริงก็ดีทำให้น้องชายที่แบกถุงเป็นนักกอล์ฟฝีมือดีคนหนึ่ง) ข้าพเจ้าเคยถามว่า ความซื่อสัตย์ของคุณพ่อเปรียบเสมือนยาฆ่าเชื้อโรคเพียงหยดเดียวในตุ่มน้ำ จะช่วยอะไรได้ คุณพ่อจะบอกว่า "ยังดีกว่าไม่มียาฆ่าเชื้อโรคเลยแม้แต่หยดเดียว และหากพ่อ **โกงกินเพียงครั้งเดียว คนอื่นก็จะประนามว่าพ่อเป็นคนขี้โกง ขี้กิน ตลอดไป เพราะคนเราชอบพูดแต่ความชั่วของผู้อื่น ไม่ชอบพูดถึงความดี**"

คุณพ่อชอบมีลูกมาก อยากให้วงศ์ตระกูลใหญ่ และต้องการให้ลูก ๆ รักกัน ถึงแม้จะคนละแม่ก็ตาม คุณพ่อจะสอนให้น้องเคารพยำเกรงพี่ ๆ กินอยู่เหมือน ๆ กัน ไม่ลำเอียงและโดยเฉพาะคุณพ่อบอกลูก ๆ เสมอว่า เหตุผลที่พ่อไม่สะสมสมบัติไว้ให้ลูกนั้น เพราะพ่อไม่ต้องการให้ลูก ๆ แย่งสมบัติกัน พ่อเห็นตัวอย่างมามากแล้ว ครอบครัวที่รวย ลูก ๆ จะไม่เจียมตัว ไม่รักกันจะทะเลาะวิวาท

กันเพื่อแย่งสมบัติ ดังนั้น **พ่อจะไม่หาสมบัติไว้ให้ลูกแย่งกัน พ่อต้องการจะให้ลูกรักกัน ให้มีความรู้ความสามารถสร้างตัวเอง เพื่อสร้างความภาคภูมิใจให้แก่ตัวเอง** กุศโลบายของคุณพ่อข้อนี้ได้ผลดีมาก พวกเราทุกคนเล่นด้วยกัน กินด้วยกัน นอนด้วยกันมาแต่เด็ก ๆ (เพราะลูกคนใดโตขึ้นพ่อจะให้เข้ามาเรียนในกรุงเทพ ฯ อยู่กับคุณแม่ใหญ่) เราจึงมีความรู้สึกรักกัน เป็นเพื่อนกัน ไม่พะวงที่จะคิดแย่งสมบัติพ่อ ตั้งหน้าตั้งตาเรียน ตั้งใจทำงาน เก็บเงินสร้างฐานะของตัวเอง ซึ่งทำให้พ่อภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่งที่ลูก ๆ ของพ่อได้ดีด้วยตัวเองทุกคน ไม่มีใครที่ช่วยตัวเองไม่ได้เลย

สมัยที่คุณพ่อเป็นผู้ว่าราชการภาคเหนืออยู่ที่ลำปางประมาณ พ.ศ. ๒๔๙๕ เวลาปิดเทอมพวกเราจะไปอยู่กับคุณพ่อ และคุณพ่อจะเอาติดรถยนต์ไปตรวจราชการตามจังหวัดต่าง ๆ ด้วย ทำให้ลูก ๆ รู้จักชีวิตในชนบท และสนุกสนานด้วย วันหนึ่งข้าพเจ้าจำได้ว่าคุณพ่อไปตรวจราชการที่จังหวัดเชียงราย ข้าพเจ้าและน้องๆ ๒–๓ คนไปด้วย ทางไปเชียงรายสมัยนั้นแย่มาก (แต่ก็สนุกดีสำหรับเด็ก ๆ) คุณพ่อจะนั่งหน้ารถจิ๊ป (แบบสเตชั่นแวคกอน) ลูก ๆ นั่งข้างหลัง ตลอดทางพ่อจะนั่งเฉยไม่กระดุกกระดิกเลย วางปืนไว้บนตัก พวกเด็ก ๆ จะนั่งบิดไปบิดมาลุกลี้ลุกลนอยู่ข้างหลัง เพราะนั่งรถระยะทางไกลและทุรกันดาร สมาธิและความอดทนพ่อเป็นเยี่ยมจริง ๆ นั่งนิ่ง ๆ ได้ตลอดทาง ตอนเย็นผู้ว่าราชการจังหวัดจะเลี้ยงอาหารพวกเราที่สโมสร และข้าพเจ้าจำได้ว่า เมื่อตอนจะกลับคุณพ่อส่งซองให้แก่ผู้ว่าราชการจังหวัดผู้นั้น ข้าพเจ้าถามว่าอะไร คุณพ่อบอกว่า **"พ่อช่วยเงินค่าอาหารที่เขาทำมาเลี้ยงพวกเรา หากพ่อไม่ช่วยเขาแล้วเขาจะเอาที่ไหน เขาก็เป็นข้าราชการมีแต่เงินเดือนอย่างพ่อ"** คุณพ่อจะทำอย่างนี้เสมอหากพาลูก ๆ ไปด้วยระหว่างตรวจราชการ **คุณพ่อทำตัวเป็นตัวอย่างที่ดีของลูก ๆ ในการปฏิบัติราชการ** เพราะพ่อคงคิดว่า ต่อ ๆ ไปลูก ๆ ของพ่อก็คงจะรับราชการเช่นพ่อ ข้าพเจ้าเชื่อมั่นเหลือเกินว่า หากข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ออกตรวจราชการแบบพ่อ

ไม่ล้มทับข้าราชการในจังหวัด จังหวัดจะไม่ลำบากใจในการหาเงินมาเลี้ยงดูปูเสื่อ การคอรัปชั่นแบบต่าง ๆ ในจังหวัดคงจะน้อยลง

คุณพ่อเป็นตัวอย่างที่ดีของลูกในการทำงานอย่างตรงไปตรงมา **ไม่แสวงหาผลประโยชน์ ไม่ใช้อำนาจในหน้าที่เพื่อตัวเองหรือเพื่อลูก ๆ** ข้าพเจ้าจำได้ว่า เมื่อครั้งคุณพ่อเป็นผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อย น้องชายข้าพเจ้าคนหนึ่ง (นฤนาท) สมัครสอบเข้าเป็นนักเรียนนายร้อย คุณพ่อสั่งให้เจ้าหน้าที่ถือตามระเบียบทุกอย่าง ปรากฏว่าน้องสอบได้คะแนนต่ำไปเพียงไม่กี่คะแนน พ่อสั่งให้สอบตกแล้วให้สอบเข้าใหม่ในปีต่อไป ลูก ๆ ไม่ได้โกรธพ่อ เพราะพ่อบอกว่านฤนาทอายุก็ยังน้อยหากภูมิไม่แน่นจริงพ่อไม่อยู่แล้วใครจะช่วย ผลของการกระทำของพ่อครั้งนี้ ทำให้น้องชายผู้นี้ต้องไปเรียนต่อมัธยม ๗ อีก ๑ ปีที่เทพศิรินทร์ แล้วมาสอบเข้าใหม่ และนับแต่นั้นมาน้องชายผู้นี้สอบได้ที่ ๑ ตลอดเวลาทุกปีจนได้ทุนไปเรียนต่อที่ประเทศอังกฤษ และสอบได้เป็นที่ ๑ ของนักเรียนต่างชาติทั้งหมดที่โรงเรียนซันเฮิส ได้ทุนเรียนต่อที่มหาวิทยาลัยลอนดอน และสอบได้เป็นที่ ๑ ของนักเรียนเสนาธิการทหาร

คุณพ่อเคยเล่าให้ฟังว่า สมัยพ่อเป็นร้อยโทหรือร้อยเอกข้าพเจ้าจำไม่ได้ พ่อเคยสอบชิงทุนไปเรียนที่ประเทศเยอรมันได้ แต่ปรากฏว่าสมัยนั้นอำนาจเจ้ายังเฟื่องอยู่ ลูกหลานเจ้าจึงมาแย่งทุนนี้ไปแทน พ่อไม่ได้ไปเมืองนอกทำให้พ่อผิดหวังมาก ว่าง ๆ พ่ออารมณ์ดี ๆ พ่อจะพูดภาษาเยอรมันให้ลูก ๆ ฟัง (ทั้ง ๆ ที่ลูกฟังไม่รู้เรื่อง) พ่อไม่มีโอกาสได้ไปนอก จึงอยากเห็นลูก ๆ ไปเรียนต่อเมืองนอก แต่พ่อบอกว่าพ่อไม่มีปัญญาส่ง ลูกต้องพยายามหาทางช่วยตัวเอง ข้าพเจ้าบังเอิญโชคดีได้ทุนฝรั่งไปเรียนต่อที่สหรัฐอเมริกา คุณพ่อดีใจมากทั้ง ๆ ที่ใจหนึ่งก็เป็นห่วงสุขภาพของข้าพเจ้า แต่ใจหนึ่งก็สนับสนุนอยากให้ลูกก้าวหน้า พ่อไปส่งที่สนามบินดอนเมือง พร้อมทั้งให้ซองจดหมาย ๑ ฉบับให้เก็บไว้ ข้อความในจดหมายนั้น คือ **บันทึกคำเตือนความประพฤติลูก** ซึ่งพ่อเขียนเป็นข้อสั้น ๆ บนแผ่นกระดาษสีฟ้า ข้อความโดยย่อของบันทึกนั้น คือ

๑. ลูกต้องระลึกอยู่เสมอว่า ลูกเป็นคนไทยต้องรักษาประเพณีวัฒนธรรมไทย ลูกจะต้องไม่ทำตัวแบบฝรั่งจัด กินเหล้า สูบบุหรี่ ปล่อยตัว

๒. พ่อรู้ว่าอาหารการกินเมืองนอกแพงมาก ลูกอย่าเอาเปรียบผู้อื่น หากลูกไม่ช่วยออกค่าอาหาร ลูกก็ต้องออกแรงทำงานชดเชยให้เขา

๓. พ่อเข้าใจว่าเมืองนอกไม่มีคนใช้อย่างบ้านเรา หากลูกอยู่ในครอบครัวฝรั่ง ลูกจะต้องช่วยเขาทำงานทุกอย่าง อย่าดูดายจงทำตัวให้เขารักและไว้ใจ

ถึงแม้คุณพ่อจะไม่เคยกับชีวิตความเป็นอยู่นอกประเทศไทย แต่ก็มีวิจารณญาณเข้าใจในความเป็นอยู่ของชาวต่างประเทศได้ดี ทุกครั้งที่ข้าพเจ้าได้รับเชิญไปกินข้าวบ้านใด ข้าพเจ้าจะช่วยเก็บกวาดล้างชาม ถึงแม้เจ้าของบ้านจะไม่ยอมให้ทำ ข้าพเจ้าจะบอกเขาว่า "พ่อสั่งให้ทำ" ซึ่งเขาจะชมเชยคุณพ่อมาก

คุณพ่อเป็นนักปกครองที่ดี และ เป็นนักประชาธิปไตยที่สุด แทบทุกครั้งที่พ่อจะทำอะไรที่เกี่ยวกับครอบครัวของเรา พ่อจะหารือลูก ๆ โดยเฉพาะตัวข้าพเจ้าพ่อจะหารือด้วยเสมอและฟังความคิดเห็นด้วยดี การเลือกคู่ครองของลูก ๆ ก็เหมือนกัน พ่อจะปล่อยให้พิจารณาเลือกกันเองตามใจสมัคร ทั้งลูกผู้หญิงผู้ชายไม่บังคับ พ่อสอนแต่เพียงว่า เงินทอง วงศ์ตระกูล กำเนิด ไม่ใช่ของสำคัญ เลือกคนที่นิสัยดี มีความรู้ มีความเข้าใจซึ่งกันและกัน เงินทองจะมีมาเองหากรู้จักเก็บและรู้จักหา พ่อไม่สนับสนุนให้ลูก ๆ เลือกแต่งงานกับลูกผู้ดีชั้นสูงมีเงินร่ำรวยมาก พ่อบอกว่า หากเขารวยกว่าเราเขาอาจจะดูถูกเราได้ แต่ถึงแม้ว่าพ่อจะตามใจลูกพ่อก็จะหน้าบึ้ง หากเห็นลูกสาวไปไหนกับเพื่อนผู้ชาย เพราะพ่อเคร่งในประเพณีวัฒนธรรมไทยมาก พ่อบอกว่าหากชอบใครแน่นอนก็ให้สู่ขอแต่งงานเป็นเรื่องเป็นราวไป พ่อไม่ชอบให้ควงกันไปควงกันมา อับอายขายหน้าเพื่อนบ้าน

คุณพ่อมีความภาคภูมิใจในชีวิตการทำงานบั้นปลายของคุณพ่อ มากที่สุด ตอนนั้นพ่ออายุยังไม่ครบเกษียณ คุณพ่อเล่าให้ฟังว่า จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้เสนอข้าราชการเกษียณอายุแล้วผู้หนึ่ง ให้เป็นองคมนตรีซึ่งยังขาดอยู่อีก ๑ ท่าน

ในหลวงทรงรับสั่งกับจอมพลสฤษดิ์ว่า พระองค์ทรงต้องการคุณพ่อให้เป็นองคมนตรี จอมพลสฤษดิ์กราบบังคมทูลว่า "หลวงกัมปนาทยังไม่เกษียณ" ในหลวงทรงรับสั่งกับจอมพลสฤษดิ์ว่า "ให้เขาเกษียณเสียซิ" คุณพ่อเล่าให้ลูก ๆ ฟังด้วยความปลาบปลื้มใจว่า พ่อไม่เคยคิดไฝ่ฝันว่าจะมีบุญวาสนาขนาดนี้ พ่อรีบยื่นใบลาออกจากราชการทหารทันทีที่ทราบจากจอมพลสฤษดิ์

คุณพ่อจะพูดอยู่เสมอว่า ชีวิตนี้ขอถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พ่อจะ รับใช้ ทุก อย่าง ด้วย ความ จงรัก ภักดี ในเมื่อ คุณพ่อ ได้รับ พระ มหากรุณาธิคุณอย่างนี้แล้ว พ่อไม่มีทางที่จะกตเวทีในทางอื่นเลย นอกจากทำงานด้วยความซื่อสัตย์ สุจริต และจงรักภักดีด้วยชีวิตและวิญญาณ

ระยะที่คุณพ่อลาออกจากราชการทหารแล้ว ได้ตำแหน่งเป็นองคมนตรี คุณพ่อยังไม่มีบ้านดี ๆ อยู่ ต้องเช่าบ้านญาติอยู่ ต่อมาได้กู้เงินสวัสดิการกระทรวงกลาโหมมาซื้อที่และปลูกบ้านที่ซอยสังขะวัฒนะ ๒ ลาดพร้าว รวมทั้งที่ทั้งบ้านประมาณ ๒ หรือ ๓ แสนบาท คุณพ่อกลัวการเป็นหนี้เป็นสินมาก แม้ว่าดอกเบี้ยจะถูกมาก พ่อก็ทุรนทุรายใจ ในที่สุดไม่กี่ปีต่อมาพ่อก็ขายที่ดินของพ่อที่จังหวัดเชียงใหม่ มาไถ่ถอนหนี้ที่กลาโหมจนหมด พ่อจึงรู้สึกสบายใจขึ้น

คุณพ่อได้รับความไว้วางพระทัยจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาก ทรงมอบหมายให้คุณพ่อเป็นประธานมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ ซึ่งพระองค์ท่านทรงเป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งขึ้น คุณพ่อสนุกกับงานนี้มากเพราะคุณพ่อชอบชีวิตต่างจังหวัดอยู่แล้ว พ่อจะเดินทางไปทั่วทุกจังหวัด ทุกภาค เพื่อชี้แจงทำความเข้าใจกับผู้ว่าราชการจังหวัด ข้าราชการ พ่อค้า ประชาชน ในเจตนาของมูลนิธิและวิธีปฏิบัติงานซึ่งนับว่าได้ผลดีมาก เพราะบรรดาผู้ว่าราชการจังหวัดต่าง ๆ ส่วนใหญ่เคยเป็นลูกน้องของคุณพ่อ สมัยที่เคยเป็นผู้ว่าราชการภาคบ้าง เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยบ้าง งานนี้จึงเจริญงอกงามและได้รับความร่วมมือมาด้วยดี

ระยะหลัง ๆ สามสี่ปีมานี้ คุณพ่อมีสุขภาพทรุดโทรมลงมาก มีโรคเกี่ยวกับความดันโลหิตสูงและเส้นโลหิตตีบบางครั้ง ทำให้คุณพ่อผิดหวังในการที่ไม่สามารถทำงานอย่างทูลเกล้าถวายชีวิตได้ พ่อเล่าให้ฟังแล้วน้ำตาไหลว่า ในหลวงทรงรับสั่งห้ามไม่ให้พ่อเดินทางตรากตรำไปต่างจังหวัด ให้ส่งคนอื่นไปแทนเพราะ "**ฉันหวงและห่วงคุณหลวงมาก**"

น้ำพระทัยที่เปี่ยมไปด้วยความเมตตากรุณา ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีต่อคุณพ่อนั้นเหลือที่จะพรรณาได้ การแต่งตั้งองคมนตรีครั้งหลังสุดนี้คุณพ่อไม่มีชื่ออยู่ด้วยเพราะสุขภาพคุณพ่อทรุดโทรมมากแล้ว พระองค์ทรงทราบดีว่า พ่อจนไม่มีรายได้พิเศษ แต่พ่อยังมีห่วงสุดท้ายคือลูกชายคนเล็กของพ่อ (เฉลิมวงศ์) ยังเรียนที่สหรัฐอเมริกาไม่จบ ต้องเรียนอีกประมาณ ๒ ปีครึ่ง พระองค์ทรงปลดเปลื้องห่วงภาระสุดท้ายของพ่อ เพื่อให้พ่อมีความสุขใจ ไม่มีทุกข์ไม่มีกังวล โดยพระราชทานทุนทรัพย์ส่วนพระองค์ ให้เป็นค่าใช้จ่ายทุกอย่าง ที่ลูกคนเล็กของพ่อจะต้องใช้จะต้องเรียน ในสหรัฐอเมริกา โดยให้เบิกผ่านทาง ก.พ. เงินส่วนพระองค์ที่พระราชทานเพื่อการนี้ ปีหนึ่ง ๆ ประมาณเกือบ ๒ แสนบาท

หลังจากการผ่าตัดต่อมลูกหมากเมื่อเดือนสิงหาคม ๒๕๑๗ พ่อเดินไปไหนไม่ค่อยไหวเพราะเข่าอ่อนไม่มีแรง ได้แต่กิน ๆ นอน ๆ นั่งดูโทรทัศน์และไม่ใคร่พูดคุย มักจะนั่งซึม คงจะเบื่อตัวเองที่ไม่มีความสามารถช่วยตัวเองได้เหมือนก่อน ไม่เป็นตัวของตัวเองต้องอาศัยคนอื่น เพราะตลอดชีวิตของพ่อมีแต่ความมานะอดทน ช่วยตัวเอง พึ่งตัวเองทุก ๆ อย่าง ถึงกระนั้นก็ตาม วันสุดท้ายที่ข้าพเจ้าและพี่ ๆ น้อง ๆ ไปเยี่ยมคุณพ่อ คือ วันอาทิตย์ที่ ๓ สิงหาคม คุณพ่อนั่งดูโทรทัศน์อยู่หันมาคุยกับลูก ๆ ว่า "พ่อรู้สึกว่าบ้านเมืองเรามันพิกล ๆ นะ เหตุการณ์ต่าง ๆ มันไม่ดี ไม่น่าไว้วางใจเลย"

โลกนี้คือละครโรงใหญ่........ คุณพ่อได้แสดงบทของพ่อบนเวทีชีวิตมา ๗๕ ปีกว่าแล้ว พ่อรู้ตัวดีว่าพ่อกำลังใกล้จะลงจากเวทีไป เพราะบทละครชีวิต

ของพ่อใกล้จะจบลงเต็มทีแล้ว แต่พ่อยังอดห่วงเป็นกังวลกับบทละครที่คนอื่นกำลังเต้น กำลังแสดงไม่ได้ และลูก ๆ เข้าใจดีว่า **ผู้ที่พ่อรักและห่วงมากที่สุด** คือ **"องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว"**

พ่อลงจากเวทีชีวิตไปแล้วเมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘ เวลา ๑๔.๑๕ น. นอนสงบนิ่งดูราวกับว่าพ่อกำลังหลับ ใบหน้าพ่อยิ้มเสมือนหนึ่งว่าพ่อรู้ตัวว่าพ่อได้แสดงบทของพ่อได้สำเร็จอย่างงดงามดี ตลอดระยะเวลา ๗๕ ปี เหรียญตราที่วางอยู่ข้างหน้าโกศที่บรรจุร่างอันไร้วิญญาณของพ่อนั้น มีทั้งเหรียญทอง เหรียญประดับเพชร และสังวาลทองสวยงามระยับตา สายสะพายสีชมพูปฐมจุลจอมเกล้าและสีแดงมหาปรมาภรณ์ช้างเผือก ซึ่งหมายถึงเกียรติยศขั้นสูงสุดที่พ่อได้รับทั้งส่วนพระองค์และส่วนราชการ สิ่งเหล่านี้คือรางวัลที่พ่อได้รับจากคุณความดี ความซื่อสัตย์สุจริตของพ่อที่มีต่อแผ่นดิน

พ่อไม่มีโอกาสได้กลับมาแสดงบนเวทีชีวิตร่วมกันอีกแล้ว ในชาตินี้ลูกอยากจะให้พ่อรับรู้ไว้ด้วยว่า บทที่พ่อแสดงในฐานะพ่อของลูกทุก ๆ คนนั้น **พ่อแสดงบทของพ่อที่ประเสริฐที่สุด เป็นครูที่ดีที่สุด** ลูกของพ่อได้ทำงาน ในตำแหน่งสำคัญ ๆ นั้น พ่อควรจะได้รับยกย่องด้วยเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้ เพราะบารมีและความดีที่พ่อสร้างไว้ เป็นส่วนหนึ่งซึ่งเสมือนหนึ่งใบรับประกัน ทำให้ลูก ๆ ได้รับความไว้วางใจยิ่งขึ้น ลูก ๆ ของพ่อทุกคนมีความภาคภูมิใจในตัวพ่อมาก ถึงแม้พ่อจะไม่ทิ้งสมบัติอะไรไว้ให้เลยก็ตาม **คำสอนของพ่อและเกียรติยศของพ่อ**ที่สร้างสมไว้นั้น คือ มรดกล้ำค่าที่พ่อได้ให้ไว้แล้วกับลูก ๆ ทุกคน.

สมศรี กันธมาลา

๑๑ ธันวาคม ๒๕๑๘

งานสวดพระอภิธรรมศพ

พลเอกหลวงกัมปนาทแสนยากร

ณ บ้านเลขที่ ๒๓/๔ ซอยสังขะวัฒนะ ๒ ถนนลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร

มีผู้รับเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม คือ

วันอังคารที่	๑๒	สิงหาคม – ๑๘		สิงหาคม ๒๕๑๘	ในพระบรมราชานุเคราะห์
,,	๑๙	,,	๒๕๑๘		มูลนิธิราชประชานุเคราะห์
พุธ	๒๐	,,	,,		คณะผู้ร่วมราชการที่จังหวัดลำปาง
พฤหัสบดีที่	๒๑	,,	,,		สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท
ศุกร์ที่	๒๒	,,	,,		คณะนายทหารปี ๗๘
เสาร์ที่	๒๓	,,	,,		ครอบครัวศักดาพลรักษ์ และศาตะมาน
อาทิตย์ที่	๒๔	,,	,,		คณะเตรียม ท.บ. รุ่น ๕ และตำรวจทางหลวง
จันทร์ที่	๒๕	,,	,,		คุณประดิษฐ์ พิมลเลียวพาณิชย์
อังคารที่	๒๖	,,	,,		บริษัทไทยผลิตภัณฑ์ยิบซั่ม จ.ก. และ บริษัทไทยยิบซั่ม จ.ก. และเตรียมนายร้อยรุ่น ๑๔
วันจันทร์ที่	๑	กันยายน	๒๕๑๘		สมาคมชาวกาญจนบุรีและพี่น้องชาวกาญจนบุรี
,,	๘	,,	,,		เถ้าแก่ตั้งใช้ และเถ้าแก่ยู่เชียงและครอบครัว นายเสถียร อาชาไกรศร
,,	๑๕	,,	,,		คณะตลาดหนองเต่านำโดยพระครูธรรมาพิมล
,,	๒๒	,,	,,		สภาสังคมสงเคราะห์
อาทิตย์	๒๘	,,	,,		ในพระบรมราชานุเคราะห์ (ครบ ๕๐ วัน)
,,	๒๙	,,	,,		คณะวัดพระแท่นดงรังและชาวไร่อ้อยเขต ๗
,,	๖	ตุลาคม	,,		บริษัทเครือปูนซิเมนต์

อาทิตย์	๑๓	ตุลาคม	๒๕๑๘	ชาวคณะชลบุรีและนางกองแก้ว จำนงภูมิเวท
,,	๒๐	,,	,,	กระทรวงมหาดไทย
วันทร์ที่	๒๗	ตุลาคม	๒๕๑๘	คณะ จ.ป.ร. รุ่น ๘๔
,,	๓	พฤศจิกายน	,,	สมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศน์
,,	๑๐	,,	,,	บุตร ธิดา
,,	๑๗	,,	,,	ในพระบรมราชานุเคราะห์ (๑๐๐ วัน)

ลูก ๆ ขอขอบพระคุณทุกท่านที่กรุณาเป็นเจ้าภาพ

เอราวัณการพิมพ์ ๑๔ ปากซอยโรงภาพยนต์บุศยพรรณ บางลำพู กรุงเทพฯ
นายประสิทธิ์ ภูติมหาตมะ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๓ โทร. [illegible]